

Uchinchi qism
Ch..., 23 ap-rel.

Bugun Xizr Ilyos kuni. Uyda yolg'izman. Yo'q, faqat uydagina emas, butun shaharchada bir o'zim bo'lsam kerak. Uylar bo'sh, do'konlar yopiq. Butun aholi oziq-ovqatlarini savatlariga solib, qo'zi kabobi yegani saharlab to'zorga jo'nashdi. Ko'chamiz burchagida hamisha bir shol gado o'tirardi. U ham bunday vaqtichog'likdan qolgisi kelmay, xuddi aravaga minayotganday, bir hammol yelkasiga kerilib mindi-da, odamlar to'piga qo'shilib ketdi.

Lekin hammadan ham itlar menga yoqdi. Bu mug'ambir jonivorlar ziyofatning hidini bilib, tugunlar, savatlar va boshqa narsalar bilan yo'lga chiqqan odamlar orqasidan galalashib ergashib ketishdi.

Munisani qo'shnilarimizdan polk imomi Hofiz Qurbon afandining xotini bilan qo'shib yubordim. U mensiz bormasligini aytib injiqlik qilgan edi, boshimni ro'mol bilan bog'lab olib:

- Bir oz tobim qochib turibdi, tuzuk bo'lsam orqangdan boraman, - dedim.

Ularni tobim qochib turibdi, deb aldagan bo'lsam ham, bugun, aksincha, tobim ham, kayfim ham juda yaxshi. Borishni xohlamaganimga kelsak, bunday o'yin-kulgilar ortiq yuragimga sig'may qolgan edi.

Uyda yolg'iz qoldim deguncha, boshimdagi durrani olib tashladim-da, past ovoz bilan kuylab, hushtak chalib yurib uy ishlarini qila boshladim. Maktabda kun bo'yi erkaklarcha mehnat qilganimdan keyin uyda ora-sira ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanishdan shu qadar lazzatlanardimki...

Uy ishlarini bitirganimdan so'ng navbat qushlarga keldi. Qushlarning qafaslarini tozaladim, suvlarini yangiladim, keyin oftob ko'rishsin deb qafaslarini boqqa olib chiqdim. Hozir rosa yarim dyujina qushimiz bor. Bu yoqqa kelishda Mazlumni Hoji xalfaning o'g'liga qoldirishdan boshqa chora topolmagan edik. Munisa juda xafa bo'ldi, uloqchasidan ayrilgani uchun yig'ladi. Qizginam ichikmasin deb shu qushlarni olib berdim. Keyin bular o'zimga ham ermak bo'ldi. Faqat qo'shnimizning malla mushugidan qanotli do'stlarimizga hech kun yo'q. Qafaslarni boqqa chiqardimmi - bo'ldi, ro'paralariga kelib o'tirib oladi. Munday qaraganda, o'zi beozor, muloyimgina mushuk. Yashil ko'zlarini xiyol ochib qushlarga mahliyo bo'lib qaraydi, ba'zan iyaklarini titratib miyovlab ham qo'yadi. Ko'rgan kishi uni qushlar bilan gaplashyaptimi, deydi.

Bugun nima qilarkan, deb qushlardan bittasini qafasdan chiqardim-u, mushukning tumshug'iga yaqin keltirib tutdim. Ustidan qattiq shamol esib o'tgandek, zolimning tuklari hurpaydi, yashil ko'zlarida uchqunlar porladi, yumshoq panjalari ichidan tirnoqlari chiqdi. U qushga tashlanishga shaylanib turardi.

Bechora qushcha changalimda qanotlarini, bo'ynini qisib shunchalar titradiki!..

Bo'sh qo'lim bilan mushukni bo'ynidan changalladim-da:

- Bu xoin yashil ko'zlarining shiringina mudrab turganini ko'rgan kishi seni osmondagi malaklarni xayol qilyapti deb o'ylaydi, - dedim. - Holbuki, sening darding mana shu bechorani tilka-pora qilish, shunday emasmi? Qarab tur, men sendan qanday ajoyib qasos olaman!

Narigi panjamni ochdim. Bechora qushcha birdan silkindi, lekin, ozod bo'lganiga ishonmayotganday, to'xtab qoldi. Bir ozdan keyin ingichka bir tovush bilan chirqillab uchib ketdi. Men mushukning qushga hayrat va alam bilan tikilib qolgan yashil ko'zlarini yuzimga yaqin keltirib, qahqaha urib kuldim.

- Xo'sh, sariq iblis, qushchani parchaladingmi? - deb mazax qildim.

Ko'nglimda chuqur bir quvonch uyg'ondi. Faqat bu sariq mushukdangina emas, balki bechora kichkina qushchalarga kun bermaydigan hamma sariq maxluqlardan ham o'ch olganday quvonardim.

Lekin kayfimni narigi qushlarning zoru afg'oni buzib qo'ydi. Bu haqiqatan zoru afg'onmida - bilmayman, ammo menga u bechoralar: "Nega bizni ham dugonamiz singari baxtli qilmaysan?" deyishayotganday tuyuldi.

Ko'nglimning doimo bo'ysunilishi kerak bo'lgan xohishi, buyrug'i bilan qafaslar yoniga bordim. Shu borishimda hammasini ozod qilishim muqarrar edi. Lekin birdan Munisa esimga tushdi. Betimni qafaslardan birining simiga qo'yib:

- Tuzuk, sizlarni-ku bo'shatish qiyin emas, lekin Munisaga, manavi sariq zolimga qanday javob beramiz? Qo'limizdan nima keladi, kichkinalar? Har qancha urinsak ham sariq xoinlardan o'zimizni qutqaza olmaymiz! - dedim.

Qushlardan so'ng navbat o'zimga keldi. Men havo ochiq kunlarda boshimni harvaqt sovuq suvda yuvar, keyin oftobda quritishni yaxshi ko'rardim.

Bugun ham shunday qildim. Keyin qafaslar ro'parasidagi o'rikka chiqib, ho'l sochlarimni bahor yelida qurita boshladim. Sochlarim uzayib, belimga tushib qolibdi. B... da sochlarimning nechuk kaltaligini dugonalarimga aytishdan uyalgan edim. Ular soch qirqishni xotinlar uchun ayb, to'g'rirog'i, katta gunoh, deb hisoblardilar. Men har kimlardan, hatto Hoji xalfadan ham soch dorisi olib ishlatardim. Ular sochlarimning shunday tez o'sib ketganini ko'rishgandan so'ng hamma hikmat o'zlarida, dorilarida ekanligini aytishar, dorilarining zo'rliqiga mening sochlarimni shohid qilib ko'rsatishardi.

Men o'tirgan o'rik qafaslarning qoq ro'parasida edi. Qushlar munchoq ko'zlarini quyoshda yiltirishib, har xil ohangda sayrashardi. Men ularga taqlid qilib hushtak chalar, ingichkagina shoxda xuddi arg'imchoqday uchib o'tirardim. Bir mahal qo'shnimizning derazasiga ko'zim tushib qolmaydimi! Voy o'lay, nimani ko'rdim deng? Polk imomi Hofiz Qurbon afandi yelpich tovoqday yapaloq yuzidagi machit chirog'i singari yonib turgan yumaloq, shilpiq ko'zlari bilan menga esi og'ib qarab tursa bo'ladimi! Qanday ahvolga tushganimni so'z bilani aytib berolmayman. Qilg'im, qiyofatim bir narsaga o'xshasa ham go'rga edi: oyoqlarim ochiq, egnimda yarim-yorti badanimni yopib turgan oq ko'ylak. Birinchi harakatim - orqam bilan bitta bo'lib turgan parishon sochlarimni tortib bo'ynimni, ko'kragimni to'sishdan iborat bo'ldi Keyin o'zimni shoxdan pastga otdim. Xayriyatki, daraxt baland emas edi. Quloqlarimga "Yo olloh, o'zing asra!" degan tovush eshitildi. Daraxtdan o'zini tashlagan, joni og'rigan menu, voy-voylagan qo'shnim Hofiz Qurbon afandi bo'ldi!

Men Hofiz Qurbon afandining nomini kulmasdan aytolmayman. Ellik yoshni urib qo'ygan bu tabarruk kishi polk imomi. U o'zini juda badavlatman, deb maqtanadi. Xotini hali o'ttizga ham kirmagan, chiroyli, pokiza, ko'zlari qop-qora, xushbichim bir cherkas juvon. Biz u bilan juda qalinmiz. Bugun Munisani o'ynatgani olib ketgan ham shu juvon. Bolasi bo'lmagani uchun mening kichkina shaytonimni o'z bolasiday yaxshi ko'radi. Lekin bugungi voqea kayfimni buzib qo'ydi. Imom domladan juda yomon uyaldim. Kim bilsin, o'lguday ayb qilgandir. Hozir, shu satrlarni yozib turganimda ham, uyatdan yuzim o'tday yonayotganini, lavlagiday qizarib ketganini sezib turibman. Voy, xudo! Maktab muallimasi ham bo'ldim-u, lekin haligacha sho'xligimni qo'ymayman! B... dagi qizlar bilim yurtining mudiri Rajab afandi menga: "Xudo tez ko'rsatmasin, lekin bir kun emas-bir kun o'lganingda, janoza o'qigan imomni ham kuldirib yuborasan-da!" - degan edi.

Bu yerga kelganimizdan beri daftarim portfelimda yotardi. Shuning uchun so'nggi olti oy ichida bo'lib o'tgan voqealarni bugun tushki ovqatdan keyin yozish niyatim bor edi.

Deraza yoniga keldim. Bu yerdan bo'g'oz bilan qirg'oqdagi harbiy istehkomlarning bir qismi kaftday ko'rinish turadi. Aslida biz bu uyga shu deraza menga yoqqani uchun ko'chib kelgan edik. Bo'lmasa, uning boshqa hech qanday fazilati yo'q edi.

B...dan tezroq boshimni olib qochish uchun taklif qilishgan birinchi bo'sh o'rinni darrov qabul etgan, u vaqt bu yerning menga manzur bo'lish-bo'lmasligi, oyligimning kamligi xayolimga ham kelmagan edi. Lekin toleimga bu yer yaxshi chiqdi. Shiringina, tinchgina harbiy shahar ekan. Tub yerlikdanmi, kelgindidanmi, ishqilib, kimdanki bo'lsa ham otasini, aka yo ukasini, o'g'lini, erini so'rasangiz yo ofitser, yo soldat - xullasi, harbiy bo'lib chiqadi. O'qituvchilarning ham bir qismi yo rota imomi, yo polk muftisi, yo bo'lmasa, umuman, armiyaga aloqador kishilar. Qo'shnim Hofiz Qurbon afandi ham sallasi bilan birga ba'zan harbiy forma kiyib, hatto yoniga qilich ham taqib oladi.

Ch... xotinlari menga juda yoqdi. Vafodor, ishchan, hayotlaridan mamnun, sodda, kamtar ekan. Mehnatni qancha yaxshi ko'rishsa, o'yin-kulgini ham shuncha sevisharkan. Biron hafta yo'qki, to'ysiz o'tsin. Har bir to'y turli-tuman nom bilan ataladigan kechalarga, marosimlarga ulashib, rosa bir haftaga cho'ziladi. Natijada, bu yerning xotinlari har kecha o'yin-kulgi qilishadi.

Avvallari bunga qayerdan pul yetkazishar ekan, deb hayron bo'lardim. Keyin bilsam, buning boshqa siri bor ekan. Masalan, har bir xotin o'zining kelinchakligidagi kiyimlarini o'n yil, yigirma yil to'yga kiyar ekan-da, keyin top-toza holicha qiziga berar ekan. Bularning o'yin-kulgilari juda sodda. Bir qari armani xotin kelib garmon chaladi, keyin uni odmigina ko'ylaklik va ozgina pul bilan rozi qilib chiqarishadi.

Ha, bularning o'yin-kulgilari juda sodda. Shunchaligiga ham xursand bo'lishadi, bunisi juda yaxshi! Oh, koshkiydi, men ham shular orasida tug'ilgan bo'lsam! Koshkiydi, bir kun mening ham barmoqlarim xinaga, hovuchlarim xurmo rangiga bo'yalgan bo'lsa... Bas, boshqa to'g'rilarda gaplashaylik.

Qo'shnilarim meni, nima uchundir, yaxshi ko'rib qolishdi. Faqat ularga aralashmaganimga, o'yin-kulgilarga qo'shilib bahrimni ochmaganimga jahllari chiqadi... Kerik ekan deyishmasin, deb ularga o'zimni poyandoz qildim, maktabdagi qizlariga ham, ularning o'zlariga ham qo'limdan kelganicha qarashdim, xizmatimni ayamadim.

* * *

Bu shaharda eng yaxshi ko'rgan yerim - soy bo'yidagi Tolzor deb atalgan joy edi. Bayram kunlarida u yerga borishdan tortinaman. Lekin ba'zan kechki payt maktabdan qaytishda Munisa ikkalamiz boramiz. Tolzorda faqat tollargina emas, chinorlar ham bor. Kim biladi, bu o'rmon necha yoshda ekan? Chinorlarning pastlari kallaklab tashlanibdi, faqat o'zaklari bilan tepadagi shoxlari, yaproqlarigina qolibdi. Kechqurun soyalar cho'zila boshlagan paytda bu yerga kelgan kishi o'zini uchi-kechi ko'rinmaydigan vayrona qubba tagiga kirib qolganday sezadi. Yondan tushib turgan oqshom quyoshida bu azamat, xarob chinor o'zaklari ko'z ilg'amas uzun, siniq ustunlarga o'xshab ketadi. Soyning narigi yuzida atroflariga chetan tutilgan qator-qator bog'lar, ular orasida soyalarga ko'milgan so'qmoq yo'llar bor. Uzoqdan ana o'sha yo'llarga qaragam, bular menga odamni eng shirin orzulari ushaladigan boshqa bir dunyoga olib boradigandek tuyuladi.

Shahar boylari "Xastalar tepasi" deb atalgan yerda turishar ekan. Nomi yomon bo'lsa ham, o'zi eng shod, eng baxtiyor kishilar makoni. Ch...ga kelganimda, menga u yerdan bir chiroyli uy ko'rsatishgan edi, lekin rad qildim. chunki hozir men B...dagi singari badavlat emasman. Shuning uchun tejamliroq yashashga, kichikroq uyda turishga majburman. Lekin hozirgi uyim ham uncha yomon emas. Shaharning obod yerida: yaqinimizda maydon, qahvaxonalar, do'konlar bor. Masalan, bugun ertalab Tolzorga jo'nagan shahar aholisi bizning uyimiz yonidan o'tdi. Hozir vaqt ancha erta bo'lsa ham, qaytib kelishyapti. Bir zumgina avval Tolzordan bir to'da ofitser qaytib keldi. Ular ro'paradan shoshib kelayotgan leytenant bilan gaplashish uchun to'xtashdi.

- Nega muncha erta qaytdinglar? - deb so'radi leytenant. - Men endi ketyapman, navbatchilikdan hozir bo'shadim.

Mundirining oldi hamisha ochiq yuradigan semiz, kekxa qo'log'asi:

- Ovora bo'lmay, qayta qol. Bugun Tolzorning mazasi yo'q. Qancha qidirsak ham gulbashakar yo'q, - deb javob qildi. Men bu qo'log'asini ko'chada ko'p uchratardim.

Tavba, bu shaharning harbiylari gulbashakarni muncha yaxshi ko'rishmasa-ya! Kattasining ham, kichigining ham og'zidan gulbashakar tushmaydi. Nazarimda, bu guldan qilingan shirinlik bo'lsa kerak. Qiziq, Xizr Ilyos kunida gulbashakar qidirish, topilmasa xafa bo'lish - yosh bolalik-ku!

Ha, men bu "gulbashakar" so'zini ko'chada kattalardan ham, bolalardan ham juda ko'p marta eshitdim. Masalan, bir kuni kechqurun maktabdan kelayotgan edim. Oldimda faqirlarcha kiyingan bir necha yigit ketayotgan edi. Shulardan bittasiga bir nimani ye deb taklif qilishdi shekilli, u ko'nmay:

- Xudo haqqi, bo'lmaydi. Hozir ovqat yedim. Meva tugul, boshqa narsa ham tomog'imdan o'tmaydi, - dedi.

Ikkinchisi:

- Hech nima o'tmaydimi? Gulbashakar ham-a? - deb uni yelkasidan tortdi.

Endi yigit eridi, kulimsirab turib:

- Qani endi u bizga nasib bo'lsa! - dedi.

Gohi mahallar qahvaxona oldida o'tirgan erkaklar shu mahallar suv tashib kun o'tkazadigan kambag'al, lekin xushchaqchaq, sho'x yigitchaga hazil qilishardi:

- Menga qara, Sulaymon, to'yingni qachon qilamiz?

- Qachon xohlasangiz. Men hammavaqt tayyorman.

- Sulaymon, o'lguday kambag'alsan, kuning qanday o'tadi?

- Quruq nonimga gulbashakar surtib yeyaveraman. Menga bundan ortiq nima kerak?

Bu hazilkashlikni qariyb har kun takrorlashadi. Bunisi ham bir navi, lekin qo'shnim Hofiz Qurbon afandining bir qiligi'ni meni juda ham hayron qildi. U uch kun avval ko'chada Munisani ushlab olib, qo'yarda-qo'ymay betlaridan o'pdi-da:

- O'h, sendan gulbashakarning hidi keladi-ya! - dedi.

Ko'chada Tolzordan qaytayotgan odamlar ko'paydi. Birdan bola kulgisi - Munisaning ovozi eshitildi. Ha, Munisa kelyapti! U yaramasni shu to'rt soat ichida xuddi to'rt oy ko'rmaganday sog'indim.

* * *

23 ap-rel (ik-ki so-at-dan key-in).

Axiyri gulbashakarning nimaligini bilib oldim. Munisa Tolzorda uchragan bir qancha muallimlarga mening betobligimni aytgan ekan, tashvishlanishib, qaytishda eshigim oldidan so'rab o'tishdi.

Ichkariga kiringlar deb ularga bir necha daqiqa yalindim. Gap orasida bittasidan hazillashib:

- Qalay, hech bo'lmasa sizlar gulbashakar topdilaringmi? Ko'chadan ofitserlar o'tib ketayotib, gulbashakar topishmaganidan zorlanishdi, - dedim.

Dugonam kulib yubordi.

- Juda yaxshi bilasizki, biz ham o'sha lazzatdan mahrum bo'ldik, - dedi.

- Nega? - deb so'radim.

- Chunki kelmadingiz.

Shoshib yuziga qaradim. Keyin kulimsirashga harakat qilib:

- Iya, bu qanday bo'ldi? - dedim.

Muallimlar xaxolashib kulib yuborishdi. Haligi dugonam menga shubha bilan qarab:

- Chindan ham bilmaysizmi? - dedi.

- Xudo haqqi, bilmayman.

- Bechora Faridaginam, sen naqadar soddasan! Ch... erkaklari shu chiroyli ranging uchun senga gulbashakar deb nom qo'yishgan!

Men sarosimam zo'ridan duduqlanib:

- Nahotki? Meni-ya? Demak, gulbashakar deganlari, ko'chadagi yigitlar nonga surtib yemoqchi bo'lgan narsalari men ekanman-da! Voy o'lmasam!

Uyalganimdan qo'llarim bilan yuzimni bekitdim. Demak, men shunday kattakon bir shahar og'ziga tushibman. Yo rabbiy, bu qanday sharmandagarchilik!

Dugonam zo'rlab yuzimni ochdi, keyin yarim hazil, yarim chin qilib:

- Buning xafa bo'ladigan joyi yo'q-ku? Butun boshli shahar erkaklarini o'zingizga jalb qilibsiz, bunday baxtga qanday xotin muyassar bo'ladi? - dedi.

Bu erkaklar munchayam yomon bo'lishmasa! Meni bu yerda ham tinch qo'yishmaydi. Voy xudo, endi odamlarga qanday ko'rinaman, qo'shnilarimning yuziga qanday qilib qarayman?!

* * *

Ch..., 1 may.

Uyda o'tirib o'quvchilarimning daftarlarini ko'rayotgan edim. Eshik taqilladi. Munisa pastdan:

- Opajon, mehmon keldi, - deb qichqirdi.

Tashqarida qora chorshafli bir xotin aylanib yurardi. Yuzi yopiq bo'lgani uchun taniyolmadim. Taraddudlanib:

- Kimsiz, afandim? - deb so'radim.

Birdan kulgi ko'tarildi. Xonim mushuk singari bo'ynimga tashlandi. Tavba, Munisa ekan! Yaramas qiz meni belimdan ushlab hovlida aylantira boshladi. Hech qo'ymay yuzimni, bo'ynimni o'pa ketdi. Chorshaf kichkinamni bo'yiga yetgan qizga o'xshatib qo'yibdi.

Kichkina shu ikki yil ichida bo'yiga tortib, xushqomat, chiroyli, kuydirmajon qiz bo'lib qoldi. U kun sayin guldek ochilib, husn to'kib borardi. Bo'ylarimiz ham qariyb baravar bo'lib qoldi. Lekin odam ko'z o'ngidagi narsalarning o'zgarib borishini ko'pincha farq qilolmaydi.

Munisani mana shu chorshafda ko'rib, ichimga sig'may suyunishim kerak edi. Men esa xafa bo'ldim. Buni Munisa ham fahmladi.

- Opajon, nima bo'ldi? Hazillashdim-da. Nima, sizni xafa qilib qo'ydimmi? - deb so'radi.

Bechora yomon ish qilib qo'ygandek, o'kinib yuzimga tikilardi.

- Munisa, - dedim, - seni butun umr yonimda olib qololmayman. Ko'rib turibman, turmayman. Hozirdanoq to'ylarda kelinchaklik iplarini boshingga taqib quvonasan. Bilaman, qizim, yonimda qolmayman, kelinchak bo'lib, meni albatta yolg'iz tashlab ketasan.

Ana shu yolg'izlikning alami hozirdanoq yuragimga chang solayotgandek, ko'zlarimga yosh keldi. Munisa hech bo'lmasa meni bir og'iz so'z bilan yupatsa edi, deb mo'tillab turgan ko'zlarim bilan yalinaman. Lekin yaramas qiz lablarini bukib:

- Nachora, opajonim? Odat shu, - dedi.

- Demak, bir begonaga tegib, meni yolg'iz qoldirib ketasan, shundaymi?

Munisa javob bermadi, faqat kulib qo'ya qoldi. Lekin qanday kuldi-a! Zolim qiz hozirdanoq uni mendan ortiq sevardi.

Endi boyagi so'zlarimning aksini gapira boshladim.

- Mayli, kelinchak bo'lsang bo'larsan, lekin yigirma yoshga kirguninggacha hali ancha vaqt bor.

- Yigirma yosh? Voy, bu ko'p emasmi, opajonim?

- Unda o'n to'qqiz, mayli, o'n sakkiz ham bo'lsin. Indamaysan-a? Kulasan-da. "O'zim bilaman" demoqchi bo'lib kulasan. Xudo haqqi, o'n sakkizdan kamiga bo'lmaydi.

Yaramas qiz kular, bu yosh savdosi uni ajablantirardi. Uyalmasam, ho'ng-ho'ng yig'lardim. Sariq odamlarning hammasi vafosiz bo'ladi, ular odam boshiga hamisha qayg'u-alam soladi.

* * *

Ch..., 10 may.

Maktab qizlarim orasida o'n ikki-o'n uch yoshlarda bir badavlat poshoning qizi o'qiydi. Bo'yi pak-pakana, ozg'ingina, tishlari chirik, afti bujir, injiq qiz.

Men bir kuni mazax qilib, uni Nadida xonim afandi degan edim, ana shundan beri maktabdagilar ham uni xonim afandi deydigan bo'lishdi.

Nadida Xastalar tepasining eng chiroyli uylaridan birida turadi. U har kun posho otasining landosida maktabga keladi. Mo'yovlari qo'chqor mugiziga o'xshagan ad'yutanti olib kelib qo'yadi.

Menga shunday tuyuladi: bu kichkina oyimqiz maktabga o'qishdan ham ko'ra o'zini kambag'al sinfdoshlariga va hatto o'qituvchilariga ko'z-ko'z qilish uchun keladi. Dugonalariga xuddi cho'rilaridek muomala qiladi. Muallimlar uning ming turli qahriga, noziga chidashadi, buni o'zlarining vazifasi deb bilishadi. Onasi qizining o'qituvchilarini tez-tez uyiga chaqirib, mehmon qilib turadi. Bechora dugonalarim ularnikida ko'rgan dabdaba va tantanani, davlat va saltanatni, yegan ovqatlarini, xonim

afandilarning kiyim-kechaklarini aytib bitira olmaydilar. Dugonalarimning maroqlari meni ham kuldiradi, ham jirkantiradi. Bu Abdurahim posholarning qanday odamlar ekanligiga tushundim. Bular - dabdabalari, saltanatlar bilan mayda, bachkana odamlarning ko'zini qamashtirishdan zavq oladigan bir to'da maqtanchoq telbalardir.

Dugonalarim bir necha marta meni ham olib borishmoqchi bo'lishdi. Lekin men buni o'zim uchun bir haqorat bilib, jerkib tashladim.

Kambag'al o'quvchilarimning botinkalarini kiygizib qo'yishdan, ko'ylaklaridagi changlarni qoqishdan tortinmaganim holda bu kichik, arzanda xonim afandini ko'rsam ko'nglim ayniydi. Ba'zan dars mahallarida so'z bilan savalab ham o'tman. Shunga qaramasdan, u meni boshqa o'qituvchilaridan ko'ra ko'proq yaxshi ko'radi, izimdan qolmaydi - suykangani suykangan.

Bugun tush mahalida eshigimiz oldida bir arvava kelib to'xtadi. Yalt etib qaradim: voy, bu Abdurahim poshoning landosi emasmi? Muguz mo'ylovli ad'yutantning arava eshigini ochganini, tolibam Nadidaxonimning tevarakda yugurishgan mahalla bolalari orasida malika viqori bilan uyimga kelayotganini ko'rdim. Butun mahallaning og'zi ochilib qoldi. Qo'shnilarimizning derazalari xotin-xalajning boshi bilan to'ldi.

Nadida xonim opasidan xat olib kelgan edi. Xatda: "Muallima xonim, posho otam, volidam va bandangiz bugun biznikiga tashrif buyurishingizni iltimos qilamiz va amringizga yuborilgan arava bilan kelishingizni kutamiz", - deyilgan edi.

Maqsadlariga darhol tushundim. Hashamat va sarvatlari bilan, dabdaba va tantanalari bilan narigi o'qituvchilar singari mening ham ko'zlarimni qamashtirmoqchilar. Oldin bir-ikki og'iz sovuq tashakkur bilan kichik xonimni, ad'yutantni, aravalarini qaytarib bormoqchi ham bo'ldim. Lekin qalbimda birdan boshqa bir orzu uyg'ondi: bu kerik zodagonlarga yaxshiroq saboq berib qo'ymoqchi bo'ldim.

Men Istambulda bulardan ham balandroq, yuksakroq mavqedagi posholarni ko'p ko'rganman. Men ularning anchagina ta'zirlarini berganman. Yuzlaridan niqoblarini olib tashlash, hashamatli qiyofalari ostida yashiringan pastkashliklari va hechliklarini maydonga chiqarish Choliqushining eng yaxshi ko'rgan ermagi edi. Shunday tug'ilgan bo'lsam, men nima qilayin? Uncha yomon qiz emasman, kichkinalarni, nochorlarni yaxshi ko'raman. Lekin boy-badavlatlarga, kibor havoliklarga qarshi doim zolimman. Ikki yil jim yashadim, bugun esa bir oz sho'xlik qilishga haqqim bor.

Odatimga qarshi, bugun juda sodda bo'lsa ham, lekin bashang kiyindim. Xudoga shukur, bir mahallar amakim Parijdan yuborgan bitta ko'k kostyumim bor edi.

Nadida xonim afandini pastdagi xonada anchagina kuttirib qo'yishdan tortinmadim. B...da ekanligimda allaqaysi bir Yevropa jurnalidan sochlari modali qilib taralgan bir xotin kishi rasmini kesib olgan edim. Shuni oynagimning romiga qadab qo'yib taranishga tutindim. O'zimni o'shanga o'xshatish uchun butun san'at va mahoratimni sarf qildim. Natijada, madam nihoyatda go'zal bo'lsa ham, lekin fasli o'tganroq edi. Lekin nima qilay? Men bugun bir artist singari bu kibor qishloq dilbarlarida qoldiradigan taassurotimningina o'ylashim kerak.

Kichkina xonimni pastda kutdirishdan maqsadim, faqat yasanib-tusanishdangina iborat emas edi. Olaqorong'i, faqir ashyoli uy oynagida kulimsiragan yosh qizni tomosha qilish uchun ham kuttirgan edim. Men oynakdagi qizga begona odamga qarayotgandek, uyalib-qizarib qarardim. Modomiki, xotira daftarimni mendan boshqa hech kim o'qimas ekan, nega endi haqiqatni e'tirof etmayin? Oynakda menga qarab kulimsirab turgan qiz nihoyatda go'zal edi. Diqqat bilan qaraganimda, u menga insonning aqlini shoshirib qo'yadigan darajada go'zal ko'rindi. Menga tamoman yangi ko'zlar qarab turar edi. Bu ko'zlar men bir mahallar Istambulda tanigan shod, sho'x, qayg'usiz Choliqushining ko'zlariga sira o'xshamas edi. Bu ko'zlarda qorong'i kechalarda boqa-boqa o'tgan yolg'izlik damlarining qora alam va g'ussalari, horg'inlik, dilxunlik, uyquga va boshqa narsalarga to'yimagan ko'zlarning achchiq mahrumiyati bor edi. Bu ko'zlar kulmasa jonli bir iztirob kabi zo'r va chuqur ko'rina bilardilar. Faqat kula boshladi degunlaricha, har narsa o'zgarib ketadi. Ana shunda kichrayadi, nurlari ichlariga sig'maydi, mayda uchqunlar kabi yonoqlariga to'kila boshlaydi.

Bu yuzda naqadar go'zal, naqadar alomat chiziqlar bor? Odamda yig'lab yuborish havasini tug'diradigan go'zal narsalar bor.

Nuqsonlarimda ham qandaydir malohat borligini ko'raman. Taqirdog'idagi pochcham: "Farida, qoshlaring ham tilingga o'xshaydi, go'zal-go'zal, nozik-nozik boshlanadi-yu, keyin yo'lini yo'qotib qo'yadi",- deyar edi. Pochcham aytgan go'zal-go'zal, nozik-nozik boshlangandan so'ng yo'lini yo'qotgan bu qoshlarning chakkalarga qarab nihoyatda chiroyli suzilib ketganligini ko'rdim.

Endi mana bu lablar! Yuqorigisi bir oz kalta, qisqa bo'lganligi uchun doimo kulib, doimo ustki tishlarimni bir oz ko'rsatib turgan ustki labim, bir mahallar Bursadagi Hoji afandi aytganidek, meni qabrga ham kulgi bilan olib boradi.

Nadida xonimning pastda botinkalarini jo'r'ttaga dukurlatib yurganligini eshitsam ham, negadir, oynakdagi kichik xonimdan o'zimni ayira olmayman.

B...da "Ipak qurti", Ch...da "Gulbashakar" deb qo'yilgan laqablar menga qancha ozor yetkazgan edi. Mana hozir, oynada ko'rinib turgan yosh qizga, subhidam yorug'i kabi ravshan, qirov tomchilari o'tirgan aprel gullari kabi toza bu qizga men ham shu ismlarni berishdan hozir tortinmadim. Birov qarab turmaganmi ekan, degan hadik bilan tevaragimga alangladim, so'ngra o'z-o'zimni, ko'zlarimni, yonoqlarimni, iyagimni o'pish uchun oynakka cho'zildim. Yuragim qush kabi tipirchilar, lablarim lazzat bilan titardi. Lekin, afsuski, oynaklar ham eraklar ijodidir. Inson hech mahal o'z sochlarini, ko'zlarini o'pmaydi. Nima qilsa ham, qanchalik tirishib-tirmasha ham o'zini faqat lablaridan, og'zidangina...

Yo ollo, nimalar deyapman? Aleksis opa: "Pop jaddasi odam qalbini ham pop qiladi", - deyar edi. Bundan chiqdi, nozli qilib taralgan bosh ham odamni nozli qilib yuborarmikin? Maktab o'qituvchisiga yarashmagan naqadar ma'nosisiz, naqadar ayb so'zlar bu.

Ikki yil jim o'tirganimdan keyin bugun bir oz sho'xlik qilishga haqqim bor edi.

Xonimlarni zallarining birida artistlikni endi o'rgana boshlagan kishilar qiyofasi bilan menga qarab turishganlarini ko'rib, ichimdan kuldim, keyin "Hali ko'rasiz, picha sabr qilinglar" deb ko'nglimdan o'tkazdim. Ular boshqalar singari uy bekasini, oyimqizlarining etaklaridan o'pmaganligimni, shunchaki sodda va sarbast salom bilan kifoyalanganligimni ko'rib, hayron bo'lib qolishdi. Bir-birlariga taajjublanib qarashdi. Qo'polgina kiyingan bir qari grek xotin (Beyo'g'li[1]dan kelgan murabbiya bo'lsa kerak, deb o'ylayman) tevaragi tilladan qilingan ko'zoynagini burniga qo'ndirib, meni boshimdan-oyog'imgacha suzib chiqdi.

O'zimni tutishimda, harakatlarimda shu qadar bir tabiiylik, so'zlarimda shunchalik putursiz bir ishonch bor ediki, zal ko'z ilg'amas po'rtanaga uchragan kema singari ostin-ustin bo'lib ketdi.

Bu yerda egalarining didi yaxshiligini dalolat qiladigan bironta nafis narsa yo'q edi. Zal har xil qimmatbaho narsalar tiqib tashlangan gazmol do'koniga o'xshardi... Bu yerning oyimlari mana shu zalda sag'ana'dagi o'liklar singari umrlarini o'tkazadilar, Ch... shahrining sodda, odmi xotinlarini hayratga solishdan zavqlanadilar.

Sarbast va qat'iy harakatlarim bilan zalga sekin-sekin ega bo'lar, o'zlarini esa iverdiq, noshud mehmonlarga aylantirib borar edim. Bu dag'al, kulgili komediyani o'ynab turganimda, o'yinimni sezdirib qo'ymaslik uchun xatti-harakatlarimni tabiiydek tutishga tirishdim. Ular nimaiki ko'rsatsalar, nimaiki so'zlasalar, nimaiki qilsalar - hammasini yoqtirmaganligimni sezdiridim. Didlarining pastligini, noshudliklarini sezdirishga, alam qildirishga harakat etdim. Masalan, poshoning katta qizi suratlarini ko'rsatganda, men bularning oddiy narsalar ekanligini ta'kidlab, tagdor shamalar bilan chimchilib oldim. Keyin bir burchakda osig'liq turgan kichkina suratni ko'rib, zalda birdan-bir haqiqiy san'at asari bo'lgan bu go'zal narsaning nima uchun burchakka tiqib qo'yilganligini so'radim. Qisqasi, dabdabalarining hech biriga ajablanmadim. Hamma narsalarini tanqid qildim. Ayniqsa, ovqat mahalida jon rishtalarini sug'urib oldim... Kim bilsin, bu mukammal, ajoyib dasturxon atrofida o'tirgan qancha xotinning tomoqlari bo'g'izlarida qolgan ekan? Kim bilsin, mehmonlarning qanchasi vilka va pichoqlarini eplay olmaganliklari uchun bu yerda qanchadan-qancha ter to'kkan ekan? Bechoralarning qanchasi ovqatni qanday olishni, qanday yeyishni bilmagani uchun ovqatlardan voz kechishga majbur bo'lgan ekan?

Bugun ana shularning hammasi uchun qasos oldim. Men shu qadar chaqqon, epchil harakatlar qilardimki, xonimlar hayron bo'lishib, menga yer ostidan qarab qolar edilar. Men ham ularga ora-sira qarab qo'yar edim. Lekin mening qarashlarim ularning qo'llaridagi vilkalarni titratar, og'zidagi ovqatlarini bo'g'izlariga tiqib qo'yar, suv ichishga majbur qilardi. Noshud, johil xotinlarga o'zini odam o'rnida sotgan, kulgili fransuzcha talaffuzi bilan o'ziga bino qo'yib yurgan beyo'g'lilik grek kampirni dunyoga kelganligiga pushaymon qildirib yubordim.

U murabbiya, men maktab o'qituvchisi bo'lganim uchun o'zini men bilan hamkasaba deb faraz qilardi. Men bilan yashirin bir munozaraga kirishni o'zining maslak burchi deb bildi, shekilli. Lekin men shu qadar masxarasini chiqardimki!.. Maqsadini turkcha tushuntirishga o'zlik qilar, men turkchani yaxshi bilmayman deb qutulishga tirishardi. Ana shundan keyin:

- Xayr, mayli, mademuazel, fransuzcha gaplashaylik, - dedim.

Murabbiya fransuzcha gaplashib ko'rmoqchi bo'ldi, lekin men uning fransuzcha gaplariga kuldim.

Qisqasi, kichkina, ahamiyatsiz boshlang'ich maktab muallimasi g'oyib bo'ldi. Men yana "Dam dyo sion"ning eng o'tkir, burro muallimalarini ham yig'lar darajasiga keltirgan tili zahar, o'jar, zolim Choliqushiga aylandim.

Biz murabbiya bilan oliy tabaqa yig'inlarida qo'llaniladigan usuli odob haqida munozara boshlagan edik, u bechora so'z topolmay qolib:

- Harholda, men yuksak jamiyatlarga kirib chiqqanman, hamma narsani o'z ko'zim bilan ko'rganman, - dedi.

U shu so'zi bilan meni mot qilmoqchi bo'lgan edi. Men esam uning yuziga g'olib tantanasi bilan qarab kulimsiradim.

- Tuzuk, lekin faqat kirib-chiqish kifoya emas, odam o'sha muhitda o'zining tabiiy hayoti bilan yashamog'i lozim, - dedim.

Tarbiyasi u qadar emasligiga ishorat qiluvchi bu hujumdan so'ng boyoqish sob bo'ldi. Kichkina poshozodalardan birining dars soati kelganini bahona qilib, chiqib ketdi.

Xonimlar qo'yilday muloyim bo'lib qolishdi. Ular kibru havo va g'ururlarining iflos niqoblari yirtib tashlangandan keyingina o'z asllariga qaytadilar. Rostini aytganda, yomon odamlar emasdi. Ana shundan ke- yin men ham o'z ahvolini biladigan, ahamiyatsizligini tushunadigan mazlum, sodda maktab o'qituvchisi mavqeiga tusha bordim.

Xonim afandi va kichik xonimlar tez-tez kelib turishimni samimiyat bilan iltimos qildilar.

- Gohi-gohida kelib turaman, lekin hadeb kelaversam qanday bo'ladi, odamlar nima deyishadi? Tez-tez kelganimni ko'rishsa, meni sizlardan bir nima tama qilib yuribdi, deb o'ylashadi, - dedim.

Xonim afandi men qanday odamning qizi ekanligimni surishtirdi. U har nima qilib bo'lsa ham meni gapga solishni istardi.

- Badavlat bir oilaning faqirlikka tushib qolgan qiziman, - dedim.

- Xonim qizim, siz shu husningiz, shu fazilatlarinigiz bilan juda yaxshi joyga tushishingiz mumkin..

- Balki, xonim afandi, meni ham o'ziga munosib ko'radigan biron zararsiz odam bordir. Faqat men o'zimni peshona terim bilan boqsam deyman, shunday qilsam yaxshiroq bo'ladi. Mehnat qilish ayb emas-ku, - dedim.

- Bordi-yu, sizni yaxshi bir oilaning yaxshigina bolasiga munosib ko'rishsa, nima deyar edingiz?

- Albatta, menga ko'rsatgan bu sharaflari uchun tashakkur bildirardim, lekin, fikrimcha, qabul qilmasdim.

Bularning asl maqsadlarini keyinroq payqadim. Ular sarvatlarini ko'z-ko'zlash, shu bilan ko'zlarimni qamashtirish uchungina mehmondorchilikka chaqirishmagan ekan.

Poshoning katta qizi birdan menga bog'larini ko'rsatgisi kelib qoldi. Bog'lari ham xuddi rang-barang gullar bilan bezalgan zallariga o'xshardi. Bu yerda qanaqa gullar, daraxtlar, ko'katlar, butalar yo'q edi! Har qadamda gul tuvaklari! Ana shunday qilib, kichkina, yasama o'rmonchada, past bo'yli yosh qarag'aylar ichida...

Lekin buni tushuntirish uchun o'n ikki kun avval bo'lib o'tgan bir voqeani aytib o'tishga majburman:

Maktabimizning tanaffus bog'chasiga tutash kattakon uzumzori bor. Bolalar chetan to'siqni buzib yuborganliklari uchun bog'cha bilan uzumzor bir-biriga qo'shilib ketgan. Boshlarini qizil lattalar bilan bog'lab olgan uch-to'rta kambag'al ishchi bir necha kundan beri yer chopish bilan ovora edi. Tanaffus mahallarida yonlariga borar, bechorlarning do'lday ter to'kib ishlaganlarini tomosha qilardim. Men aytmoqchi bo'lgan o'sha kuni bular orasida bitta yosh ishchi payo bo'lganini ko'rdim. U ham bularga o'xshash kiyingan, lekin basharasi, o'zini tutishi boshqacha edi. Masalan, quyoshda kuynan yuzining tagida oqish tiniqlik, ko'zlarida boshqacha o't bor edi. Qo'llari ham xotinlarniki singari nozik, kichkina. Narigi ishchilar singari keksa bo'lmagani uchun yoniga bormadim. Uning o'zi keldi. Issiqdan cho'llaganini aytib: "Qizlardan bironasiga suv keltirib bersangiz", - dedi.

Dunyoda yomon ko'rganim - xo'rozdan ham qochadigan xotinlardir. Shuning uchun qochmadim. Maktab o'qituvchisi ekanligimni o'ylab:

- Xo'p, o'g'lim, bir ozgina kut, aytaman, - dedim.

Men ichimda "Kambag'al bo'lib qolgan aslzodalardan bo'lishi kerak", deb o'yladim.

Bu ishchi ham uyatchan, ham dadil edi. Men bilan gaplashayotganda goho o'zini yo'qotib, duduqlanib qolardi. Shu bilan birga, suhbatga aloqasi bo'lmagan g'alati savollar ham berardi: "Bu yerda arzonchilikmi? Qish qattiqmi? Nok, olma bormi?.." "БЪ" deydi. O'zi boshqa yerdan kelgan emish.

Suvni ichib turganda, men kulimsirab: "Miyasi aynibroq qolgan ko'rinadi, bechora!" deb o'yladim.

Poshoning bog'ida, uhdasiga qarag'ayzorlikni taqlid qilish kabi haqoratli burch tushgan bechora daraxtlar orasida ko'rgan narsamning meni shunchalik ajablantirganini payqab olishga yuqoridagi tafsilot kifoya qilsa kerak.

Ha, shu daraxtlar orasida yana o'sha kambag'al mardikorga duch keldim. Lekin bu safar butunlay boshqa qiyofada edi. U qilichi, tugmalari, ordenlari, yoqasi, yuzi, tishlari, hatto bo'yalgan sochlariga qadar yaltirab turgan shtab kapitani edi. Xuddi suratga

tushayotganday, ikkita qarag'ay orasida gavdasini g'oz, kallasini baland tutib, getrlarini bir-biriga yopishtirib turar, ingichka mo'ylovlari ostida, yarim yumuq lablari ichida tishlari, sho'x ko'zlari porillardi. Qisqasi, turishi, ko'rinishi shunday ediki, uni ko'rgan odam oq qo'lqoplari bilan hozir qilichini sug'uradi-yu, "Saf bo'li!" deb buyruq beradi, deb o'ylaydi.

Lekin shu on tushundimki, ofitserga bu buyruqni boshqa odam beribdi. Poshoning katta qizi Narima xonim:

- Voy, Ehson, sen shu yerdamidig? Qayerdan kelib qolding? - deb ajablendi.

Lekin bechora xotin rolini shu qadar xunuk o'ynadiki, "Voy! Ehson, qayerdan kelib qolding?" deb ajablanganda, ovozida: "Voy o'lay, yolg'on so'zlayotganimiz ochiq-oshkor sezilib turibdi-ya" deguvchi ohang borligini bilib olish qiyin emasdi.

Ha, bu kulgili "hajviy opera" dekoratsiyasi ichida qiziq komediya o'ynashimiz kerak, ammo nima uchun? Buni keyinroq tushunib olarman. Hozir esa sir bermaslik, og'ir va jasur bo'lish kerak.

Harholda, bu posholar mujdalar qilishni yaxshi ko'radigan odamlarga o'xshaydilar. Lekin men ham bugun bo'sh kelmayman, nima qilishsa qilishsin, og'zimni ochib qolmayman. Ular meni uyalib, qochib ketadi, deb o'ylashgan bo'lsalar kerak. Hech-da, uzangidan tushadigan anoyi yo'q!

- Farida xonim afandi, siz ham biz singari istambuliksiz. Bo'lam va sut qardoshim Ehsonni sizga taqdim etsam xafa bo'lmassiz, shunday emasmi? - dedi Narima xonim.

Men hech tortinmay:

- Aksincha, juda xursand bo'laman, afandim, - dedim.

So'ngra uning so'zlashiga imkon bermay o'zimni tanishtirdim.

- Farida Nizomiddin, maorif armiyasining eng kichik ofitserlaridan biri.

Yosh ofitser chiroyli, jangari qiyofasini uzoq saqlab qololmadi. Ajabo, bunda uni ayblab bo'ladimi? Kichkina boshlang'ich maktab muallimasi bir necha kun avval mardikor qiyofasida ko'rgan bir kishini bugun quyoshday porlab, ertaklardagi shahzodalar singari husn to'kib turganini ko'rsa-yu, hayajonidan hushini yo'qotmasa! Aqlga sig'adigan narsami shu?

Ha, aksincha bo'ldi, men emas u shoshib qoldi! Bizga maktabda hamma fanlar asosida yillar bo'yi tirishib-tirmashib o'rgatishgan "salom marosimi"ni bu yigit yaxshi o'zlashtirmagan ko'rinadi. U askariy salom uchun ko'targan qo'lini yarim yo'ldan qaytarib tushirdi. Men bilan qo'l olishib ko'rishmoqchi bo'ldi shekilli, lekin qo'lini cho'zganda, undagi oq qo'lqopni ko'rib, yana darrov tortib oldi. Nazarimda, qo'lqop cho'g'ga aylangan-u, qo'lini kuydira boshlaganday bo'lib ketdi...

Uch-to'rt minutcha bamaylixtor gaplashdim. Bechora yigit mardikor kiyimida kelib mendan suv so'rganini eslayotgan bo'lsa kerak, ko'zi ko'zimga tushganda uyalib, yerga qarab olardi. Lekin men u hodisadan bexabarday, o'zini endi ko'rayotganday gaplashib turaverdim.

Bir ozdan so'ng Narima xonim ikkalamiz uyga qaytdik. Boyoqish xotin yuragi chopmayroq gap boshladi:

- Farida xonim, Ehsonni, albatta, tanigandirsiz?- dedi.

Ana xolos, maktab bog'idagi voqeadan bu ham xabardor ekan-da?

Men parvosizgina qilib:

- Ha, - deb qo'ya qoldim.

- Balki ko'nglingizga biron gap kelar, shuning uchun to'g'risini aytib beray, xonim afandi. Ehson o'rtoqlari bilan garov o'ynashgan ekan. Yoshlik-da, afandim, shunaqa bo'ladi.

Ajablanib lablarimni burishdan o'zimni tutolmadim.

- Nima deb garov o'ynashadi, afandim?

Narima xonim qizarib ketdi, xijolatpazligini yashirish uchun kuldi.

- Xonim afandim, maktabdan qaytib kelayotganingizda ofitserlardan ba'zilari sizni ko'rishgan ekan, juda ham go'zal deb maqtashibdi. Biz istambulikimiz, shuning uchun bu yerliklar singari bu xil gaplarni haqorat deb hisoblamaymiz, shunday emasmi, go'zalim! Ana shundan keyin Ehson "Har nima qilib bo'lsa ham shu muallima xonim bilan gaplashaman", deb garov o'ynabdi. Shu kuni jirkanmasdan mardikorlardan birining kiyimini kiyib borib garovni yutibdi. Qiziq, a?

Men javob bermadim. Bechora Narima xonim so'zlarining menda qoldirgan taassuroti qanchalik sovuq ekanini yaxshigina anglardi.

Bugungi taajjub komediyaning so'nggi pardasi yana tepadagi mehmonxonada o'ynaldi. Ehsonbey bilan ko'rishganim xabari u yerga mendan oldin yetib kelibdi. Buni hamma qatnashchilarning yuzlari ko'rsatib turardi.

Uy bekasining maxfiy ishorasi bilan mehmonxonadagilar sekin-sekin chiqib ketishdi. Faqat Narima xonim qoldi.

Xonim afandi bir oz ikkilanib turgandan so'ng:

- Ehson qalay ekan, xonim qizim? - deb so'radi.

- Yaxshigina yigitga o'xshaydi, xonim afandim, - dedim.

- Yuzi ham chiroyli, o'zi ham o'qimishli, - dedi u mening javobimdan keyin. - Hozir martabasini ko'tarib, Bayrutga yuborishyapti.

- Qanday yaxshi! Haqiqatan chiroyli, yoqimli yigit. Ilmi ham, siz aytganday, mukammal ko'rinadi, - dedim.

Ona-bola bir-biriga yalt etib qarab olishdi. Bu gapimga ham hayron qolishar, ham xursand bo'lishardi.

Xonim afandi qiqirlab kuldi.

- Xudo umringa baraka bersin, qizim, mushkulimni oson qilding, - dedi. - Men Ehsonni chaqaloqligidan emizib, o'zim katta qilganman. Farida xonim qizim, yosh qizlar bilan ochiq-ochiq gaplashib bo'lmaydi, lekin siz, xudoga shukur, es-hushi joyida, farosatli qizsiz. Albatta, hamma narsa xudoning irodasi bilan bo'ladi. Men sizni Ehsonga olib bersam, devdim. Sizni juda yoqtirib qolibdi. U ham sizga manzur tushgan bo'lsa, inshoolloh, baxtli bo'lasiz. Ehsonni bir oygina otpuskaga chaqirib olib, to'ylaringizni shu yerda o'tkazamiz, xo'pmi? Keyin Bayrutga birga jo'naysizlar.

Bog'da boshlangan komediyaning oqibati nima bo'lishini allaqachon sezgan edim. Chindan ham kulgili narsa: begona yerda meni qariyb tanimagan kishimga olib berishmoqchi! Shu dam birdan yuragimga mung to'ldi, negaligini bilmayman. Lekin kayfim chog'ligini bildirmaganim singari, yuragimdagi bu mungni ham sezdirmasdim.

- Xonim afandi, joriyangiz uchun bu nihoyatda katta sharaf. Sizga ham, Ehsonbeyga ham butun qalbidan tashakkur bildiraman. Lekin buning iloji yo'q, - dedim.

Uy bekasi shoshib qoldi.

- Nega qizim? Haligina uni yoqtirganingizni, chiroyli ekanini aytuvdingiz-ku!

Men kuldim.

- Xonim afandim, yana qayta aytaman: Ehsonbey chiroyli va arziguli yigit, lekin oramizda nikoh imkoni borligi aqlimga kelgan yo

ko'nglimdan o'tgan bo'lsa, uning fazilatlarini ochiq-oshkor ayta olarmidim, afandim? Bu narsa yosh qiz uchun haddan ziyod yengiltaklik bo'lmasmidi?

Ona-bola yana bir-biriga qaradi, oraga qisqagina sukunat tushdi. Keyin Narima xonim qo'llarimni ushlab:

- Farida xonim! Harholda uzil-kesil javobingiz shu bo'lmasin, chunki Ehsanbey juda qattiq xafa bo'ladi.

- Yana qaytarib aytaman: Ehsanbey juda chiroyli yigit, xohlaganini ololadi.

- Shunday-ku, lekin u sizni xohlaydi. Boya o'rtoqlari bilan garov o'ynaganini aytdik. Hech jahonda shunday ham qiladilarmi, go'zalim? Bola bechora o'n kundan beri o't ichida: "O'lsam o'lamanki, undan qaytmayman, albatta olaman!" - deydi.

Narima xonim bu gapni hali ko'p cho'zishini, meni ko'ndirish uchun ancha harakat qilishini sezib, buning iloji yo'qligini yumshoq so'zlar bilan qat'iy qilib tushuntirdim. Keyin ketishga ijozat so'radim.

Narima xonim qattiq xafa bo'ldi. Tarvuzi qo'ltig'idan tushib, onasiga:

- Oyijon, Ehsonga o'zingiz ayting, mening og'zim bormaydi. Farida xonim rad etar, deb o'ylamagan edim. Endi juda qattiq xafa bo'ladi-da, - dedi.

Oh, bu erkaklar-a! Hammasi ham xudpisand, hammasining ham kibri havosi baland! Bizlarning ham qalblarimiz borligini, bizlarning ham "albatta" xohlagan narsalarimiz bo'lishi mumkinligini hech eslariga keltirgilari kelmaydi.

* * *

Poshoning aravasi meni uyimga keltirib tashlaganda, Munisa qo'shnimiznikida ekan. Yechinmasdan avval o'zimni yana bir oynakka solib, tomosha qilmoqchi bo'ldim. Uy ichi olaqorong'i edi. Devorga tushib turgan xira oy yorug'iga o'xshash oynakda o'zimni zo'rg'a-zo'rg'a tanir edim. Bilmayman, qanday nur o'yini bo'ldi: kalta ko'k ko'ylagim ko'zimga oppoq ko'rinib ketdi. Etaklari uzayib, qorong'ilikda cho'zilib yotgan oq ipakka o'xshardi.

Birdan qo'llarim bilan yuzimni to'sdim. Xuddi shu payt Munisa uyga yugurib kirdi-da:

- Opajonim! - deb qichqirdi.

Undan yordam so'rayotganday qo'llarimni uzatdim. "Munisa!" demoqchi edim, lekin lablarimdan boshqa bir ism, meni nafratlantirgan katta dushmanimning ismi chiqib ketdi!

* * *

Ch..., 6 may.

Shu hafta sovcilardan boshim chiqmadi. Kechagi masxarabozlikdan o'zimni o'nqlab olishga ulgurmay, bugun yana bir komediyaning qahramoni bo'ldim. Faqat bunisi kechagisidan ming qatla yomon, ayanchli komediya bo'ldi.

Voqeani o'zgartirmay yozaman. Sahna - bizning pastdagi mehmonxonamiz. Birdan Hoji Qurbon afandining xotini kirib keldi.

Egnida faqat to'ylargagina yopinib boradigan hashamatli chorshaf, bo'ynida shoda-shoda tila marjon. Ahvoli g'alati, ko'zlari yig'laganga o'xshaydi.

Gaplashishga boshlaymiz.

Men:

- Nazarimda, mehmon chaqiriqqa ketayotganga o'xshaysizmi?

U:

- Yo'q, singlim, ataylab sizning oldingizga kirdim.

Men:

- Juda ham yasanibsizmi bugun? Men uchunmi?

U:

- Ha, singlim, siz uchun.

Men hazildan o'zimni tiyolmay:

- Bo'lmasa menga sovcil bo'lib kelibsiz-da?

U sodda ko'zlarida sof hayrat bilan:

- Qayerdan bildingiz?

Men sarosima bo'lib qoldim.

- A?! Rostdan ham menga sovcil bo'lib keldingizmi?

U xo'rsinib:

- Ha, singlim.

Men:

- Kimga?

U dunyodagi eng oddiy narsa to'g'risida gapirayotganday:

- Mening erimga.

Shu qadar sodda xotinning hech sir bermay hazil qilishi menga juda xush yoqdi, qahqaha urib kulib yubordim. Lekin u kulmaydi, aksincha, ko'zlariga yosh keladi.

U:

- Aylanay singlim, erim sizni yoqtirib qolibdi, sizni olaman, deb meni qo'yimoqchi. Yalindim, yolvordim: "Hechqisi yo'q, mayli, u xonimni ham oling, zinhor meni qo'ymang. Biz opa-singilday o'tiramiz. Men sizlarning ovqatingizni pishirib beraman, xizmatlaringizni qilaman", - dedim. Aylanay jigaram, menga rahming kelsin!

- Qurbon afandi sizni qo'yib, meni olishiga ko'zi yetadimi?

U odamni dod degizib yuboradigan bir soddalik bilan:

- Ha, yetadi. "Ellik tilla berishga roziman", - deydi.

Men:

- Bechora qo'shnim, ko'nglingizni to'q tutavering. Hech mahal uning aytgani bo'lmaydi!

Bechora xotin duo qiladi.

Parda.

* * *

Ch..., 15 may.

Bugun kechqurun maktabda o'qishlar tugagandan so'ng mudira xonim meni kabinetiga chaqirib oldi-da, qovog'ini solib turib: - Farida xonim qizim, - dedi, - sizning jiddiyat va g'ayratingiz menga juda yoqadi. Lekin bitta kamchilingiz bor: o'zingizni haligacha Istambulda deb bilasiz. Go'zallik boshga balodir, degan mashhur gap bor. Siz ham go'zal, ham yolg'iz bo'lganingiz uchun o'zingizni durustroq saqlashingiz kerak edi. Holbuki, ba'zi bir ehtiyotsizliklarga yo'l qo'ygansiz. Xafa bo'lmang, qizim! Jinoyat deganim yo'q, ehtiyotsizlik deyaqman. Xudoga shukur, shahrimiz undaqa xilvat, qoloq shaharlardan emas. Xotinlar ancha tuzuk, yaxshi kiyinib yura olishadi. Muallimlarimiz ham shunday. Lekin boshqalar uchun tabiiy bo'lgan bir narsa sizda odamlarning diqqatini jalb qilib qo'ydi. Chunki, qizim, yoshligingiz, husningiz uchragan erkaklarni qayrilib qarashga majbur qiladi. Oqibatda shaharda har xil fisqi fasodlar tarqala boshladi. Men bu yerda hech narsani bilmaganday o'tirsam ham lekin hamma gapdan xabardorman. Masalan, kazarmalardagi ofitserlardan, qahvaxonalardagi do'kondorlardan tortib to idodiya maktabidagi yuqori sinf talabalarigacha sizni tanimagan, sizdan gapirmagan odam yo'q emish. Bu to'g'rida kim haq, nima sabab bilan gap ochganim masalasiga kelsak, buning ham ikkita boisi bor, qizim. Avvalo, yaxshi, odobli qiz bo'lsangiz ham, lekin tajribasizsiz. Biz odamlarning yaxshi-yomonini biladigan yoshga yetib qolganmiz. Shuning uchun sizga onalik, opalik qilish burchini uhdamga olmoqchi bo'ldim. Qolaversa, maktabimizning sha'ni masalasi ham bor, shunday emasmi, qizim?

Mudira xonim yuzimga qaramasdan ikkilanib davom qildi:

- Maktab ham machit singari tabarruk joy. Uni g'iybatlardan, tuhmatlardan va boshqa kir-dog'lardan saqlash bizning eng muhim burchimizdir. Shunday emasmi, qizim? Qurib ketgur shu xunuk gap-so'zlar, afsuski, maktab sha'niga ham tegyapti. Kechqurun qizlarini, singillarini olib ketish uchun maktab eshigiga keluvchi otalar, akalarning qanchalik ko'payib ketganligiga razm solmadingizmi? Ehtimol, siz bunga diqqat ham qilmagandirsiz. Lekin men yaxshi bilaman. Ular qizlarini yo singillarini olib ketishdan ko'ra ko'proq sizni ko'rish niyatida keladilar. Bir kuni kambag'al o'quvchi qizlarimizdan birining sochini o'rib, uchiga kichkina lenta bog'lab qo'yibsiz. Bilmayman, qayerdan bildi ekan, bir esi past leytenant qizchaga pul berib, lentasini tortib olibdi! Hozir o'sha lentani ora-sira ko'kragiga taqib olib: "Endi meni generallissimus deyishlaring kerak, chunki bu ordenni Gulbashakardan olganman!" - deb o'rtoqlari bilan hazillashib yurarmish.

Kecha darvozabon Mehmet og'a bir g'alati xabar aytdi. Ilgari kuni kechasi qovoqxonadan kelayotgan bir to'da mast maktab eshigining oldida to'xtabdi, shulardan biri: "Men devordagi mana shu qoratoshga Gulbashakarning qo'li tekkanini ko'rganman. Kelinglar, xudo haqqi, shu toshni avliyo tosh deb ko'zlarimizga surtaylik!" - debdi. Ko'rib turibsizki, qizim, bu narsalar o'zingizning ham, maktabingizning ham sha'niga hech to'g'ri kelmaydi. Yana shunisi qiziqki, bular ham yetmagandek, yana bitta xunuk ish qilgansiz: Abdurahim poshoning uyida kapitan Ehsonbek bilan gaplashgansiz. Xonim afandining taklifini qabul qilganingizda ham boshqa gap edi, birov buni og'izga olib o'tirmasdi. Lekin yosh yigit bilan gaplashganingiz, keyin esa unga tegish taklifini rad etganingiz gap-so'zga sabab bo'ldi. "Shunday Ehsonbeygaki unamabdi, demak, u boshqani yaxshi ko'radi! Ajabo, kim ekan u?" qabilida har xil gaplar yuribdi.

Bu so'zlarni qimirlamay, javob qilmay o'tirib eshitdim. Mudira xonim boshida mening e'tiroz va isyonimdan qo'rqqan bo'lsa, endi, aksincha, sukutimdan vahimaga tusha boshladi. Nihoyat, yuragi dov urmay so'radi:

- Bularga nima deysiz, Farida xonim?

Sekin xo'rsinib, o'ylar cho'mib turib javob qildim:

- So'zlaringizning hammasi to'g'ri, mudira xonim. O'zim ham zimdan sezib yurardim. Bu shinam shaharni tashlab ketishga ko'zim qiymaydi, lekin nachora? Ministrlikka xat yozsangiz. Biron sabab ko'rsatib, meni boshqa yerga ko'chirishlarini iltimos qilsangiz. Bu masalada menga qiladigan eng katta odamgarchiligingiz va rahmu shafqatingiz shu bo'ladi. Xatda asl sababni ko'rsatmay, boshqa bahonalar keltirasiz. Mayli "tajribasiz" deng, "qo'lidan ish kelmaydi" deng, "johil" deng, "osiy" deng, nima desangiz deng, mudira xonim, sizdan xafa bo'lmayman. Ishqilib, shaharda gap-so'z bo'lgani uchun xohlamayman, demasangiz bo'ldi. Mudira xonim churq etmay o'ylar edi. Ko'zlarimga chiqqan yoshlarni ko'rsatmaslik uchun deraza tomonga o'girilib oldim. Ufqda, kechki ko'kish osmon tagida pag'a-pag'a tutunlarga o'xshagan tog'larni tomosha qila boshladim.

Choliqushining dimog'iga ana shu tog'lardan yangi g'urbat bo'ylari kirardi. G'urbat bo'ylari! G'urbat bo'yini butun qalbi bilan hidlamaganlar uchun naqadar ma'nosiz so'z bu! Xayolimda yana o'sha tanish yo'llar, hamon torayib, huzun to'lib borgan, oxiri ko'rinmagan g'urbat yo'llari cho'zilib yotar, quloqlarimda o'tkinchi aravalarning yoniq ovozi bilan g'ijirlagan yig'ilari eshitilardi. Qachongacha, yo rabbiy, qachongacha g'urbat zahrini yutaman? Nima uchun? Qaysi murodimga yetish uchun?

* * *

Ch..., 5 iyun.

Qushlarimning ohi tutdi. Shu uzun kanikul oylarida qushlarim singari uyimda qamalib o'tirdim. Mudira xonim sentabrda avval boshqa yerga ko'chirilishimning iloji yo'qligini aytdi. Hozir o'zimni odamlarning eslaridan chiqarishga kirishib, ko'cha-ko'yda qadam bosmayman. Qo'shnilarim ham meni ilgarigiday yo'qlashmaydi. Ehtimol, gap-so'zlardan hayiqishar. Faqat xolamga o'xshagan bitta qari xotin bilan gaplashib turaman. Ovozi xolamnigiga shunaqayam o'xshaydiki, kecha uyaliib-tortinib turib undan bir narsani iltimos qildim.

- Aylanay xonim afandi, meni "xo'jonim" demay, to'g'ridan-to'g'ri Farida desangiz qalay bo'larkin-a? - dedim.

Qo'shniim bir oz shoshib qoldi, lekin gapimni qaytarmadi. U so'zlab turganda ko'zlarimni yumib olaman, shunda o'zimni yana Qo'zyotog'idagi bog'imizda ko'ra boshlayman!..

Yo rabbiy, qanday yarashmagan narsalarni so'zlayman-a! Balki menda ham asab kasali boshlangandir? Harholda, yuragimda bir qarorsizlik bor... Yana bir mahallardagiday kulaman, yana Munisa bilan hammol bolalar singari kurashamiz, bo'g'ishamiz. Yana qushlar bilan o'ynashib hushtak chalamiz. Shunday bo'lsa ham na besaranjomligi qalbimni tark etadi va na qayg'um! Ichimga chiroq yoqsa ham yorishmaydi...

Kechasi kemada Ch...ga kelayotganimizda uyqum qochib ketgan edi. Allaqanday bir yo'lovchi qorong'i dengizga qarab olib, mungli bir tovush bilan "Sendadir ovora ko'nglim, sendadir!" deb ashula aytardi.

Bu ashula o'sha soati esimdan ham chiqib ketgan edi. Oradan oylar o'tdi. Lekin bog'chamizdagi ertangi gullar ochila boshlagan aprel kunlarining birida, hech nimadan-hech nima yo'q, ana shu ashulani xirgoyi qila boshladim. Inson qalbi naqadar tushunib bo'lmaydigan bir muammo! Atigi bir martagina eshitgan shu ashulaning ohangini, so'zlarini qanday qilib esda olib qolibman? Mana endi, nima bilan mashg'ul bo'lmayin: qushlarga suv beramanmi, derazamdan ko'rinib turgan dengizni tomosha qilamanmi, ishqilib, hammavaqt shu ashulani ming'illab aytganim-aytgan. Kecha kechqurun shu ashulaning "Sendadir ovora ko'nglim,

sendadir!" deyilgan so'nggi misrasini takrorlab turib birdan yig'lab yubordim. Bunga hech sabab yo'q edi, chunki ashulaning na so'zlarida g'am bor edi va na ohangida. Aytdim-ku, asab!
Endi hech mahal bu ashulani aytmayman!

* * *

Ch..., 20 iyun.

Maktabda Nazmiya degan bir dugonam bor. Yigirma to'rt-yigirma besh yoshlarda, chiroyli, xushchaqchaq, hazilkash bir qiz. Tili nihoyatda shirin. Har oqshom biron yerga taklif qilinadi. Muallimalarimiz uni uncha yoqtirishmaydi. O'zim ham uning to'g'risida ancha-muncha past-baland gaplar eshitaman. Qaydam, balki chiroyli kiyingani uchun yoqtirishmas, ko'zlari kuyar?
Nazmiyani bir kapitanga unashib qo'yishgan deyishadi. Juda yaxshi yigit emish. Lekin yigitning ota-onasi hozir nikohlariga rozilik bermayotganlari uchun yashiriqcha uchrashib turishar ekan. Nazmiya buni menga sir deb aytdi, birovg'a og'zingdan chiqarma, deb iltimos etdi.

Kecha uyda zerikkanimdan tars yorilib ketay deb o'tirganimda Nazmiya kelib qoldi.

- Farida xonim, sizni olib ketgani keldim, - dedi. - Bugun Faridunning xolasi chaqirgan edi. Suv boshidagi bog'larida ziyofat berishar ekan. Sizni tanimasa ham salom aytdi, meni, albatta, olib kelasana deb yubordi.

- Qanday bo'ladi? Bilmagan yerimga qanday boraman? - dedim.

Nazmiya ko'zlarida o'pka bilan qaradi-da:

- Unashgan kishimning xolasi nima uchun senga begona bo'lar ekan? - dedi. - Men Faridunni sen bilan tanishtirib qo'ymoqchi edim: didimga qoyil qolasan deb o'ylayman. Sen bormasang, o'lay agar, men ham bormayman.

Men bormaslik uchun talay bahonalar ko'rsatdim. Ammo hammasini Nazmiya rad etdi, tan berish kerak, bahonalarimning hammasi ham asossiz, bolalar bahonasiday sodda edi. Buning ustiga, yuqorida aytdim, Nazmiya juda shayton qiz, odamning u yog'idan kirib, bu yog'idan chiqadi.

U shuncha yalindi, shuncha yolvordiki, oxiri, iloj topolmay, xo'p dedim.

Xo'p deyishga dedim-u, lekin bir narsa meni xijil qilib qo'ydi. Munisani kiyintirmoqchi bo'luvdim, Nazmiya qoshlarini chimirib:

- Kichkinani ham olib bormoqchimisan? - dedi.

- Albatta! Bo'lmasa uni qanday qilib uyda yolg'iz qoldirib ketaman? Yo xalaqit beradimi?

- Yo'g'-e, nega xalaqit bersin? Borsa yana yaxshi. Gohi mahallar uyga tashlab ketarding-da...

- To'g'ri, lekin shu mahalgacha biron yerga yotib qolgani borgan emasman.

Men endi hech narsa ko'rmagan qiz emasdim. Shu ikki yil ichida boshimga ne-ne savdolar tushmadi, ne-ne narsalarni ko'rmadim, eshitmadim. Nima bo'ldi, qanday jin meni chaldiki, o'shanda Nazmiyaning so'zlari menda shubha uyg'otmadi! Shunisiga hech tushuna olmayman. Balki zerikish, toza havoga intilish ishtiyoqi to'g'ri yo'ldan ozdirgandir?

Kichkina izvosh bizni soyning ul yuziga olib o'tdida, bog'lar orasida, daraxtlar soyasida ko'milgan tor yo'l bilan olib ketdi. Yarim yo chorakam bir soatchalardan keyin bir boqqa kelib tushdik. Bu yerlar nihoyatda xilvat, nihoyatda chiroyli joylar edi. Yo'lda qo'y podasini uchratdik. Bir qari cho'pon dala qudug'idan suv tortib, tosh tog'orada qo'ylarni sug'oryapti. Ingichka mo'gizchalari bilan tog'ora boshida bir-birlarini suzishgan uloqlar Munisa ikkalamizning esimizga Mazlumni tushirib yubordi. Izvoshdan irg'ib tushdigu, uloqlardan birini ushlab, uzun quloqlaridan, suv tomchilagan kichkina tumshuqchasidan o'pdik. Bir ko'nglim cho'pondan bittasini sotib olay ham dedim. Lekin nima qilamiz? Axir yaqinda yana tashlab ketishga majbur bo'lamiz. O'z g'amimiz boshimizdan oshib-toshib yotgani ustiga yana bir g'amga nima hojat?

Biz tushgan bog' binosi uchi-ketini ko'z ilg'ayolmaydigan poyonsiz uzumzor o'rtasida edi. Atrofi ko'm-ko'k daraxtlar bilan o'rab olingan.

Faridunbeyning xolasi yoshi qaytgan semiz xotin ekan. Kiygan kiyimlari, o'ziga bergan orosi, to'g'risini aysam, menga manzur bo'lmadi. Qari xotinga bunchalik zebu ziynat yarashmaydi. Sochlari sariqqa bo'yalgan, chakkalarida zulf, betlarida elik, qisqasi, taajjub narsa!

Bu xotin bizni ikkinchi qavatga boshlab chiqib, boshimdan chorshafimni oldi. Keyin xuddi hidlayotganday qilib, haddan ziyod bir takallufsizlik bilan betlarimdan o'pdi-da:

- Qadr qilib kelganingga xursand bo'ldim, olmos qizim! Gulbashakar deganlaricha bor ekansan, girgitton! Chindan ham odamning yeb yuborgisi keladi. Kuyib-yonganlaricha bor ekan, tasadduq, - dedi.

Juda yomon qizarib ketdim. Lekin sezdirmaslik kerak edi. Bu xotin nima deyayotganini o'zi ham bilmaydigan ba'zi nodonlarga o'xshaydi.

Munisa ikkalamizni uyda yolg'iz qoldirishib, uzoq yo'q bo'lib ketishdi. Quyosh botdi. Kechqurungi pushti yog'du chorbog'ni o'rab olgan yashilliklar orasida sekin-sekin yo'qolib bordi. Ichimdagi vahmni tarqatish uchun Munisa bilan hazillashardim. Lekin qani endi tarqalsa! Yuragimni vahm qurti kemirar, ichimni chiroq yo'qsa yorimaydigan qorong'ilik bosib borardi.

Bog'dan erkaklar, xotinlar ovozi, qahqahalari, sho'xliliklari, buzuq g'ijjakning sozlanayotgani eshitilardi.

Derazadan boshimni chiqarib qaradim, lekin qalin yaproqlar orasidan hech nimani ko'rib bo'lmasdi.

Nihoyat, zinapoyadan oyoq dupuri eshitildi. Bir ozdan keyin eshik ochilib, qo'lida kattakon chiroq bilan uy bekasi kirib keldi.

- Oppoq qizim, seni jo'rttaga qorong'ida kuttirib qo'ydim. Kun botayotganda bog' shunday chiroyli bo'ladiki, husniga hech to'ymaydi kishi.

Kampir chiroqning piligini tuzata turib, oydin kechalarda bu bog' jannat bo'lib ketishini ayta boshlaganda Nazmiya kirdi. Eshik tashqarisida harbiy formalik ikkita ofitserning uzun qorasi ko'rindi. Boshim ochiq edi, darrov o'zimni olib qochib, qo'llarim bilan sochlarimni yopmoqchi bo'ldim.

Nazmiya kulib yubordi.

- Jonginam, muncha ham qishloqi bo'lmasang! Harholda, mening nishonlimdan[2] qochmassan deyman? Qo'lingni tushir, voy xudo, uyat emasmi? - dedi.

To'g'ri aytadi, qochishga unchalik sabab ham yo'q edi.

Ofitserlar tortinishib, ikkilanishib ichkari kirishdi. Nazmiya ulardan birini tanishtirdi:

- Faridunbey, nishonlim. Farida xonim, dugonam. Toileimga, ikkala yaxshi ko'rgan kishilarimning ham ismlari bir-biriga yaqin tushdi.

Yosh ofitser bu latifaga og'zini katta ochib kuldi. Hali-hali esimda, kichikligimda katta buvim g'alati gugurt qutilar sotib olardi.

Shularning ustida mo'ylovlari buralgan, yelkalari chiqqan, jingalak sochlarining bir tutami ko'zlariga tushib turgan yarmarka oliftasining surati bo'lardi. Faridunbey ham ana o'sha gugurt qutilarining biridan sakrab tushganday edi. Qo'limni takallufsizlik bilan dag'al qo'lga olib qisdi, silkitib turib:

- Xonim afandim, tashakkur, bizni nihoyatda minnatdor qildingiz, kechamizga sharaf berdingiz, salomat bo'ling, - dedi.

Keyin orqasida turgan ofitserni tanishtirdi.

- Ijzat bersangiz, qulingiz ham o'zining jona-jon do'stini tanishtirsa: valiulne'matim mayor Burhoniddinbey. Do'stimiz mayor, lekin biz bilgan oddiy mayorlardan emas, mashhur So'loqzodalarning kichik avlodi...

So'loqzodalarning bu kichik avlodi allaqachon qirq beshlarni urib qo'ygan edi. Sochlari bilan mo'ylovlariga oq aralashgan. Kibor oiladan ekanligi hammayog'idan ko'rinib turardi. Kiyinishi, turishi, so'zlashi Faridundan butunlay boshqacha edi. Qiyofasi, oppoq sochlari o'rtog'i menda qoldirgan qo'rquv aralash yomon taassurotni tarqatdi. Ko'nglim endi bir oz tinchiganday bo'ldi.

Burhoniddinbeyning gaplari ravon, jonli edi. U boshini nozikkina egib, uzoqdan salom berdi. Keyin qaddini xiyol bukib:

- Burhoniddin bandangiz, - dedi. - Afandim, marhum padari buzrukvorimiz hamma mulklari ichida shu bog'ini ko'proq yaxshi ko'rardilar. "Bu yer juda xosiyatli. Men qancha baxt topgan bo'lsam, hammasini shu yerda topganman", deyardilar. Janoblarining tashrifi oliyalarini ko'rib, padari buzrukvorimizning so'zlarini bir karomat deb bildim.

Burhoniddinbeyning bu so'zlarini xushomad deb tushunish kerakdir. Lekin uning bu boqqa qanaqa aloqasi bor?

Men ajablanib Nazmiyaga qaradim, undan izoh kutardim. Lekin u menga qaramas, ko'zlarini yerdan ko'tarmas edi. Shu damgacha men bog'ning egasi deb bilgan xotin Munisani qo'lidan yetaklab olib chiqib ketdi.

Shu yerda yarim soatdan ortiqroq valaqlashib o'tirdik. To'g'rirog'i, ularning o'zlari valaqlashdi. Chunki menda gapirish u yoqda tursin, gapni eshitishga ham majol qolmagan edi. Qo'rquv ombur singari qalbimni qisar, nafasimni bo'g'ar, miyamni karaxt qilib borardi. Hech narsa tushunmas, hech narsa sezmas, inida hujumga uchragan jonivor bolasining idroksiz qo'rquvi bilan burchakka tiqilib, shumshayib o'tirardim.

Pastda biron g'ijjak chala boshladi, keyin g'azal o'qildi. So'ngra yo'g'on va ingichka ovozlari aralashib bir necha ashula aytdi.

Nazmiya bilan nishonlisi divanda yonma-yon o'tirishar, sekin-sekin surilishib bir-birining qo'yniga kirib borishardi. Ularga orqamni o'girib oldim. Naqadar hayosiz odamlar-a! Kinolarda ko'rsatiladigan pastkash ishq sahnalaridan birini ikkita begona oldida sira uyalmiy, zarracha tortinmay o'ynashsa-ya!.. Ha, bular juda yomon, hayosiz odamlar!

Semiz xotin stolga bir necha shisha, ovqat tuzalgan patnis keltirib qo'ydi. Burhoniddinbey qo'llarini cho'ntaklariga solib olib, u yoq-bu yoqqa yurar, ora-sira bizga orqasini qilib stol oldida to'xtar edi. Shu yurishlarning birida mayor oldimda to'xtaganini, sekingina egilganini ko'rdim.

- Lutfan qabul qilmaydilar, kichik xonim? - dedi.

Men hayrat bilan ko'zlarimni ko'tardim. Qo'lidagi kichkina qadahda yoqut singari qip-qizil ichimlik porladi. Boshimni chayqab rad etdim. Keyin past ovoz bilan:

- Xohlamayman, - dedim.

U yana ham ko'proq egildi, issiq nafasi yuzimga urildi.

- Zarar qilmaydi, kichik xonim. Dunyoning eng nozik, eng xushhazm likyori. Shunday emasmi, Nazmiya xonim?

Nazmiya boshini chayqadi.

- Majbur qilmang, Burhoniddinbey. Farida bu yerda o'z uyida o'tirganday o'tiraversin. Ko'ngli xohlaganini qilsin.

Burhoniddinbeyning oqara boshlagan sochlari, mo'min va kibor chehrasi shu damgacha menga mubham bir ishonch berib kelgan edi. Endi undan ham qo'rqa boshladim. Yo olloh, boshimga yana qanday balolar tushdi? Qayerga kelib qoldim? Endi qanday qutulaman?

Uydagi chiroqlar sekin-sekin o'cha bordi. Ko'zlarimga cho'kkan bu qorong'ilik ichida mayda uchqunchalar uchishadi, musiqa sadosi quloqlarimga uzoq-uzoqlardagi dengiz o'kirigidek eshitaladi.

- Oppoq qizim, ovqat mahali keldi, pastda bir necha mehmonimiz bor, sizni kutib o'tirishibdi.

Bu so'zlarni o'sha semiz xotin kelib aytdi. Men hushimga kelganday bo'ldim.

- Rahmat. Tobim qochibroq turibdi, meni qo'ya qoling, - dedim.

Nazmiya turib yonimga keldi.

- Faridaginam, xudo haqqi, yot kishilar yo'q. Faridun bilan Burhoniddinbeyning bir-ikkita oshnasi, keyin ulardan ba'zilarining nishonlilari, xotinalari, ha, xotinalari, xolos. Chiqmasang ayb bo'lar, axir ular seni deb kelishgan.

Bilaklarimni Nazmiyaning qo'lidan chiqarishga tirishar, kursining suyanchiqlariga tirmashib, o'zimni burchakka urardim. So'z og'zimga kelmas edi. Tishlarimni mahkam siqib olmasam, bir-biriga urilib takirlay boshlardi.

Burhoniddinbey:

- Bizning burchimiz mehmon nima buyursa, nima xohlasa shuni qilishdir. Siz mehmonlarning yoniga tushing, Farida xonim picha betob bo'lib qoldilar deb ayting, Mengnoz xonim, bizning ovqatimizni shu yerga keltiring. Mehmonimni yolg'iz qoldirmaslikni o'zimizning burchim deb bilaman.

Men bu gapni eshitib, jinni bo'lib qolayozdim. Uyda Burhoniddinbey bilan yolg'iz qolay? U bilan o'tirib ovqat qilay!

Nima qilayotganimni bilmasdan, buning ma'nosiga ham bormasdan sakrab kursidan turdim-u, jonimning boricha:

- Juda soz, xohlaganlaringiz bo'lsin! - deb qichqirdim.

Nazmiya nishonlisi bilan oldinda bordi. Burhoniddinbey esa mendan bir odim orqada keldi.

Qorong'i tashqarining etagida bitta eshik ochildi. O'tkir yorug' ko'zlarimni birdan qamashtirdi. Shiftdan to'kilib turgan kuchli yorug'da gandraklab bir necha odim yurdim. Devorlarda oynaklar porillar, bular mehmonxonani hadsiz-hisobsiz uzaytirib ko'rsatardi. Qandillar esa qorong'ida chopib ketayotgan mash'allar singari uzoq-uzoqlarga ketardi.

Nima bo'ldi menga? Xuddi tushdagi singari juda ko'p ko'zlarni, erkak va ayollarning xira, bulg'anch yuzlarini ko'ryapman. Keyin birdan dahshatli qarsaklar yangradi. Ovozlari musiqa sadolarini bosib guvillar, kuchayar, tog' shamoliday uzoq-uzoqlarga guldirab ketardi.

- Yashasin Burhoniddinbey! Yashasin Gulbashakar! Yashasin Gulbashakar! Gulbashakar!..

Ko'zlarimni ochib, o'zimni Munisani qo'llarida ko'rdim. Kichkinam: "Opajonim! Opajonim!" deb yig'lar, yuzini yuzimga bosib, ho'l sochlarimni, atir achishtirgan ko'zlarimni o'pard. Ust-boshim jiqqa ho'l edi. Olaqorong'i xonada juda ko'p ko'zlar menga

tikilib turganini his etardim. Birinchi qilgan harakatim ochiq bo'ynimni qo'llarim bilan yopish bo'ldi.

Notanish bir tovush:

- Tashqariga chiqing, iltimos qilaman, tashqariga chiqing! - deb baqirardi.

Xiyol to'lg'anib o'rnimdan turmoqchi bo'ldim, lekin bir qo'l yelkamdan ushladi.

- Qo'rqma, qizim, qo'rqma, hech nima bo'lgani yo'q,- dedi.

Kipriklarimni xiyol ochib, bu so'zni so'yilagan kishining yuziga qaradim. U hamisha mundirining oldi ochiq yuradigan semiz qo'log'asi edi. U ham menga qaradi, ke- yin yonidagi kishiga o'girilib:

- Bechora, chindan ham yosh bola ekan, - dedi.

Nazmiya yonimda cho'kkalab olib, panjalarimni uqalar:

- Faridaginam, hushingga keldingmi? Bizni biram qo'rqitib yubordingki! - deyardi.

Yuzini ko'rmaslik uchun boshimni teskari o'girib, ko'zlarimni yumib oldim.

Keyin bilsam, hushimdan ketibman-u, chorak soatcha o'zimga kelmabman. Atir sepishibdi, jun yoqib hidlatishibdi, hech bir narsa kor qilmabdi. Axiri umidlarini uzib, shahardan doktor keltirgani arava ham tayyorlab qo'yishibdi.

O'zimga kelganimdan keyin meni o'sha aravada shaharga jo'natishlarini iltimos qildim. Yo'q deyishsa, kechasi bo'lganiga qaramay, yayov jo'nashdan ham toymasligimni aytdim. Chor-nochor rozi bo'lishdi. Semiz qo'log'asi paltosini kiyib, aravakashning yoniga chiqib oldi.

Jo'nash paytimizda Burhoniddinbey o'ng'aysizlanib yonimga keldi-da, yuzimga qarashga yuragi betlamay:

- Farida xonim, siz bizni juda xato tushundingiz, - dedi. - Ishoning: hech kimning sizga nisbatan yomon niyati yo'q edi. Shunchaki sizni mehmon qilish, bog' saylida yayratish istagida edik. Istambulda tarbiya olgan, so'ngra, masalan, bir necha kun avval o'rtoqlarimizning biri bilan hamsuhbat bo'lishdan tortinmagan kichik xonimning bu qadar yovvoyi tabiati borligini qayerdan bilibmiz? Yana qaytarib aytdim: sizga nisbatan yomon niyatimiz yo'q edi. Shunday bo'lsa ham, xafa bo'lganingiz uchun sizdan uzr so'rayman.

* * *

Arava bog'lar orasidan tor yo'llar zulmatiga sho'ng'ib ketdi. Bir burchakda sovuq yegandek shumshayib, ko'zlarimni yumib bordim. Xayolimda sekin-sekin boshqa kechanning savdosi gavdalana bordi. Qo'zyotog'idagi chorbog'dan boshimni olib qorong'i yo'llarga tushgan kecham...

Xushbo'y lox daraxtining shoxlari sayabonli arava derazachasidan goho ichkariga kiradi-da, yuzimga, ko'zlarimga tegib, shirin xayollarimni quvadi.

Boshini aravaning narigi derazachasiga suyab o'tirgan Munisaning chuqur-chuqur xo'rsinganini eshitdim-u, past tovush bilan:

- Munisa, uyg'ondingmi? - deb so'radim.

Javob bermadi, boshini yana battar egib oldi. Razm solsam, bechoram yig'layapti! Misoli katta kishilarday, ko'z yoshlarini qorong'ilikda yashirib yig'layapti.

Qo'llarini ushlab:

- Nima bo'ldi, qo'zim? - deb so'radim.

Mendan ko'proq yashagan, mendan ko'proq aqli bo'lgan kishi iztirobi bilan boshimni quchoqladi, keyin qulog'imga yaqin kelib:

- Opajonim, biram yig'ladim, biram qo'rqdimki!.. Sizni nima uchun chaqirganlarini payqadim, opaginam! Endi zinhor unday yerlarga bormaylik! Xo'pmi? Siz nima deysiz? Xudo ko'rsatmasin, onam singari... unda mening holim nima bo'ladi, opajon? Oh, qanday sharmandalik, qanday tushkunlik, yo rabbiy! Razolatga tushgan xotin singari bu kichkina qizdan uyalar, ko'zlarimni olib qochardim. Keyin boshimni uning kichkina tizzalariga qo'ydim, to uyga yetguncha, onasining quchog'ida yig'lagan bola singari, piq-piq yig'lab bordim.

* * *

Mudira xonimning uyiga borganimda, kun endi chiqqan edi. Boyoqish kampir shu qadar barvaqt kelganimni, ko'zlarimning yig'idan qizarganini, rangimning sarg'ayib ketganini ko'rib shoshib qoldi.

- Tinchlikdir, inshoolloh, Farida xonim! Nima bo'ldi, qizim? Seni hech mahal bu kepatada ko'rmagan edim... Tobing joyidami?

Bu xotinning og'irligi, jiddiy va shiddatli chehrasi qalbimni ochishga yo'l qo'ymay, meni hamisha qo'rqitib kelardi. Lekin shu topda, shu begona yurtda dardimni ochishga undan boshqa kishim yo'q edi. Innaykeyin, vazifam, xizmat burchim ham meni shunga majbur qilardi.

Kecha kechasi bo'lib o'tgan voqeani uyalib-qizarib, dag'-dag' titrab turib aytib berdim. Biron nuqtasini yashirib qolmadim. Kampir so'z qotmasdan, qoshlarini chimirib o'tirab eshitdi. Hikoyamning oxirida qaddimni bukdim, qo'llarimni cho'zdim, tasalli tilayotganday ko'zlariga termilib:

- Mudira xonim, - dedim, - siz mendan kattasiz, ko'proq narsa bilasiz. Xudo haqqi, to'g'risini ayting. Nahotki men endi yomon xotin deb sanalsam?

Bu savol mudirada qattiq hayajon va alam uyg'otdi: iyagimdan ushlab yuzimni ko'tardi, ko'zlarimga yaqin kelib tikildi, lekin har vaqtdagiday mudira ko'zi bilan, yot-begona ko'zi bilan emas, yo'q, sevguvchi ko'zi bilan, mehribon ona ko'zi bilan tikildi. Keyin iyagimni siladi, tizzasida turgan qo'limni suyib siypadi, titroq tovush bilan sekin-sekin gap boshladi:

- Farida, sening bu qadar mas'um, halol qiz ekaningni shu kunchaga aqlimga ham keltirmagan edim. Yaxshi muomalaga, katta sevgiga sazovor qiz ekansan. Bechoraginam... Eh, u Nazmiya-ya! Qizim, men anchagina narsani bilaman. Hamma narsani fahmlayman. Lekin dunyo shunaqa dunyoki, bilgan narsalarining ko'pginasini yashirishga majbursan. Nazmiya ko'p yomon xotin. Maktabni u keltirayotgan isnodlardan qutqazish uchun ko'p harakat qildim, kattalarga yalinib-yolvordim. Bo'lmadi, harakatlarim zoye ketdi. Uni joyidan qimirlatib bo'lmaydi. Chunki shahar baladiya boshlig'idan, garnizon boshlig'idan tortib batalon imomigacha haddi-hisobsiz homiylari bor. Nazmiya bu yerdan kesa, kibor xonimlarga kim laganbardorlik qiladi? Katta amaldorlar yashiriqcha quradigan ayshu ishrat kechalarida kim ud chaladi, kim o'ynab beradi? Burhoniddinbey singari pastkash maxluqlar senday mas'um, sof, pokiza, go'zal qizlarni qanday qilib qo'lga tushiradi? Farida, ularning senga qo'ygan tuzoqlarini juda yaxshi tushunaman. Ana o'sha Burhoniddinbey otasidan qolgan butun molu mulkini baxti qora xotinlarni rasvo qilish, ko'p oilalarning yostig'ini quritish uchun sovurib kelayotgan qari maishatparastdir. Husni, chiroyi butun Ch... aholisining og'zidan tushmay kelayotgan yoshgina qizni qo'lga tushirish uning uchun izzat-nafs masalasi bo'lishi kerak! Yosh ofitserlar ko'chalarda

qilichlarini shiqirlatib yo'lga ko'z tutgan, chorshaf ostidagi yuzini bir ko'rishni o'zlari uchun g'alaba deb bilgan yosh qizni ayshu ishrat olamiga qo'ltiqlab kirish, o'zi singari shahvatparastlarni "Yashasin Burhoniddinbey!" deb qichqirtirish - uning uchun sharaf hisoblanadi.

Innaykeyin, Ehsonbey bilan gaplashganing ham qulog'iga yetgan. Payqayapsanmi, qizim? Ana shundan ke- yin Nazmiyani o'rtaga solishgan. Kim biladi, unga nima va'da qilishgan ekan? Oqibat, boshingga shu o'yinni solishgan. Shunchalik oson qutulganingga shukur qil, qizim! Endi, qizim, shaharda qolishing to'g'ri kelmaydi. Bu gap ikki-uch kun ichida butun shaharga tarqaladi. Birinchi kema bilan tezda jo'nab ketishing kerak. Boradigan yering, qarindosh-urug'laring, tanish-bilishlaring bormi?

- Mudira xonim, mening hech kimim yo'q.

- Unday bo'lsa, Izmirga bor. U yerda mening ikkita tanishim bor. Biri - muallima, ikkinchisi - maorif bo'limining sarkotibi. Men xat yozib beraman. Qo'lidan kelgan yordamini ayamas, biron yerdan dars topib berar, deb umid qilaman.

Uning mehribonligi yuragimni iltidi. Yomg'irda, qorda o'lishdan qutqazilgan mushuk bolasi singari mudira xonimga suqilar, sochlarimni silayotgan qo'llariga qo'rqa-pisa betlarimni surtar, keyin u qo'llarini ag'darib, kaftlaridan o'pardim.

Kampir chuqurgina xo'rsinib olgandan keyin so'zini yana davom ettirdi:

- Shu ahvolda uyingga qaytishing to'g'ri bo'lmaydi, Farida. Yur, qizim, seni yuqoriga olib chiqib yotqizay, picha uxlab ol. Ul-bullaring bilan Munisani o'zim borib olib kelaman. Ketguningcha menikida turasan.

Mudiraning yuqori qavatdagi xonasida kechgacha goh uyg'onib, goh uxlab yotdim. Ko'zlarimni ochguday bo'lsam, bechora yonimga yugurib keladi-da, qo'lini peshonamga qo'yadi, Ch... qizlari singari qo'shkokil qilib o'rib olgan sochlarimni silaydi.

- Tobing qochdimi, Farida? Biron yering og'riyaptimi, qizim? - deb so'raydi.

Hech yerim og'rimas, soppa-sog' edim. Faqat behol bo'lib boshimni yostiqaqa tashlar, kichkina boladay noz qilib yotardim. Menga shunday tuyulardiki, u meni qancha ko'p o'psa, silab-siypasa, yangi topgan onam mehrining qalbimda yana ham ko'proq harorati qoladi va kelajakda boshimga tushadigan yolg'izlik, betoblik kunlarida, hadya dastro'mollarda qolgan hid singari, menga tasalli bo'ladi.

* * *

"Ma-li-kai Ma-riya" ke-ma-si, 2 iyul.

Shamoldan saqlanish uchun paltomni kiyib, oy botguncha tepada o'tirdim. Palubada hech kim yo'q edi. Faqat kechqurundan beri vaziyatini o'zgartirmagan bir novcha yo'lovchi tirsaklarini palubaning temir panjasiga qo'yib olib, shamolda hushtak bilan mungli kuylar chalardi.

Men dengizni bilaman, uni yaxshi ko'raman; menga o'zining ichki hayoti bilan yashovchi jonli narsaday ko'rinadi: har doim kuladi, so'yilaydi, ingraydi, qahrilanadi. Lekin shu kecha u suv sahrosi qudrati, tasallisi bo'lmagan poyonsiz yolg'izlikka o'xshab ko'rindi. Kechaning rutubati suyak-suyagimdan o'tib ketganday dag'-dag' titrab pastga tushdim. Munisa kayutada uxlab yotardi. Ana shu poyonsiz yolg'izlikning qalbi urayotganday dengiz tubidan kelayotgan shov-shuvlarga quloq solib o'tirib xotiralarimni yozar edim.

* * *

Bugun mudira xonim meni limangacha uzatib keldi. Tanishlarimning hech biri biln xayrlashmadim. Faqat xolamga o'xshagan kampirmikiga kirdim, ko'zlarimni yumdim-u so'nggi marta "Farida" deb otimni aytganini eshitdim.

B...da Mazlumni qoldirgan bo'lsak, bu yerda qushlarni tashlab ketishga to'g'ri keldi. Ularni mudira xonimga topshirdim, ovqatidan, suvidan xabar olib turishini iltimos qildim. Lekin mudira xonim:

- Farida, agar ularni shunchalik yaxshi ko'rsang, kel, o'z qo'ling bilan ozod qil, savob bo'ladi, - dedi.

Ichim to'la mung bilan kulimsiradim.

- Yo'q, mudira xonim, - dedim, - burunlari men ham siz singari shunday o'ylardim. Lekin endi fikrim o'zgardi. Qushlar nima xohlaganliklarini o'zlari ham bilmaydigan gunohsiz, aqlsiz jonivorlar. Qafasdan qochguncha o'zlarini urib, potirlashadi. Biroq ularni tashqarida baxt kutib turganiga ishonasizmi? Yo'q, aslo unday emas! Mening nazarimda, bu sho'rliklar har nima bo'lganda ham o'z qafaslariga o'rganib qolishadi, ochiq havoga chiqishganlarida-chi? O'-o', daraxt shoxida, boshlarini qanotlari ichiga suqib olib o'tkazgan kechalarida to'ertalabgacha qafaslarini qo'msaydilar, kichkina ko'zchalarini yorug' derazalarga tikib hasrat chekadilar. Qushlarni zo'rlik bilan qafaslariga solish kerak, mudira xonim, zo'rlik bilan, zo'rlik bilan!..

Ko'z yoshlarim nafasimni bo'g'di, kampir betlarimni silab:

- Farida, juda g'alati qizsan-da. Odam degan shunchaki narsaga ham yig'laydimi? - dedi.

* * *

Kemada men bilan Ch... da chiqqan bir qancha yo'lovchi bor edi. Shular orasidagi ikkita ofitserning suhbatini qulog'imga chalindi. Yoshi o'zidan kattasiga deyardi:

- Ehsonbey to'rt kun avval yo'lga chiqishi kerak edi. Bir necha kun kutgin, Bayrutga birga jo'naymiz, dedim. Mening gapimga kirdi-yu, qoldi. Shunday qilib, uning boshiga tushgan baloga men sababchi bo'ldim. Agar to'rt kun ilgari jo'nab ketgan bo'lsa, bu savdolarga qolmas edi.

Yoshi kattasi:

- Haqiqatan ham achinadigan voqea, - dedi.

- Hayronman, Ehson shunaqa tez emasdi-ku? Nima bo'ldi, voqeaning tafsilotidan xabaring bormi?

- Men o'z ko'zim bilan ko'rdim-ku! Kecha balandiya kazinosida edik. Burhoniddinbey bilyard o'ynayotgan edi. Shu mahal Ehson eshikdan kirdi-yu, mayorni bir chetga tortib, allanimalar deya boshladi. Oldin hovliqishmasdan, past ovoz bilan gaplashishdi. O'rtada nima o'tganini bilmayman. Birdaniga Ehson picha orqasiga chekindi-yu, Burhoniddinbeyga o'xshatib shapaloq tushirdi. Mayor to'pponchasiga qo'l yugurtirdi. Lekin Ehson undan oldinroq to'pponchasini chiqardi. Shu on bir necha kishi birdaniga ustlariga tashlanmasa, qon to'kilishi turgan gap edi. Ertaga harbiy tribunal Ehson masalasini ko'radi. Bizlardan birontamiz shu ishni qilganimizdami, holimizga maymunlar yig'lardi. Chamamda, Ehson poshoning bir nimasi bo'lsa kerak.

- Xotining jiyani, emizib katta qilgan o'g'li.

- Unday bo'lsa, kichkina jazo bilan qutulib ketadi. Ammo-lekin Burhonning betiga tushirib xo'p yaxshi qilibdi. Yomon quturib ketgan edi muttaham.

- Darvoqe, nimaga janjal qilishibdi?

- Ikkalasining ham gapiga qaraganda, siyosat talashib janjal qilishgan emish. Shu armiyani siyosatdan hech qutqazishmadi, qutqazishmadi-da!

- Xudo haqqi, menga qolsa, bu yerda xotin janjali bor. Burhonni bilmaysanmi?

Ofitserlar o'zaro gaplashishib yonimdan o'tib ketishdi.

Kema jo'nash oldida bir chol qayiqchi kayutamga keltirib bergan guldastaning kimdan ekanligini endi payqadam.

Ehsonbey, hayotda sizni balki hech mahal uchratmasman yoki uchratsam ham sizni tanimaganga solib o'tib ketarman. Lekin meni deb harbiy sudga tushishdan toymagan kuningizda meni yana eslaganingiz uchun sizni bir umr unutmaman. Kimdan ekanligini aytirmay kirgizgan va shu bilan qalbingizning nozikligini bildirgan gullaringizdan bitta yaproqchasini daftarimda, xotiringizni esa eng toza, pok narsa kabi qalbimda saqlayman!

Tashqarida boyagi kimsasiz yo'lchi mungli kuylarini hamon hushtak bilan chalib turardi. Kayutanning ochiq derazasidan boshimni chiqardim. Dengiz ustida harir tong pardasi ko'rindi. U xuddi suvdan ko'tarilayotgan bug'ni eslatardi.

Choliqushi, yot endi! Uyqusiz kecha va horg'inlik bechora ko'zlaringni achishtiryapti. Tongdan nimani kutasan? Axir tong - uzoq-uzoqlarda uyquga va yana boshqa narsalarga qongan sariq gullarning baxtiyor ko'zlarini ochadigan dam-ku!

To'rtinchi qism

Iz-mir, 20 sen-tyabr.

Mana, uch oydan beri Izmirdaman. Ishlarimning mazasi yo'q. Endi bitta umidim qoldi. Ertaga u ham puchga chiqsa, bilmayman, nima qilar ekanman. Buni o'ylashga yuragim betlamaydi. Ch... dagi maktab mudirasining tavsiyanomasi bilan uchrashishim lozim bo'lgan kishi men kelmasdan bir oy avval kasal bo'lib, Istanbulga olti oy dam olgani ketibdi. Chor-nochor o'zimga maorif bo'limining mudiriga bordim. U yerda kimni ko'rdim deng?.. B... dagi o'sha mudrab o'tiradigan, allahlayotganga o'xshab gapiradigan battolni ko'rmayinmi! Tabiat qarashdan ham ko'proq uxlash uchun yaratgan u mudroq ko'zlar meni hech tanimadi.

- Uch-to'rt kundan keyin xabar oling, bir nima qilamiz, - dedi.

Uch-to'rt kun degani - uning tilida bir-ikki oy degani edi. Nachora, shunday ham bo'ldi.

Bugun yana xabar olgani bordim. Mudir bu safar qittay iltifot ko'rsatdi. Halim, mas'um tovushi bilan yorila boshladi:

- Qizim, bu yerdan ikki soatlik masofada bitta bo'lis maktabi bor. Ob-havosi yaxshi, manzarasi nihoyatda chiroyli joy...

Bu nutq meni Zaynilar qishlog'iga yuborilayotgandagi nutqning o'zginasi edi. Birdan jinniligim tutdi-yu, kulib, so'zini og'zidan oldim:

- O'zingizni urintirmang, bey afandi, sizning o'rningizga men gapiray, - dedim. - Maorif bo'limi ko'p mehnat va mablag' sarf qilib, maktabni butunlay yangiladi. Endi u menday yosh muallimning himmat va fidokorligiga muhtoj, shundaymi? Mersi, bey afandi.

Bu iltifotingizni bir marta Zaynilar qishlog'iga ketayotganimda ko'rgan edim.

Bu so'zlarni aytib turganimda, albatta, mudir meni quvib chiqaradi, deb ishongan edim. Lekin qiziq bo'ldi. Jahli chiqmadi, aksincha, qah-qah urib kulib yubordi. Keyin faylasufnamo:

- Nachora qizim? Vazifa burchi. Sen bormasang, u bormasa, kim boradi, axir, - dedi.

Maorif bo'limining idorasida ish bilan kelgan odamlar hamisha to'lib-toshib yotadi. Burchakdagi kursidan birdan xirqi tovush ko'tarildi:

- Voy, bu yana qanday yong'oq qurti, a?

Yong'oq qurti? Ipak qurti, Gulbashakar deb-ku jonimni olishgan edi, endi yong'oq qurti bo'lishim qolgan ekan-da?

Men cho'rt o'girildim. Menga turli-tuman ismlar, o'z mayllariga qarab goh "shirin", goh "qurt" kabi ismlar bergan hayosizlardan birini tutib oldim. Endi uning ta'zirini yaxshilab bermoqchi, boshqalarning alamini bundan chiqarib olmoqchi bo'lib turganimda, u so'zlashga imkon bermay, maorif bo'limi mudiri tomonga o'girildi-yu, buyruq berayotganday qilib:

- Kichik xonim nimani xohlasa ber, xudo haqqi, xafa qilma qizaloqni, - dedi. Mudir g'oyat hurmat bilan javob berdi:

- Buyruqlarini bajo keltirishga tayyorman, Rashidbey afandi. Lekin hozir haqiqatan ham bizda bo'sh o'rin yo'q. Faqat rushdiyaning fransuzcha muallimaligi o'rni bor, xolos. Albatta, bu o'rin xonimga to'g'ri kelmaydi.

- Nega to'g'ri kelmas ekan, afandim? - dedim o'zimni tutolmay. - Axir joriyangiz B...dagi xotin-qizlar bilim yurtida fransuz tilini o'qitgan-ku!

Mudir shoshib qoldi.

- Shunaqa, lekin konkurs e'lon qilganmiz. Ertaga imtihon.

Rashidbey:

- Juda soz! Kichik xonim ham konkursga qatnashsin, xo'pmi? - dedi. - O'zim ham imtihonda bo'laman, xudo xohlasa, men kelmasdan imtihon boshlanmas...

Rashidbey, chamamda, katta odam bo'lsa kerak. Lekin, voy xudo-ey, munchayam badburush-a! Xunuk basharasini ko'rib, kulib yubormaslik uchun lablarimni mahkam tishlab turdim. Odam degan yo bug'doyrang, yo oq bo'ladi, shunday emasmi? Bu bey afandining yuzida yangigina bitgan yaralarning zahilligidan tortib ko'mir qorasigacha bo'lgan ming xil rang bor edi. Terisining tusi shu qadar mog'or ediki, yoqasining kir bo'lib ketmaganiga odam hayron qoladi. Bamisoli birov hazillashib qo'lini qora kuyaga tiqqan-u, keyin buning yuziga keltirib surtgan deysiz. Yaraga o'xshash qip-qizil, kipriksiz qovoqlari ostida bir-biriga tutashguday bo'lib ketgan baqa ko'zlar. Oppoq mo'ylovlari ustidan lablarigacha osilib tushgan g'alati burun. Lunjlarini bir tomosha qiladigan. Xuddi maymunlar og'izlariga yong'oq to'lg'azib olganlaridagi singari lunjlari yuzining ikki yog'idan osilib tushgan.

Ammo rosa mahovat qilib yubordim. Haqiqatni aytganda, Rashidbek afandining bir necha og'iz so'z bilan menga qilgan yaxshiligi hazilakam narsa emas. Harholda, tabiat bu bey afandining yuzini chizgandan so'ng juda haddidan oshib ketganini ko'rgan-u, adolatsizligini yuvish uchun unga ajoyib qalb bergan.

Meningcha, ko'ngil go'zalligi yuz-ko'z go'zalligidan ming chandon yaxshiroq!

Qalbsiz go'zallik bechora xolavachcha qizlarning hayotini barbod qilishdan, ko'nglini sindirishdan boshqa nimaga ham yarardi!

* * *

Iz-mir, 22 sen-tyabr.

Bugun konkursga qatnashdim. Yozuv imtihoni yomon o'tdi. "Istiqsor, istismor, istitof kabi otlardan yasalgan sakkiz-o'n fe'lning o'tmish va hozirgi zamon shakllarini fransuzcha yozib ko'rsating", - deyishdi. Bu so'zlarning turkchasini bilsaydimki, fransuzchasini yozsam! Lekin og'zaki imtihon yaxshi o'tdi. Rashidbey afandi men bilan fransuzcha so'zlashdi. Imtihonda albatta

yutib chiqishimni so'z orasida ishora qilib ketdi.
E xudo, Munisaga rahming kelsin-da!

* * *

Iz-mir, 25 sentabr.

Bugungi konkurs natijalari e'lon qilindi. Men imtihondan o'tolmabman. Maorif bo'limining kotiblaridan biri:

- Rashidbey afandi xohlasi, albatta, o'tardingiz. Uning ra'yiga kim qarshi chiqa olardi? Nazarimda, biron niyati bo'lsa kerak, - dedi.

Ahvolim juda og'ir. Ikki kundan keyin uying ijara haqini to'lashim kerak. Onamdan qolgan so'nggi medalon qora kunimga yaradi.

Bugun uni qo'shnilarimdan biriga berdim, eriga sottrib, pulini olib kelib beradi. Bu yodgordan ajraganim uchun juda achindim, chunki ichida oyim bilan otam uylangan yillarida tushgan suratlari bor edi. Bechora surat endi yalang'och qoldi! Lekin bu haqda ham o'zimga tasalli topdim:

- Onam bilan otam bir parcha oltin ichida yotgandan ko'ra, kimsasiz qizlarining qalbida yashashni, albatta, afzal ko'rishadi, - dedim.

* * *

Iz-mir, 27 sen-tyabr.

Bugun Rashidbey afandidan bir parcha xat oldim. U menga ish topibdi. Bu haqda gaplashish uchun meni Qarshiyoadagi chorbog'iga taklif qilbdi. Maorif bo'limidagi kotib bu beyning menga qarshilik qilganini aytib edi. Demak, noto'g'ri aytgan ekan-da? Ko'ramiz, ertaga ma'lum bo'ladi.

* * *

Iz-mir, 28 sen-tyabr.

Rashidbey afandining Qarshiyoadagi chorbog'idan hozirgina qaytib keldim. Chorbog'i chinakam saroyga o'xshaydi. U kishiga nima uchun shuncha hurmat bilan qarashlarining sababini endi payqadam.

Rashidbey meni hurmat-ehtiroim bilan qabul qildi. Fransuzcha gapirishimni juda yoqtirganini, lekin hamkasblarining menga qilgan adolatsizliklariga mone bo'lolmaganligini aytdi. Xatida tilga olingan ish esa qizlarini fransuzchaga o'qitish ishi emish.

- Xonim qizim, - dedi, - iste'dodingiz kabi odob va qiyofangiz ham menga juda manzur bo'ldi. Maorif maktablarida o'zingizga jabr qilib nima qilasz? Qizlarimga fransuz tilini o'rgating. Biz bilan birga o'tirib, birga turasz. Sizga bitta chiroyli xona beramiz, xo'pmi?

Bu aslida murabbiyalik edi. Harholda, maktabda muallimalik qilishdan ancha tinch, ancha foydali ish bo'lsa kerak. Lekin, afsuski, men bu ishni azaldan yomon ko'rar, xizmatkorlikday bir narsa deb qarab kelardim.

Rashidbeyni xafa qilish to'g'ri bo'lmasdi. Ko'rsatgan ishonchi va marhamati uchun tashakkur bildirdim. Lekin Munisani bahona qilib taklifini qabul etolmasligimni aytdim. Rashidbey esa bu sababni asossiz deb topdi.

- Uni ham boshimiz ustida ko'taramiz, qizim. Bir kichkina bola faqirxonamizga qanchalik yuk bo'lardi? - dedi.

Shunday bo'lsa ham qat'iy javobimni bermadim. Uch kun muhlat so'radim. Oxirgi marta harakat qilib ko'raman. Rasmiy joydan ish topsam - yaxshi, topmasam - nachora!

* * *

Qar-shiyoga, 3 ok-tyabr.

Munisa ikkalamizga ko'shkning ustki qavatidan qush qafasi singari kichkina, shiringina hujra berishdi. Derazasidan dengiz ko'rinib turadi.

Yarim kechagacha derazam yonida o'tirib, buxta bilan dengizni tomosha qildim. Derazadan butun ko'rfaz ko'rinib turadi.

Ro'parada Izmir, yulduzlar sochilib yotgan oq bulut pag'alari singari tepalari muhtasham bir illyuminatsiya nurlari ichida porlagan Kordon ko'chasi bilan shu qadar go'zalki, kishining hushini oladi.

Ochig'ini aysam, ro'paradagi Qarshiyoga buxtasi menga hammasidan ham ko'proq yoqdi. U yerda naqadar go'zal, naqadar jozibali hayot bor. Yarim kechagacha tramvaylar qatnaydi, gaz fonarlarning yashil yog'dularida yoshlar to'dasi keti uzilmay yuradi.

Uzoqda dengizga qizil, yashil nurlar sochib turgan kazinoda chalinayotgan gitaralarning goh sho'x, goh mungli sadolari eshitiladi. Bilmayman, nega menga bunday tuyular ekan? Men u yerda sayr qilib yurganlarning kiyimlaridagi oq yo qora dog'larnigina ko'raman. Ularning hammasi bir-birlarini sevuvchi nishonlilar bo'lib tuyuldi. Faqat ulargina emas, balki qorong'i burchaklarda, dengizda, qorlari dangal ko'rinib turgan qoyalar orasida ham ana shularday oshiq-ma'shuqlar yurganday bo'ladi.

Dengizdan kelgan shov-shuv sevishganlar shipshishiday eshitiladi. Kechaning ko'kragimni to'ldirgan iliq nafasi - boshlarini yor ko'ksiga qo'yib, nigohlarini oshiqlarining tungi dengizlar kabi qoraygan yashil ko'zlariga tikkan yosh qizlarning haroratli lablaridan kelayotganday...

* * *

Meni bu chorbog'da yosh bekaday hurmat bilan kutib olishdi. O'z yukim hech mahal menga og'irlik qilmagan edi. Shunga qaramay, chamadonimni yuqoriga ko'tarib chiqishimga yo'l qo'yishmadi. Uni qari xizmatkor unamaganimga qo'yimay qo'limdan oldi. Men undan juda minnatdorman. Munisa esa bunday narsalarni tushunishga hali yoshlik qiladi. Chorbog' hashamati uning ko'zlarini qamashtirib qo'ydi. Yuqoriga chiqib ketayotganimizda, Munisa har vaqt uyimizda qilib yuradigan hazilni takrorladi. Zinaning yarmiga chiqqanimda, birdan etagimga osildi-yu, pog'onadan pastga torta boshladi. Men darrov qo'lidan ushlab, qulog'iga shivirladim:

- Munisa, biz birovning uyidamiz-a, bolam... Xudo nasib qilsa, o'zimizning uyimiz bo'lar, unda...

Kichkinam birdan to'xtadi, gapimga tushungan edi. Hujraga kirganimizda kulchaday chiroyli yuzida sevinchdan asar qolmagan edi. Bolam bechora dardimni juda nozik tushunadi. Bo'ynimga osildi, har mahalgidan ham qattiqroq bag'rimga suqildi, yuz-ko'zlarimdan cho'lp-cho'lp o'pdi.

* * *

Derazani yopa turib, tashqariga yana bir marta qaradim: odamlar tarqalgan, chiroqlar o'chgan, haligina qirg'oq fonarlari bilan o'ynashgan dengiz endi qumloq qirg'oqdan ancha chekinib, pish-pish uxlayotgan bola singari, qoyalarning oppoq yostig'iga bosh qo'ygan.

Bugun shu yoqqa kelayotganimda... Yo'q, buni yozolmayman. Keyin...

Qar-shiyoga, 7 ok-tyabr.

Rashidbeyning chorbog'ida kunimiz yomon o'tmayapti. Ikkita qizni o'qitaman: biri - mening yoshimda, ikkinchisi kichikroq. Kattasining ismi Farxunda, husnda otasining o'zginasi. Buning ustiga o'lguday injiq ham. Kichigi - Sabohat, bu opasining teskarisi, xuddi qo'g'irchoqday chiroyli, shirin, qaqajon qiz.

Xizmatkor xotinlardan biri bir kuni ko'zini ma'noli qisib:

- U mahal rahmatli xonim afandi kasal edilar. Bitta yoshgina harbiy doktor kelib xabar olib turardi. Xonim afandi o'sha doktorning yuziga ko'p qaraganlari uchun shunaqa chiroyli qiz tuqqanlar, - dedi.

Mening hadigim ko'proq xizmatkor xotinlardan edi. Haqiqatni yashirishning nima keragi bor, axir men ham o'shalarning bittasiman-ku? Lekin men juda ehtiyot bo'ldim, hech biriga ish buyurmadi... Shuning uchun meni hurmat qilishadi. Darvoqe, bunda Rashidbey afandi tomonidan menga ko'rsatilayotgan e'tiborning ham ta'siri bo'lsa kerak, deb o'ylayman.

Chorbog'ning eng katta nuqsoni - ari iniday g'uvillab turishi edi. Mehmonlarning keti uzilmaydi. Bitta mehmon keldimi bo'ldi: Farhunda bilan Sabohat mehmon oldiga chiqing, deb hol-jonimga qo'yishmaydi, bu esa menga hech yoqmaydi. Bunisi ham go'rga-ya, Rashidbey afandining katta o'g'li Jamilbeyning chorbog'ida turishi meni yomon dilgir qiladi. O'ttizlarga kirib qolgan bema'ni, badhazm yigit... Yilning o'n oyini Yevropada otasining molu dunyosini sovurish bilan, ikki oyini esa shu yerda, Izmirda bekorchilik bilan o'tkazar ekan. Xayriyat, ana shu ikki o'ying so'nggi kunlarini kechirib turibmiz. Aks holda, chorbog'ni bundan uch kun avval tashlab ketgan bo'lardim. Uyda bo'lsa senga nima, deyersiz? Men ham shunday deb o'ylagan edim, lekin yanglishibman...

Uch kun avval Farhunda bilan Sabohat meni pastdagi mehmonxonada kechgacha ushlab qolishdi. Ulardan zo'rg'a qutulib, qorong'ida tepaga chiqib ketayotgan edim, uchinchi qavat zinapoyasining maydonchasida turgan bir erkak qorasini ko'rib, yurak-puragim chiqib ketdi. Apil-tapil orqaga tashlandim. Lekin shu on Jamilbey sharpa qilib qoldi:

- Qo'rqmang, kichik xonim, menman, - dedi.

Yon tomondagi derazalarning biridan Jamilbeyning yuziga xiragina yorug' tushib turgan edi.

- Kechirasiz, bey afandi, qo'qqisdan taniy olmadim, - dedim-u, yonidan o'tib ketmoqchi bo'ldim.

Lekin Jamilbey o'ngga bir qadam tashlab, yo'limni to'sib oldi.

- Uyuq qochib, derazadan o'ying chiqishini tomosha qilmoqchi bo'lib turgan edim, kichik xonim, - dedi.

Niyatini payqadim. Shuning uchun o'zimni hech nima sezmaganga solib, sekin o'tib ketmoqchi bo'ldim, ammo u gapirib qoldi.

Gapini javobsiz qoldirmaslik uchun men ham:

- Hozir oy chiqadigan vaqt emas-ku, afandim, - dedim.

U past ovoz bilan:

- Nega chiqmas ekan, kichik xonim? - dedi. - Hozir zinapoyadan chiqqan mana bu to'lin oy-chi? Buning jon olguvchi yog'dusini qarang, qaysi oydan kam, ajabo?

Jamilbey birdan bilaklarimga yopishdi, haroratli nafasi yuzimga urildi, men jon-jahdim bilan o'zimni orqaga tashladim. Orqamda zinapoya panjarasi bo'lmasa, to'ppa-to'g'ri pastga ag'darilib tushardim. Panjaraga boshimni yomon urib oldim. "Voy!" deb yuborganimni o'zim ham bilmay qoldim.

Jamilbey sharpa qilmay yana yonimga yetib keldi. Yuzini ko'rmasam ham sarosimada, hayajon ichida ekanini sezib turardim.

- Farida xonim, kechiring meni. Biron yeringizni urib oldingizmi? - dedi. "Yo'q, hech nima emas, faqat meni o'z holimga qo'ying!" deb yolvormoqchi bo'lgan edim, lekin og'zimdanda bo'g'iq bir faryoddan boshqa narsa chiqmadi. Ovozimni chiqarmaslik uchun darrov ro'molcham bilan og'zimni yopdim. Ro'molcham iviganday bo'ldi, qaragam, labim qonabdi. Zinapoya derzasining yonida edik. Undan tushib turgan xira yorug'da Jamilbey ham qonni ko'rdi. U vahm titrog'i sezilib turgan tovush bilan:

- Farida xonim, men dunyodagi eng pastkash odamning ishini qildim, - dedi. - Meni kechiring, kechirganingizni aytish muruvvatini ayamang, Farida xonim.

Qilingan odobsizlikdan keyin o'qilgan bu odob va'zi tuklarimni hurpaytirib, jasoratimni yana o'zimga qaytardi.

Dag'al tovush bilan:

- Muomalangizda hech qanday g'ayritabiilik yo'q, afandim, - dedim. - Xizmatkor xotinlarga, asrab olingan qizlarga bu xil muomala qilish odatga kirib qolgan... Xizmatkor xotinlar va sig'inib kun ko'ruvchi mushtiparlar vaziyatidan farq qilmaydigan bir vaziyatda uylaringizga kelishga rozi bo'lganimda, men bu narsalarni ko'zdan qochirmagan edim. Birovga aytib qo'yadi, deb qo'rqmang. Ertaga biron bahona bilan bu yerdan ketaman.

Shu so'zlarni aytdim-u, zinapoyadan xotirjam, parvosiz chiqib borib uyimga kirib ketdim.

Bir qo'limga chamadonimni olib, ikkinchi qo'lim bilan Munisani yetaklab eshikdan chiqib ketishim oson. Lekin qayerga boraman? Mana, oradan uch kun o'tib ketgan bo'lsa ham, hanuz qarorimni amalga oshirganim yo'q, haligacha shu yerdaman. Bu yerga kelgan kecham daftarimga yozishga uyalgan narsamni mana endi bo'ynimga olish payti keldi.

Men bu yerga kechqurun, qosh qoraygan paytda kelgan edim. Xo'sh, kechani o'z uyimda o'tkazib, ertalab kelsam bo'lmasmidi?

Albatta, yaxshi bo'lardi. Lekin, nachora, iloji yo'q edi.

Bu yerga kelgan o'sha baxti qora kechamda chorbog' mehmonlar bilan liq to'la edi. Rashidbey afandi va uning qizlari meni yangi sotib olingan chiroyli buyumday mehmonlarga ko'z-ko'zlay boshladilar. Hamma menga havaslanib, hatto bir oz achinib qarardi.

Men o'zimni kamtar, nazokatli tutib, har bir kishining ko'nglini olishga tirishdim. Meni bunga yangi vaziyatim majbur qilardi. Shu mahal birdan boshim aylanib, hushimdan ketib qoldim. Es-es bilaman: kursining chetiga o'tirib qoldim, lablarimdagi parishon tabassumni saqlashga tirishib yarim minutga, balki bundan ham kamroq muddatga ko'zlarimni yumdim.

Rashidbey, qizlari, mehmonlar shoshib qolishdi. Sabohat stakanda suv ko'tarib chopib keldi, zo'rlab bir necha qultum ichirdi. Bir-birimiz bilan hazillashayotganday, ikkalamiz kula boshladik.

Bir mehmon kampir zaharxanda qilib:

- Hech narsa emas, janub shabadasining ta'siri, xolos. Voy bu zamonning tajang, nozik qizlari-ey! Havo jindek o'zgardimi - bo'ldi, darrov gulday sarg'ayishadi-qolishadi, - dedi.

Hamma meni qiyinchilikka chidamaydigan arzanda, nozik, kasal qiz deb hisobladi. Men ularning gaplarini bosh ishorasi bilan tasdiqlar, shunday deb o'yilaganlari uchun hatto minnatdor ham edim.

Lekin ularga yolg'on aytdim. Bu safargi hushdan ketishimning sababi boshqa edi. Shu kuni Choliqushi umrida birinchi marta och qolgan edi! Nima qilay, uyalsam-da yozib qo'yishga majburman.

Qar-shiyoga, 11 ok-tyabr.

Bugun Farhunda bilan Sabohatga yana Izmiridan mehmonlar keldi. Bular o'n besh bilan yigirma yoshlar o'rtasidagi to'rtta qiz edi. Choshgohdan so'ng dengiz sayohatiga chiqmoqchi, qayiqda Bayroqligacha bormoqchi bo'ldik. Endi ko'chaga chiqqanimizda, aksiga yurib, yomg'ir yog'ib qoldi. Tarvuzimiz qo'ltig'imizdan tushib, yana mehmonxonaga qaytib kirdik. Kichik xonimlar bir oz pianino chalishdi, u yoq-bu yoqdan g'iybat qilishdi, keyin ikkita-ikkita bo'lib burchak-burchakda shivirlasha boshlashdi. Xuddi birov qitiqlayotganday qichqirishib, sharaqlashib kulishlaridan nimalarni gaplashayotganlari ma'lum edi.

Sabohat juda ham sho'x, juda shayton qiz. Mehmonlarini zeriktirmaslik uchun turli-tuman qiziqchiliklar o'ylab chiqaradi.

Etajerkada oila a'zolari va do'stlarining suratlari bilan to'liq albomlar bor edi. Shulardan bittasini oldi-da, dugonalarini stol atrofiga yig'ib, suratlarini ko'rsata boshladi. Suratlar emas, Sabohatning topgan gaplari g'alati edi. U har bir suratni ushlab olib, undagi kishining hayoti, tabiati to'g'risida shunday qiziq narsalar aytardiki, kula-kula ichaklarimiz uzilardi. Masalan, ko'kragi ordenlar bilan to'la, haybatli bir posho, ya'ni dunyo hukmroniday ko'ringan bu mo'ysafid cholni xotini supurgi bilan rosa urgan emish. Qarindoshlaridan savlatli bir xotinning suratini ko'rsatdi, aftidan, viloyatli ekani bilinib turardi. Bir kun kemadan Qo'qoriyali limaniga tushayotganida, bir nima bo'lib, dengizga yiqilib ketibdi. Esxonasi chiqib ketganidan o'z viloyatining shevasida "Shirin jonimdan ayrilyapman, qutqaringlar!" deb chinqiribdi.

Rashidbeyning ko'nyalik sut tog'asi bor ekan. Suratini ko'rgan kishi kulmay turolmaydi. Boshida salla, egnida cholvor, imom domlaning o'zginasi. Buning ro'parasidagi ikkinchi suratda esa deputat bo'lgandan keyin frak kiyib, yakka ko'zoynak bilan tushgan rasmi turibdi.

Imom domla deputatga xo'mrayib qarab turibdi, deputat esa uni ermak qilib olayib turibdi. Bu shunaqayam alomat surat ediki, yangi sahifani ochib yubormasin, deb Sabohatning qo'lini ushlab olib toza kuldim.

Farhunda men bilan hazillasha boshladi:

- Farida xonim, xohlasangiz sizni shu zotu husnobodga beramiz, hozir boshi ochiq, - dedi. - Avvalgi xotinlarini qo'yib, endi deputatga loyiq, yevropalashgan xonim qidirib yuribdi.

Men hamon kulishdan to'xtamay stol yonidan uzoqlashdim-da, Farhundaga:

- Hoziroq yozing, men roziman. U kishiga tegadigan xotin boshqa yerdan baxt topolmaganda ham umrini hech bo'lmasa kulgi bilan o'tkazadi-ku, - dedim.

Sabohat yangi sahifani ochib, meni qo'li bilan imladi.

- Farida xonim, mana bu suratni ko'rsangiz, deputatimizdan aynib qolarmikansiz, deb qo'rqaman, - dedi.

Mehmonlarning hammasi bir og'izdan: "Voy, munchayam chiroyli ekan!" deb qichqirishdi, keyin qo'llarini silkitishib, meni chaqirishdi.

Men ular tomonga bora turib:

- Foydasi yo'q, har qanaqa bo'lganda ham men o'z deputatimdan kechmayman, - dedim.

Albom ustida bir-biriga aralashib ketgan mayin sochlar orasidan boshimni suqdim, men ham ular qatori "voy" deyishdan o'zimni tutib qololmadim. Albom sahifasidan ko'zlarimga tikilib kulimsirayotgan surat Komronniki edi!

Sabohat bu surat egasini mazax qilmadi, qaytaga ko'p hurmat va izzat bilan dugonalariga ta'rif qilib berdi:

- Bu kishi Munavvar xolamning kuyovlari bo'ladi. O'tgan bahor Istambulda ekanimizda to'ylari bo'ldi. O'zini ko'rsangiz, surati ham gapmi! Biram ko'zlari, biram xushbichim burni borki, tomosha qiladigan. Shoshmanglar, men sizlarga bir boshqa qiziq narsani aytib beray: bu bey xolalaridan birining qizini yaxshi ko'rarmish. Qiz esa kichkina, injiq, juda sho'x narsa emish. Sho'xligidan, qaqajonligidan unga Choliqushi degan laqab ham qo'yishgan ekan. Choliqushi Komronbeyni nima uchundir xohlamabdi, ko'ngil ko'ngil-da...

Shunday qilib, to'ylariga bir kun qolganda yotu begona yurtlarga boshini olib qochib ketibdi, Komronbey oylarcha kuyib-yonib vafosiz qizni kutibdi. To'g'ri-da, qaytib kelish ko'nglida bo'lsa, to'y kechasi qochib ketarmidi? Munavvar xolam qaynanasining qo'lini o'pganda men o'sha yerda edim. Bechora kampir, bir shoxda turmaydigan u g'alati Choliqushini esladi shekilli, yosh boladai yig'lab yubordi.

Bu tafsilotni orqamdagi pianinoga suyanib, hech nima demasdan, qimir etmay turib eshitdim. Komron hamon albom ichidan menga kulib turardi.

Sekingina:

- Qalbsiz! - dedim.

Sabohat menga qaradi:

- Juda to'g'ri aytdingiz, Farida xonim. Shu qadar go'zal, shu qadar ajoyib bir yigitga vafo qilmagan qizni "vafosiz" demasdan bo'lmaydi.

Komron, men sendan nafratlanaman. Bo'lmasa, bu xabarni eshitganimda yig'lar, hushimdan ketar, aza tutardim. Aksincha, men shu kuni shunchalar kuldim, atrofimdagi odamlarni shunchalar xushvaqt qildimki, umrimda hech mahal bunday bo'lmagan edi. Agar bir necha soatdan keyin boshimga falokat tushmagan bo'lsa, men shu bugunni umrimning eng baxtli kuni deb hisoblardim. Kechki payt havo ochilib, dalada sayr qilishimizga imkon tug'ildi. Biz sel suvi hayqirib oqayotgan anhor bo'yi bilan ketayotgan edik, mehmonlardan biri anhorning narigi yuzidagi xrizantema gulini ko'rib: "Voy, munchayam chiroylik-a, qani endi olishning

iloji bo'lsa!" deb qoldi.

Men kulib:

- Xohlasangiz, sizga hadya qilishim mumkin, - dedim.

Anhor keng, chuqur bobʻlgani uchun anchagina xavfli edi. Qizlar kulishdi. Bittasi hazillashib:

- Kovʻprik bobʻlsa-yu, yaxshi bobʻlardi-ya, - dedi.

Men parvoyimga ham keltirmay:

- Kovʻpripsiz ham ovʻtsa bobʻladi, - dedim-u, suvga sakradim.

Orqadan qiy-chuv kovʻtarildi.

U tomonga bir amallab ovʻtishga ovʻtdim, lekin xrizantemani uzib olishga muvaffaq bobʻlmadim, chunki qirgʻboqqa yetganimda oyogʻbim tiygʻbanib ketdi. Yiqilib ketmaslik uchun bir butaga osilib edim, tikanlari qovʻllarimni tilib yubordi.

Ha, shu falokat boshimga tushmagan bobʻlsa, tikan tilgan qovʻllarimning achishib ogʻbʻrishiga chidolmay to chorboqqacha oqshom qorongʻbʻisida yigʻbʻlab kelgan bobʻlmasam, shu kunni umrimning eng shod, eng xushchaqchaq kuni deb bilardim.

Komron, sendan nafratlanganim uchungina begona yurtlarga qochib ketganman. Endi nafratim shu qadar kuchaydiki, oramizdagi uzoq masofalar ham kifoya qilmay qoldi. Endi sen yashab, nafas olib turgan mamlakatdan ham bosh olib ketsam deyman!

Ortiq bu uyda qolmaslik qaroriga keldim. Shuning uchun har ikki-uch kunda Izmirga tushib, maorif bobʻlimiga uchrab turdim.

Eski muallimlarimdan Berinish opani shu yerda ikki oycha avval bir kovʻrgan edim. Maktabda ovʻqib yurgan kezlarimda ovʻbzini menga yaqin tutganini eslab, boshimdagi savdodan bir oz aytib beruvdim. Kecha ertalab kemada yana uchrashib qoldik.

U suyunib:

- Farida, necha kundan beri seni izlayman, - dedi. - Qorontinadagi maktabimizga bitta turk tili va rasm muallimasi kerak.

Mudiraga seni tavsiya qildim. Alohida uy tutishning hojati yovʻbq, maktabda turaverasan. Axir bizning hayotimizga ovʻrganib qolgansan-ku.

Yuragim qinidan chiqib ketar darajada tipirchilay boshladi. U yerga borsam, yana ovʻbsha yoshlik hidlari, mungli organ sadolari kelib turgan joyga tushsam, bolalik chogʻbʻlarimdagi shirin xayollarimning bir qismi bilan qovushadiganday bobʻlib ketdim.

Ovʻbʻlab ovʻtirmasdan oq:

- Juda soz, masovʻbʻr, jon deb boraman! Rahmat, - dedim.

Bugun u yoqqa borishdan avval yana maorif bobʻlimiga kirdim, maqsadim - hujjatlarimni qaytarib olish edi. U yerda mudir meni uch kundan beri sovʻbroqlab yurganini aytishdi. Nima deyar ekan deb oldiga kirdim.

Maorif mudiri meni kovʻbʻrish bilanoq:

- Rosa intizor qilding-da, qizim! Toileingga bitta yaxshi joy chiqib qoldi. Qushadasi maktabiga yuboraman, - dedi.

Bir yoqda Berinish opa aytgan maktab, undagi tinchgina hayot, ikkinchi yoqda bu. Balki Qushadasidagi ovʻbʻrin yaxshiroqdir? U holda Berinish opaga bergan sovʻbzim nima bobʻladi?

Minutlar ovʻbʻtar, men esa javob qilmay jim turardim. Qaysi birini tanlay: tinch hayotnimi yo Qushadasidagi maktabga borsam, uchrashim ehtimol bobʻlgan muhtojlik va yovʻbqsilliknimi? Ajabo, buning ham ovʻbziga yarasha tasallisi, boshqa bir jozibasi yovʻbqmi?

Kovʻbz ovʻbngimga maktablarimizda tashlab qovʻbʻyilgan, umrlari qovʻbʻpol qovʻbʻllarda zoe ovʻbʻtayotgan kichkina bolalar keldi. U bechoralar ochilish uchun jindakkina quyoshga, jindakkina parvarishga muhtoj bobʻlgan gullardir. Ular ana shunday harorat keltiruvchi, parvarish qilguvchilarga kovʻbngillarining butun muhabbat va shukronalarini bagʻbʻishlaydilar. Boshimga tushgan hamma falokatlariga qaramay, bu kichkina kambagʻbʻllarni butun qalbim bilan yaxshi kovʻbʻrib qolganimni angladim. Ajabo, Munisa ham mening oldimga ovʻbshalar orasidan kelmaganmidi?

Bundan tashqari, sovʻbnggi ikki yillik hayotimda uncha-muncha tajriba ham orttirgan edim. Yogʻbʻdu ogʻbʻriq kovʻbʻzlarni qancha achishtirsa, baxt ham dardli kovʻbngillarni shuncha ezadi. Ogʻbʻriq kovʻbʻzlar kabi, dardli kovʻbngillar uchun ham eng yaxshi davo qorongʻbʻhilikdir!

Men muallimlikni ochlikdan ovʻbʻlmaslik uchun qabul qilgan edim. Hisobim tovʻbʻgʻbʻri chiqmadi. Bu kasb kishisi axir bir kun ochlikdan ovʻbʻladi. Ovʻbʻlsa nima? Axir bu kasb kovʻbnglimning rahmu shafqatga bobʻlgan ochligini tovʻbʻydiradi, ovʻbʻz hayotimni boshqalar baxti saodatiga bagʻbʻishlash tasallisini beradi. Zero, u ovʻbʻlgan kunlarning ovʻbʻlgan rovʻbʻyolarini tiriltirib bobʻbʻlmaydi, buning iloji yovʻbq. Boshimdan isiriq hidlarining xumori, quloqlarimdan organlarning mungli yigʻbʻhilari sekin-sekin yovʻbq bobʻlib ketgan. Qushadasida mehru muhabbat va marhamat kutib ovʻbʻtirgan kichkintoylar kovʻbz oldimga keldi-yu, kulimsirab:

- Juda soz, bey afandim, boraman, - dedim.

* * *

Buyruqni olgunimcha bu sirni chorbogʻbʻda hech kimga aytmaslikka qaror qilgan edim. Lekin bir hodisa aytishga majbur qildi. Katta xalfa[3] anchadan beri menga gvʻbalati-gvʻbalati narsalar aytib yurardi. Kecha ham hech narsadan hech narsa yovʻbq birdan:

- Qizim, kun sayin senga muhabbatim ortyapti, - deb qoldi. - Faqat mengina emas, boshqalar ham shunday... Farhunda bilan Sabohat ham yosh-u, lekin uyga kovʻbʻrk bobʻbʻlisholmaydi. Sen kelganingdan hamma narsa ovʻbʻzgardi qoldi. Tabiatning, axloqning chiroyli, kattaga kattaday, kichikka kichikday muomala qilasan...

Shularga ovʻbʻxshagan yana bir qancha sovʻbʻzlar... Katta xalfaning bu sovʻbʻzlariga "kasbdoshiga qilayotgan hasrati" deb qovʻbʻya qolgan edim. Lekin kecha kechqurun kampir yuragini ochib soldi.

- Qizim, qanday qilsak ekanki, sen shu uyga mahkamroq bogʻbʻlanib qolsang. Miyamga bir ovʻbʻy kelyapti-yu... Ha, kovʻbnglingga boshqa gap kelib yurmasin, aylanay. Xudo haqqi, bu tovʻbʻgʻbʻrida menga birov hech nima degani yovʻbq.

Xalfaga bu sovʻbʻzlarni birov ovʻbʻrgatganiga shubham qolmadi. Shunday bobʻbʻlsa ham, ovʻbʻzimni sezmaganga solib, quloq solib turaverdim. U boshlagan sovʻbʻzini davom ettirishga hayiqib, boshqa narsalar tovʻbʻgʻbʻrisida gapira ketdi:

- Xovʻbʻjayinimiz uncha qari ham emas, uni yoshligidan bilaman. Uni chiroyli deb bobʻbʻlmaydi, lekin davlati, hashamati bor. Innaykeyin, tabiati ham yaxshi. Qizim, bu uyga beka kerak-da, busiz bobʻbʻlmaydi. Bugun bobʻbʻlmasa ertaga Farhunda bilan Sabohat er qilib ketadi. Xudo kovʻbʻrsatmasin, biron yomon xotinga kunimiz qolsa bormi, naq shovʻbʻrimiz quriydi-da! Farida xonim, qizlar movʻbʻylovini burab yuradigan yigitlarga ham tegishadi, lekin bundaqangi dabdabani qaerda kovʻbʻrsin? Oh, beyimizga bironta munosib qizcha topsak edik. A, nima deysan, qizim?

Men churq etmay, achchiq-achchiq jilmayib, ovʻbʻyga botib ovʻbʻtirardim. Rashidbey afandining menga kovʻbʻrsatgan shuncha

Qari doktorning birdan jahli chiqib ketdi. Yuzini ham o'bgirmay shunday yomon, shunday uyat so'bz bilan javob qildiki, ixtiyorsiz yuzimni qov'llarim bilan tov'hsib, qochib ketmoqchi bov'ldim. Lekin shu on u biz tomonga o'bgirildi-yu, birdan:

- Voy, kichkina, senmisan?! - deb yubordi.

Uni kov'bril men ham o'bzimni tutolmay qichqirdim:

- Doktorbey! Zaynilardagi doktorbey!

Mubolag'vasi yov'gq, bu qichqiridan ziyod bir faryod edi.

Doktorbey shoshganidan stoldagi shishalarni agv'bdarib-tov'ntarib yonimga yugurib keldi, qov'llarimni ushladi, boshimni oldiga tortib, chorshafim ustidan sochlarimni o'v'pdi.

Biz bir-birimiz bilan faqat bir kunlik, hatto bir kunlik ham emas, bir necha soatlik tanish edik. Lekin qanday ilinj hissi bir-birimizni bogv'blab qov'bygan ekanki, ikki yildan sov'ng xuddi qirq yillik qardron dov'bstlardek, hatto ota-boladek bir-birimizga tashlandik. Tavba, inson qalbini hech bilib bov'blmas ekan-da!..

Xayrullobey xuddi Zaynilardagi singari:

- Qani, gapir, yaramas, bu yerda nima qilib yuribsang? - deb sov'bradi.

Bolalarnikiga o'v'bxshagan shov'bx moviy kov'bzlar oq kipriklari ichida shunaqayam chiroyli porillardiki! Men ham, xuddi Zaynilardagiga o'v'bxshash, uning kov'bzlar oldida kulib turib:

- Bilasizki, men muallimaman, doktorbey, - dedim. - Yurtma-yurt yuribman. Endi shu yerga tayinlashdi.

Butun hayotimni va kov'nglimda bor narsalarni bilganday, mung tov'bla bir tovush bilan:

- Haligachayin xabar yov'gqmi, kichkina? - deb sov'bradi.

Birdan yuzimga suv sochib yuborilganday seskanib tushdim. O'v'bzimni ajablanayotganga solib, kov'bzlarimni pirlpiratdim.

- Kimdan, doktorbey? - dedim.

Chol jahli chiqib, barmogv'bi bilan pov'bpisa qildi.

- Nega yolgv'bon aytasang, kichkina? Lablaring yolgv'bon gapirishni o'v'brganibdi-yu, lekin kov'bzlaring bilan yuzing boyagiday.

Kimdan deysangmi? Seni shunday yurtma-yurt sargardon kezdirgandan, o'v'bshandan...

Kulib, yelkalarimni qisdim.

- Maarif demoqchisiz-da? Albatta, har bir muallima o'v'bz mamlakatining bolalariga xizmat qilishi kerak.

Doktor yana Zaynilardagi shubhasini takrorladi. Uning o'v'bpkasi menga qattiq ta'sir qilgani uchun har bir sov'bz esimda saqlanib qolgan edi:

- Shu yoshda, shu qiyofa, shu chehrada-ya? Juda soz, mayli, shunday bov'blsin, yaramas qiz, shunday bov'blsin, lekin sen yovvoviylik qilma.

U dorilarini, men esa kitoblarimni esdan chiqarib, uzoq gaplashdik.

- Demak, shu maktabda muallimalik qilasan, shundaymi?

- Maktabimizni olib qov'byganlaringizga biram xafa bov'ldimki, doktorbey.

- Shoshma, boshqa narsani o'v'bylab turibman... U qurib ketgur qishloqning oti nima edi? Hov senga kasal boquvchilikni o'v'brgatgan yerim-chi? Esingdami? Menga qara, bu yerda ham menga yordam qilasanmi? Aslida bu ikki ishning bir-biridan farqi katta emas: sening mitti maymunchalaring ham, mening aziz ayiqchalarim ham ruhan bir-birlariga juda o'v'bxshashadi. Ular ham, bular ham sofdil, sodda. O'v'bzing bilasan, hozir urush, menikilar o'v'bt ichida, shunday bov'blgandan keyin ularga yordam bersang - savob ish qilgan bov'blasang, kichkina qiz...

Birdan yuzimga kulgi yugurdi, yosh boladay suyunib ketdim. Qanaqa ish bov'blsa ham mayli, ishqilib, kuch-quvvatimni, mehru muhabbatimni, butun vaqtimni bagv'bishlaydigan ish bov'blsa bas.

- Juda soz, doktorbey, qachon desangiz, shunda ishga tushaveraman.

- Hozir tushaverasan. Buni qara, qanday kepataga solishibdi. Bular qov'bl bilan emas, balki...

Yana ogv'bziga olib bov'blmaydigan xunuk sov'bz aytili. Men uyali:

- Faqat bir shart bilan, doktorbey... Yonimda askarcha sov'bzlashmaysiz, - dedim.

U kuldi.

- Harakat qilaman, kichkina, harakat qilaman... Mabodo bexosdan ogv'bzimdan chiqib ketsa, ayb qilmaysang-da, - dedi.

Ikkalamiz kechgacha ishladik, gospitalni ertadan kela boshlaydigan yaradorlarni qabul qilishga tayyorladik.

* * *

Qusha-da-si, 25 yan-var.

Mana, bir oydan beri Xayrullobeyning yonida hamshiralik qilaman. Urush davom etayotir. Gospitalga kelayotgan yaradorlarning oxiri kov'brinmaydi. Ishim shu qadar kov'bpki, ba'zi kechalar uyimga ham ketolmayman. Kecha ogv'br yarador bov'blib kelgan bir keksa kapitanga butun kechasi bilan parvona bov'blib chiqishga tov'bgv'br keldi. Shunday charchabmanki, ertalab mazam qochib, dorixonamizdagi kursida o'v'btirganimcha uxlab qolibman.

Uyqumda yelkamga kimningdir qov'bli tekkani sezdim. Kov'bzlarimni ochib qarasam, oldimda doktor Xayrullobey turibdi.

Sovqotib qolishimdan qov'brqib, uygv'botib yubormaslik uchun ustimga sekingina odeyal yopayotgan ekan.

Doktorbey derazadan tushib turgan zaif tong yorogv'vida yana ham sov'blgv'bin, yana ham horgv'bin kov'bringan moviy kov'bzlar bilan kulimsirab turib:

- Uxla, kichkina, tinchgina uxla, - dedi.

Shunday paytda qilingan bu shafqat qalbimda shirin minnatdorchilik uygv'botdi. Bir nima degim, minnatdorchilik bildirgim keldi, lekin bov'blmadi - uyqu yengdi, horgv'bin-tolgv'bin kulimsirab, yana uxlab qoldim.

Ikkita katta nuqsoniga qaramay, bu qari doktorni juda yaxshi kov'bril qoldim. Nuqsonlaridan biri shuki, u ogv'bzini juda yomon chakki qiladi. Tov'bgv'br, atrofidagilarda ham ayb bor, lekin bu sabab emas-da! Ba'zida ogv'bzidan shunday xunuk sov'bzlar chiqib ketadiki, oldidan qochib ketib, bir necha kungacha betiga qarolmay yuraman.

Shunisi qiziqki, doktor o'v'bzining aybini bilmaydi emas, biladi.

- Parvo qilma, kichkina, hechqisi yov'gq, askarlikda,- deydi.

Xayrullobey aybini astoydil pushmoni va yoqimli uyatchanligi bilan afv ettirgan, hatto manzur qilgan yosh bolaga o'v'bxshaydi.

Ikkinchi nuqsoni bunisidan ham kattaroq. Bu qov'bpol, dagv'bal odamda hech tushunib bov'blmaydigan gv'balati bir noziklik bor.

Odam o'v'bziga aytishga ham yuragi betlamagan narsalarni ustalik bilan ogv'bzidan sugv'burib oladi! Masalan, men o'v'bz

sarguzashtimni shu mahalgacha hech kimga ogʻibzimdan chiqarmay yashirib kelardim, shuning ham bir qismini bilib olibdi-da! Qanday qilib aytib qovʻydim deng? Ovʻlay agar, ovʻzim ham bilmayman. Gohi-gohida bergan yakka-dukka savollariga quruq, kalta-kulta javoblar berishdan nariga ovʻtmaslikka tirishib kelardim. Keyin bilsam, ana shu yakkam-dukkan soʻbzlarimni bir yerga toʻvʻplab, butun boshli bir hikoya chiqarib olibdi.

Doktoring hech kimi yovʻbq. Yigirma besh yil muqaddam uylangan ekan, oradan toʻvʻqqiz oy ovʻtmay xotini tif kasalidan ovʻtlib qolibdi. Keyin uylanmabdi. Ovʻzi rodoslik emish. Qushadasida ham mulki bor deyishadi. Polkovniklik maoshiga uncha ehtiyoji ham yovʻbq, chunki kasallarga oladigan oyligidan ham kovʻbproq qarashib turadi. Masalan, kecha bir yaradoming uyidan kelgan xatini ovʻbqib berdim. Yarador soldatning qari onasi kambagʻvʻllik qiynab yuborganini, bolalari ochlikdan tilanchilik qila boshlaganini yozibdi. Soldat xatni eshitib, oh-voh kovʻbtardi.

Xayrullobey yon tomonda yotgan kasalni qarayotgan edi. Birdan u bechora soldatga ovʻtgirilib:

- Ammo meni qoyil qoldirding! Hoy, nimangizga ishonib shuncha gadoyvachchani tugʻvʻsasizlar! - dedi.

Bu zolim ta'na yuragimga ovʻtqday sanchildi. Hozir joyi emas, boʻvʻlmasa buni, albatta, qari doktoring yuziga solardim. Bir ozdan keyin uning ovʻzi bu haqda gap ochib qoldi.

- Kichkina, ana shu yarador onasining adresini sekin bilib ol, besh-ovʻtn lira yuborarmiz, - dedi.

Bilishimcha, bu qari doktor armiyada na pul uchun va na askarlik burchi uchun xizmat qiladi. Uning ovʻtz intilishi bor: bu intilish "aziz ayiqchalarim" deb atagan boyoqish soldatlarga boʻvʻlgan muhabbatidir. Lekin, bilmayman, nima uchundir bu muhabbatini xuddi uyat narsaday yashirib yuradi.

* * *

Qusha-da-si, 28 yan-var.

Bugun ertalab gospitalga kelganimda, ogʻvʻbir yarador boʻvʻlgan toʻvʻrtta ofitser keltirilganini aytishdi. Hamshiralardan biri:

- Xayrullobey sizni yovʻbqlayaptilar, - dedi.

Ogʻvʻbir operatsiyalar mahalida doktor meni hamisha birga olib kirardi.

- Bunday vahimali narsalarni senga kovʻvʻrsatish, albatta, yaxshi emas, kichkina, lekin sendan epchilroq odam boʻvʻlmasa nima qilay? Hammasi jahlimni chiqaradi, baqirtiradi, keyin qilayotgan ishimni bilmay qolaman,- deyardi.

Chorshafimni olib tashlab, apil-tapil xalatni kiydim. Lekin men kiyinib chiqqunimcha operatsiya tugʻabdi: yaradorni zambilda yuqoriga olib chiqib ketishayotgan ekan.

Xayrullobey meni yoniga chaqirib olib:

- Kichkina, sizsiz rosa yamoqchilik qildik, - dedi. Operatsiyani u yamoqchilik deb atardi. - Yoshgina shtab mayori qovʻvʻlimizga tushib qoldi. Granata ovʻtng qovʻtli bilan yuzining bir tarafini rasvo qilib tashlabdi. Kabinetimga yotqizdim. Ovʻtzing qaramasang boʻvʻlmaydi. Boyoqish jiddiy parvarishga muhtoj.

Shu tariqa gaplashib kabinetga kirdik. Yuz-qovʻtli bintlar bilan bogʻvʻlab tashlangan bir kishi karavotda jim yotardi. Yoniga bordik. Yuzining chap tarafi jindakkina kovʻvʻrinib turardi. Menga issiq kovʻvʻrindi... Lekin qaerda kovʻvʻrganimni bu ahvolda eslash qiyin edi.

Xayrullobey yaradorning chap tomirini ushlab turardi, keyin uning yuziga yaqin kelib:

- Ehsanbey!.. Ehsanbey!.. - deb chaqirdi.

Birdan miyamda chaqmoq urganday boʻvʻldi. U Ch...da, Abdurahim poshoning chorbogʻvʻbida uchrashgan shtab kapitani edi. Bir qadam orqaga chekindim, kabinetdan qochib chiqish, ikkilamchi meni bu yarador ofitserning yoniga yubormasligini doktordan iltimos qilish niyatida edim. Tanigan boʻvʻlsa ham kovʻvʻtrib turgan narsasiga ishonmasdi. Kim bilsin, yaralangandan beri necha marta hushidan ketgan, dard ichida, ovʻt ichida necha bor kovʻvʻzlariga har nimalar kovʻvʻringan ekan. Ha, zaif kovʻvʻzlarining boqishidan sezdim: meni kovʻvʻtrib turganiga ishonmadi, qonsiz lablari bilan xiyol jilmaydi-yu, tagʻvʻbin kovʻvʻzlarini yumib oldi. Ehsanbey! Bir necha oy avval mening yoshligimdan, himoya qilish mumkin boʻvʻlgan otam, akam... biron kimsam yovʻbqligidan foydalanib, meni ishrat kechasiga aldab obordilar. Keyin Ch... shahridan jobʻvʻnarkanman, yuragimda surgun qilingan oddiy kovʻvʻcha xotining haqirligi bosh kovʻvʻtardi, sharmandalikka chiday olmay yuzimni qovʻvʻllarim bilan yashirishga majbur boʻvʻldim. Dunyoni boshdan-oxir bir zulm, ovʻvʻzimni esa ovʻvʻsha zulmga boʻvʻhsunishdan boshqa chorasi qolmagan bir mushtipar deb hisoblangan kunimda siz meni himoya qildingiz, maslagingizni, istiqbolingizni xavfda qoldirdingiz, hatto shirin joningizni ham tikib, muruvvat qildingiz.

Modomiki, qaygʻvʻtuli bir tasodif bugun bizni yana uchrashtirgan ekan, mayli, sizdan qochmayman, mana shu umidsiz, mana shu ogʻvʻbir kunlaringizda yoningizda singlingiz boʻvʻtlib xizmatigizni qilaman.

* * *

Qusha-da-si, 7 fe-v-ral.

Ehsanbeyning yarasi qovʻvʻrqinchli emas, biror oydan keyin turib ketsa kerak. Ovʻtng qoshidan boshlanib to iyagigacha chovʻvʻzilib tushgan yarasi yuzini nihoyatda xunuk qilib qovʻvʻyadi.

Xayrullobey yara bogʻvʻtlarini ovʻvʻzgartirayotganda men yonida turmadim. Yuragim dov bermagani uchun emas, albatta, chunki har kuni bundan ham battarroq yaralarni kovʻvʻtrib turaman, asl sababi boshqa edi: men unga qarab tursam, dahshatli yarasiga pichoq urilgandan ortiq ozor yetishini bilardim...

Bechora gospitaldan qanday bashara bilan chiqib ketishini bilar, bu haqda bir nima demasa ham, chuqur alam va qaygʻvʻt bilan ezilib kelardi.

Xayrullobey:

- Picha sabr qil, yigit, yana yigirma kunlardan keyin soppa-sogʻvʻt boʻvʻtlib ketasan - desa, Ehsanbey ovʻtday yonib ketardi.

Yaradorning shu ogʻvʻbir kunlarini yengillashtirish uchun qalbimning butun shafqat qobiliyatini sarf qilyapman. Ba'zan karavotining yonida ovʻvʻtirib kitoblar ovʻvʻqib, ertaklar aytib beraman.

Ha, bechora churq etmaydi, lekin xunuk boʻvʻtlib qolish dahshatidan azoblanayotgani va bu azobdan bir zum ham qutula olmagan yuqor kovʻvʻrinib turadi. Ba'zan yeng ichida tasalli berishga harakat qilaman. Ovʻvʻzimni butunlay boshqa narsalar toʻvʻgvʻtrosisida gapirayotganga solib, dunyoda yuz govʻvʻzalligiday foydasiz, hatto zararli narsalar yovʻbqligini, asl govʻvʻzallikni odamning ruhidan, kovʻvʻnglidan qidirish kerakligini aytaman.

* * *

Qusha-da-si, 25 fe-v-ral.

Ehsonbey biz kutgandan ertaroq tuzalib ketdi. Bugun ertalab sutchoyni olib kirsam, kiyinib olgan ekan. Bir yilcha avval Abdurahim poshoning bogʻida porlab turgan formasi, chiroyli va magʻbʻrur chehrasi bilan menga duch kelgan shtab kapitani ixtiyorsiz koʻʻz oʻʻngimda gavdalandi. Bu mayorlik formasining yoqasi ichida ingichka boʻʻyni qiltirab turgan, yuzidagi yara izidan xuddi ayb narsaday uyalayotgan dardli askar nahotki oʻʻsha chiroyli, magʻbʻrur shtab kapitani boʻʻlsa?

Xafa boʻʻlganimni yashirolmadim, buni boshqa narsaga yoʻʻbʻyishga tirishib, yolgbʻʻondakam jahl qildim:

- Ehsonbey, bu axir yosh bolalik-ku! Butunlay tuzalmay turib, nimaga kiyinib oldingiz?

Ehsonbey koʻʻzlarini yerga olib:

- Yotaverish odamni battar kasal qiladi-da, - dedi.

Ikkalamiz ham jim boʻʻlib qoldik. Bir ozdan keyin Ehsonbey ta'bi tirriqligini yashirishga tirishib:

- Ketmasam boʻʻlmaydi, shukur, tuzalib ketdim, - dedi.

Rahmim kelganidan yuragim ezildi. Sezdirmaslik uchun gapni darrov hazilga aylantirdim:

- Ehsonbey, chogʻbʻimda, gapimga kirmaydiganga oʻʻbxshaysiz. Yana jangari qaysarligingiz qistab turibdi, deyman-a! Hozir borib doktorga chaqaman, kelib ta'ziringizni beradi! - dedim.

Patnisni qoʻʻbʻydim-u shoshib tashqariga chiqib ketdim. Lekin doktorning oldiga bormadim.

* * *

25 fe-v-ral (kech-ki payt).

Xayrullobey bilan qattiq aytishib qoldim. Ish ustida emas, yoʻʻbʻq, birovlarining ishiga aralashaverishda haddidan oshib ketgani uchun...

Ehsonbey toʻʻbgʻʻbrisida gaplashib turib edik. Men yuzining buzilganidan juda qattiq xafa boʻʻlayotganini aytsam, Xayrullobey labini burib:

- Haqqi bor, men uning oʻʻbnida boʻʻlsam oʻʻbzimni dengizga tashlardim. Bunaqa bashara baliqlarga yem boʻʻlishdan boshqa nimaga yarardi! - deb qolsa boʻʻladimi!

Jonim chiqib ketdi.

- Men sizni boshqacha odam deb oʻʻbylab yurardim, doktorbey. Qalb goʻʻbzalligi oldida yuz goʻʻbzalligining necha pullik ahamiyati bor? - dedim.

Xayrullobey kulib, meni mazax qila boshladi.

- Bekor aytibsan, kichkina. Bundaqa basharali odamga birov qayrilib ham qaramaydi. Ayniqsa, sening yoshingdagi qizlar.

Gapining rostligini ta'kidlash uchun yoqasini tutdi. Men isyon qildim.

- Sirlarimni jinday-jindaydan oʻʻbgʻʻbirladingiz, shu yoʻʻbsinda hayotimni ozmi-koʻʻbpmi bilib ham oldingiz. Mening chiroyli, nihoyatda chiroyli nishonlim bor edi. Meni aldadi, men uni qalbimdan yulib chiqardim, men undan nafratlanaman!

Xayrullobey yana xaxolab kulib yubordi. Keyin oq kipriklar ichida mugʻʻbambirlik bilan kulib turgan moviy koʻʻzlarini xuddi qalbimni koʻʻbrmoqchi boʻʻlganday yuzimga tikib turib:

- Qani, menga bir qara-chi, kichkina, - dedi. - Unday emas, koʻʻbzimga qarab turib ayt-chi: uni yaxshi koʻʻbrasanmi-yoʻʻbqmi?

- Yomon koʻʻbraman, nafratlanaman!

Doktor iyagimdan ushladi, hamon koʻʻbzlarimga tikilib turib:

- Voy bechora-ey! Shuncha yildan beri uning yoʻʻblida qovdek yonib kelyapsan-ku! U hayvon sen bilan birga oʻʻbziga ham jabr qilyapti. Bundaqa ishqni u dunyo-bu dunyo topolmaydi, - dedi.

Gʻʻbzabab kuchidan tovushim boʻʻbgʻʻbilib:

- Nechun menga bu ogʻʻbʻir tuhmatni ravo koʻʻbrdingiz? Axir qaerdan bilasiz? - dedim.

- Esingdadir, bunga Zaynilar qishlogʻʻbida koʻʻbrishganimizdayoq tushunganman. Yashirmay qoʻʻbʻya qol, bekor ovora boʻʻblasan. Bola koʻʻbzlaringdan ishqing yoshday oqib turibdi...

Koʻʻbz oʻʻngim qorayib, quloqlarim shangʻʻbillardi, u esa hamon gapirar edi:

- Sen boshqalardan ajrab turasan, boshqalar orasida yot-begonaday koʻʻbrinasan. Kulishlaring shu qadar horgʻʻbin, alamliki, yuragim ezilib ketadi, kichkina! Bilsang, tush koʻʻbrayotgan odamlargina shunday kulishi mumkin. Sen aslida boshqalardan oʻʻbzgacha yaratilgansan. Sirlil boʻʻbsadan tugʻʻbilib, yana shu boʻʻbisa bilan oziqlangan, oʻʻbsgan parilar bor, deyishadi. Bu gapni butunlay uydirma deb boʻʻlmaydi, nimaga desang, u parilarning dunyoda namunalari bor. Faridajon, sen oʻʻbshalarning bittasisan. Voy tentak qiz-ey, yomon yanglishgansan-da! Nima boʻʻlganda ham u esi pastni qoʻʻbdan chiqarmasliging kerak edi. Axir baxting ochilib ketardi!

Birdan faryod koʻʻbtardim, tipirchilab yer tepindim:

- Nega bu gaplarni aytdingiz? Menda nima qasdingiz bor? - deb yigʻʻbʻlay boshladim.

Ana shundan keyin doktor aytgan gaplariga pushaymon boʻʻldi.

- Toʻʻbgʻʻbri aytasan, kichkina, haqqing bor. Bu narsalarni senga aytmasligim kerak edi. Ahmoqlik qildim, kechir meni, kichkina, - deb menga tasalli bera boshladi.

Gʻʻbzababim haddan tashqari qaynagan edi, yuziga ham qaragim kelmay:

- Koʻʻbrarsiz, men uni yomon koʻʻbrganligimni bir isbot qilib beray! - dedim-u eshikni taq yopib chiqib ketdim.

* * *

Yana 25 fe-v-ral, ke-cha-si.

Ehsonbeyning chirogbʻʻbini olib kelganimda, u hamon formasini yechmagan, kechki shafaqning dengizdagi oʻʻbyinini deraza yonida tomosha qilib turgan edi.

Men indamay chiqib ketmaslik uchun:

- Harbiy formangizni juda sogʻʻbʻinib qolibsiz-da, afandim, - dedim.

Xonaga oqshom olaqorongʻʻbiligi choʻʻbʻkkan edi. Ehsonbey shu olaqorongʻʻblikdan yuraklanganday dudmalgina qilib kulimsiradi, keyin oʻʻbz dardini birinchi marta ochib aytdi:

- Harbiy formani deysizmi, afandim? Ha, endi birdan-bir umidim shunda qoldi. Yuzimni shu ahvolga keltirgan ham oʻʻbzi. Endi

meni bu falokatdan qutqazadigan ham yana ov'izi bob'liadi.

Men bu sov'zlarning ma'nosiga tushunmay, Ehsonbeyning yuziga hayron bob'lib qaradim. U chuqurgina tin olib davom etdi:

- Bu qiyin narsa emas, Farida xonim. Aslo taajjubga ov'irin yov'iq. Tov'gub'ri harakatdagi armiyaga qaytaman. Granata chala qoldirgan ishni urush oxiriga yetkzsin, ana unda men ham qutulaman.

Yosh mayor bu sov'zlarni kichkina bola ov'ksinishi va iztirob bilan aytdi. Men unga orqamni qilib chiroq yoqayotgan edim.

Haligi sov'zlaridan keyin bildirmasdan gugurtni puflab ov'chirdim-u piligini tuzatmoqchi bob'lganday chiroq ustiga engashib, nihoyatda past tovush bilan:

- Unday demang, Ehsonbey. Xohlasangiz baxtiyor bob'lishingiz mumkin. Masalan, yaxshigina bir qizga uylansangiz, shiringina oilangiz, bolalaringiz bob'liadi, hamma narsa esdan chiqib ketadi, - dedim.

Unga qayrilib qaramasam ham menga ov'girimay, hamon deraza yonida dengizni tomosha qilayotganini sezib turardim.

- Farida xonim, naqadar pok yurakli qiz ekanligingizni bilmasam, meni masxara qilyapsiz deb ov'ylardim. Meni shu ahvolimda kim ham xohlar edi? Men bu kepataga tushmasimdan avval hech bob'lmasa yuzimga kulmay qarashlari mumkin bob'lgan

kunlarda ham bir qizga yoqmadim, endi shu nogironlik bilan...

Ehsonbey sov'zini davom ettirmadi, bir oz jim turgandan keyin, ov'zini bosib olishga tirishib:

- Farida xonim, bular bekorchi gaplar. Kechiring, chiroqni yoqib yuborsangiz, - dedi...

Yana bitta gugurt chaqdim, lekin qov'limni, nima uchundir, chiroqqa olib borolmadim, kov'zlarimni lipillab turgan ov'btga tikib, xayol surib ketdim, men shu taxlitda gugurt chov'pining yonib bob'lishini kutardim. Xonaga eski olaqorongv'bilik tushgandan keyin:

- Ehsonbey, siz ov'hsa muvaffaqiyatga erishgan damlaringizda magv'hrur, xudbin kishi edingiz, - dedim. - Alam va umidsizlik qalbingizni hozirgiday ingratmagan edi. Ov'hsanda maslagingizni, hatto aziz joningizni ham xavfda qoldirib, bir bechora qizni, boshlangv'ich maktabning bir faqir muallimasini himoya qildingiz. Ke- yin hammasidan ham muhimi shuki, - dardingizni bilaman, yov'iq, yashirmang endi, - shu bugungisidan kam baxtsiz emasdingiz. Shunday bob'lgandan keyin nega endi ov'hsa bechora boshlangv'ich maktab muallimasi ov'bz hayotini sizning baxtingiz yov'bligga tikmasin?

Yarador mayor ichidan yopirilib chiqqan bir tovush bilan:

- Farida xonim, iltimos qilaman, rov'hyobga chiqmaydigan bu xil xayollar bilan meni butunlay baxtsiz qilmang! - dedi.

Men qat'iy qarorga kelgan edim. U tomonga shartta ov'girildim. Boshimni solintirib:

- Ehsonbey, meni qabul qiling, iltimos qilaman! - dedim. - Yov'iq demang, kov'framiz, sizni baxtiyor qilaman, baxtli bob'lib yashaymiz...

Kov'bz yoshlarim ov'ngimda parda tortdi, qorongv'hida mayorning yuzini kov'bra olmadim. Ehsonbey uzatgan qov'limni lablariga keltirdi-da, qov'brqa-pisa barmoqlarimning uchini ov'bpdi.

* * *

Endi tamom! Bundan keyin hech kim uni jigar-bagv'brimdan yaxshi kov'brganimni yuzimga sola olmaydi.

* * *

Qusha-da-si, 26 fe-v-ral.

Ov'hsa kundan beri sen mening uchun bir begonadan, dushmandan boshqa narsa emas eding, Komron. Hech mahal yuz kov'brishmasligimizni, to ov'lgunimizcha kov'bzimiz kov'bzimizga tushmasligini, bir-birimizning ovoimizni bir umr eshitmasligimizni bilardim. Shunday bob'lsa ham, sening nishonling ekanim hissini hamisha kov'nglimda saqlab kelardim. Nima demay, nima qilmayin men ov'bzimni hammavaqt sening mulking deb kelaman va bu tushunchadan hech vaqt qutula olmayman.

Ha, yolgv'bon aytishning nima hojati bor? Bugun nafratlarimga, isyonlarimga, butun bob'lib ov'btgan narsalarga qaramay, men yana qisman seniki edim. Buni birinchi marta bugun ertalab, birovning nishonlisi bob'lib uygv'ongan damimda his etdim. Ha, birovning nishonlisi! Shuncha yillarning shuncha subh-sabohida sening nishonlingman deb uygv'bonib kelganimdan keyin, birdan ov'bzga kishining nishonlisi bob'lib uygv'bonish!.. Komron, faqat bugun ertalabgina sendan chinakamiga ayrildim. Hamda biron yodgorlik olishga, sov'nggi marta boshini ov'hgirib orqasiga, orqasida qolgan narsalarga qarashga haqqi bob'lmagan muhojir singari ayrildim!..

* * *

Bugun ertalab Ehsonbey bilan kov'brishganimdan sov'ng uni Xayrullobeyning oldiga olib borib, unashganimizni aytmoqchi edim. Bu katta voqea uchun har kuni kiyib yuradigan hamshiralik xalatim tov'gub'ri kelmasligi, nishonlimni balki dilgir qilishi mumkin edi. Shuning uchun bogv'fda ov'hsib yotgan gullardan uzib, kov'brkragimga taqib oldim.

Bugun ertalab ham Ehsonbey formada edi. Meni kov'brib, yosh boladay ochilib ketdi. Shu bugundan boshlab uni baxtli qilish mening burchim, deb ov'byladim-da, zov'brma-zov'brakayiga kulimsirab qov'limni uzatdim:

- Bonjur, Ehsonbey, - dedim.

Keyin dastadan bir necha niholni sugv'burib olib, mundiriga taqib qov'bydim.

- Bugun kechasi yaxshi uxlagan bob'lsangiz kerak?

- Juda yaxshi. Ov'bzingiz-chi?

- Olti oylik chaqaloqday tinch, bexarxasha.

- Unday bob'lsa nega yuzingiz sargv'baygan?

- Bilmaysizmi, baxt ham odamni sargv'baytiradi.

Shundan keyin ikkalamiz jim bob'lib qoldik.

Ehsonbeyning lablari op-oqarib ketgan edi. Bir oz jim turgandan keyin ogv'bir-ogv'bir sov'bzlay boshladi. Ora-sira ovozining titrashidan qov'brqib tov'xtab qolar, keyin yana ikkilanib davom etardi:

- Farida xonim, sizdan to ov'lgunimizcha minnatdorman. Menga eski baxtiyor paytlarimda ham nasib qilmagan mislsiz bir kecha bagv'bishladingiz. Sizga boya rostini aytmadim. Tov'gub'brisi, shu kecha tong otganga qadar mijja qoqmay chiqdim. "Iltimos qilaman, meni qabul qiling", degan sov'bzlaringiz quloqlarimdan ketmadi... Uxlamadim, chunki sizning nishonlingiz bob'lib ov'btkazayotgan birdan-bir kechamning bir minutini ham zoe ketkazmaslik kerak edi... Umrinning oxirigacha sizdan minnatdor

bov ʻlib qolaman.

Ehsonbeyning yuziga qaradim.

- Sizni hammavaqt baxtiyor qilaman, - dedim.

U chuqur hayajon ichida edi. Qovʻllarimni ushlamoqchi bov ʻldi, lekin yuragi betlamadi. Xuddi kasal bolaga gapirayotgandek, yumshoq, mehribon tovush bilan:

- Yovʻbq, Farida xonim, bu kechaning ertasi bov ʻlishi mumkin emasligini bilardim, - dedi. - Shu kecha nihoyatda baxtiyor bov ʻldim. Lekin, shunga qaramay, bugun ketaman, bir necha soatdan sovʻng sizdan ayrilaman.

- Nega endi, Ehsonbey? Meni xohlamaysizmi? Tovʻgbʻri emas, menga shuncha umid bergandan sovʻng ketib qolishingiz tovʻgbʻri emas!

Ofitser orqasi bilan devorga suyandi, kovʻzlarini yumdi, keyin chuqur-chuqur xovʻrsinib:

- Oh, bu ovoz! - dedi-da, birdan silkinib, qariyb dagʻbal tovush bilan: - Yana bir oz gbʻdayrat kovʻrsatsangiz, rahmu shafqat sizni meni yaxshi kovʻrganligingizga ishonitiradi, - deb aytdi.

- Nega ishonitirmasin, Ehsonbey? Modomiki, siz bilan unashishga kovʻndim, demak, bunda bir sabab bor!

Ehsonbey achchiq istehzo bilan javob berdi:

- Tovʻgbʻri, modomiki, menga tegish istagini bildirishingiz, demak, meni yaxshi kovʻbrasiz. Lekin meni bu xilda yaxshi kovʻrishingizni istamayman. Nahotki nikohingizga chin muhabbat oqibati deb qarasangiz, Farida xonim!

-

- Farida xonim, nahotki meni baxtsiz nogiraga qilinadigan shafqatdan afzal bovʻlmagan ishq sadaqasini qabul qilish darajasiga tushgan, tamom bovʻlgan bir odam deb hisoblasangiz?

Poyonsiz bir qaygbʻu ichida boshimni solintirdim.

- Tovʻgbʻri aytasiz. Biz ikkalamiz ham baxtsiz odamlarmiz. Dardlarimiz biriksa, baxtlarimiz ochilib ketarmidi ekan, deb ovʻbylabman... Yanglishibman... - Ke- yin devorda osigʻbʻliq qilichga ishora qilib ilova etdim:- Sizning harholda tasallingiz bor. Boya aytganingizdek, frontga qaytishingiz mumkin. Men esam xotin kishiman, sizdan ming marta baxtsizroqman...

* * *

Sovuq qish sabohlaridan birida kecha oqshom unashgan yigit bilan qiz kovʻbkraklariga nozik, yashil nihollar taqib, lablarida ham xuddi ovʻbsha nihollar singari jonsiz tabassum bilan bir-biriga jilmayib turardi. Ular ovʻbn minutchadan keyin kovʻbzlarida yosh bilan baxtsiz aka va kimsasiz singil kabi bir-birlaridan ayrildilar.

* * *

Qusha-da-si, 2 ap-rel.

Uch kun oldin maktabni ovʻbzimizga qaytib berishdi. Besh oylik tanaffusdan sovʻng kecha yana dars boshladik. Lekin bundan nima foyda? Axir ovʻbqish yili tugab qolayozdi-ku!

Bahor sinflarni yorqin quyosh nurlari, ertangi gul bovʻbylari bilan tovʻbdiradi. Devorlarda Ovʻbta yer dengizining yashil sayqali ovʻbynaydi. Bolalarda ham, kattalarda ham ovʻbqish-ovʻbqitishga mayl qolmadi.

Bosh muallima Qushadasida qolmayman deb oyogʻbʻini tirab turib oldi. Shundan keyin uni bundan bir oycha avval boshqa yerga kovʻbchirishib, ovʻbniga meni tayinlashdi. "Bosh muallima"lik unvonini bitirishib, ovʻbniga "mudir" sovʻbzini kiritishdi. Men bir jihatdan bu narsaga xursand bovʻbmadim, chunki maktabimdagi muallimalar menga xunuk qaraydigan bovʻbʻlib qolishdi. Garchi bular bunchalik ma'lumotli, ovʻbqimishli muallimalar bovʻblishmasa ham, harholda, yoshlari bir yerga borib qolgan xotinalardir. Maorif ministriligidagi amaldorlarning tili bilan aytganda, har biri ovʻbn besh-yigirma yillik tajribaga ega bovʻbʻlgan ovʻbqituvchilar edi. Ovʻbshalarning ovʻbnida bovʻbʻlsam, bir kun kelib qizim tengi bir zingʻbarchani boshimga keltirib katta qilib qovʻbyishsa, albatta, men ham xafa bovʻbʻlardim.

Mart oyining boshlarida Xayrullobeyni pensiyaga chiqarishdi. U ovʻbzi badavlat odam, oylikka muhtoj emas. Shunday bovʻbʻlsa ham izzat-nafsiga tegdi.

- Sevgili ayiqchalarimdan bir qanchasining kovʻbzini ovʻbz qovʻbʻlim bilan yopdim. Mening kovʻbzlarimni ham ovʻbshalar yopsa, mozorimga ham ovʻbzleri olib borib qovʻbyishsa devdim, bovʻbʻlmadi, - dedi.

Xayrullobey butun yoshligini ilmu fanga bagʻbʻishlagan, natijada, mukammal ma'lumotga ega bovʻbʻlgan kishi edi. Uyida juda katta kutubxonasi bor. Shunday bovʻbʻlsa ham dunyoda kitobdan bema'ni, bekorchi narsa bovʻbʻlmaydi, kitobni yozuvchilar ham, uni ovʻbquvchilar ham hayotda hech nimaga tushunmaydigan pandavaqilar, deb yuradi.

Kecha ovʻbʻrinli bir dalil bilan mot qilmoqchi bovʻbʻldim.

- Xovʻbʻp, unday bovʻbʻlsa, nima uchun ovʻbzingiz shuncha kovʻbʻp kitob ovʻbqidingiz, hatto meni ham ovʻbqishga tashviq qilasiz? - dedim.

Bu shunday kuchli dalil ediki, oqar suvni ham tovʻbxtata olardi. Lekin u pinagini buzmadi, aksincha, xaxolab kuldi, meni ermak qilib:

- Rosa bopladig-ku, kichkina! Lekin mening aytganimni qil, deb senga kim aytdi? - dedi.

Bu qari doktorga hech tushuna olmayman. Nimaniki yaxshi kovʻbʻrsa, shunga qarshi turadi. Meni ham ozor bergan paytlarida harvaqtdagidan kovʻbʻproq yaxshi kovʻbʻrganligini sezib turaman.

Xayrullobey armiyadagi xizmatidan bovʻbshagandan beri kuni bilan uyiga bekinib olib kitob ovʻbqiydi. Gohida esa askarlikdan yodgor bovʻbʻlib qolgan etiklarini kiyadi-da, yelkasiga jandarm singari miltigʻbʻini osib olib, Dulduliga minib chiqib ketadi (Duldul - uning yaxshi kovʻbʻrgan qadrdon oti). Qishloqlarda aylanib yurib kasal boqadi, ovʻbzini ovutadigan narsalarni qidirib yuradi. Uyida sakson yasharlik sut enagasi bilan u "ovʻbnboshi" deb ataydigan chovʻbʻloq bogʻbʻbon qoladi.

Bundan uch kun avval Xayrullobey meni Munisa bilan uyiga chaqirdi. Kayfi chogʻbʻ edi. Men kutubxonasini kovlashtirish bilan ovora bovʻbʻlgunimcha, Munisa bilan yosh boladay ovʻbynashdi. Munisaga shunday jiddiy buyruqlar berardiki, kula-kula ovʻblayozdim.

- Endi bekinmashoq ovʻbynaymiz, lekin odam topolmaydigan joyga bekinish yovʻbq, boshmaldoqday bolasan, bir yerga kirib olsang, kechgacha qidirishga tovʻgbʻri keladi. Innaykeyin, mabodo meni topolmasang, hayron bovʻbʻlma, bekingan yerimda uxlab qolgan bovʻblaman, - dedi.

Bir necha kundan beri Munisaga chorshaf yopintiraman. Qizginam ovʻbn tovʻbʻrtga kirib galdi, bovʻbyi ham bovʻbyimga yetdi.

Kichkinam gulday ochildi, oqqa moyil och sariq sochlari orasidan oppoq, kulchaday yuzi, kun fasliga qarab ov'bzgarib turadigan kov'bm-kov'bk kov'bzlar bilan kulganda yonoqlarida gullar ochgan, yig'v'blaganda esa kov'bzlaridan injular tov'bkilgan pari qizlariga ov'bxshardi.

Xayrullobey chorshaf yopintirishimga tish-tirnog'v'bi bilan qarshi. Men ham uning hali juda yoshligini bilaman, lekin nima qilay, qov'brqaman. Tanish-bilishlardan ba'zilari:

- Faridaxonim, sen buningni erkaklardan qochir. Bevaqt qaynana bov'blib qolmagin tag'v'bin, - deyishardi.

Ichimda allaqanday hovriqish bor: ham suyunaman, ham xijil bov'blaman. Qaynanalarni bekorga zahar deyishmaydi.

Kecha maktabdan kelayotgan edik. Bir mahal kov'btchanning ul yuzida kelayotgan ov'bn olti-ov'bn yetti yoshli xushrov'hygina yigitchaga kov'bzim tushib qoldi. Bu maktab bolasining biz tomonga qarab-qarab qov'byishi menga gv'balati tuyuldi. Pechimning tagidan Munisaga sekin razm soldim. Nimani kov'brdim deng? Noinsof sariq chayon yigitchaga kov'bz qiri bilan tabassumlar uzatsa-ya! Shunchalik vahmga tushdimki, kov'btcha ov'brtasida hushdan ketib qolishimga sal qoldi. Qiz tushmagurni qov'blidan ushlab olib, tergay boshladim. Oldin bov'byniga olmadi. Qarasaki, men gaplariga ishonmayman, shundan keyin yolgv'bondakam yig'v'blashga turdi. Sariq chayon, kov'bz yoshlarini kov'brsam, chidolmasdan mening ham yig'v'blab yuborishimni biladi-da.

- Men ham senga qanaqa jazo berishni bilaman, - dedim. - Bozordan tov'bq yashil ipaklik sotib oldim, senga shundan chorshaf tikiyapman.

Bugun ertalab ham Munisa bilan atirgul moyi ustida qattiq janjallashib oldik. Bundan bir necha oy avval Xayrullobey bilan gaplashib ov'btirib sov'bz orasida shu moyi yaxshi kov'brganligimni aytib edim. Bilmayman, qaerdan topdi ekan, uch-tov'brt kundan keyin Xayrullobey menga bir shisha atirgul moyi keltirib bergan edi. Ado bov'blib qolmasin deb juda tejab ishlatdim. Xudo umringni bergur noinsof qiz bov'blsa hech ayamaydi. Uyda jindakkina yolgv'bz qoldimi - bov'blidi, uy ichini atirgul moyining hidi tutib ketadi. Men qistovga olsam, ov'bzini bilmaslikka solib:

- Tekkanim yov'bq, opajon, xudo ursin, - deb qasam icha boshlaydi.

* * *

Qusha-da-si, 5 may.

Bugun ertalab Munisa bir oz tobi qochib, rangi ov'btchib uygv'bondi. Kov'bzlar qizarib, yuzi sov'blishib turdi. Maktabda ishim nihoyatda kov'btligi uchun uyda qolishning iloji bov'blmadi. Bitta kampir qov'btshnimiz bor edi, shundan Munisaga qarab turishni iltimos qildim-u, ov'bzim Xayrullobeynikiga chopib ketdim. Unga Munisaning kasalligini aytib, kelib xabar olishini iltimos qilmoqchi edim. Lekin omadim kelishmadi: yarim soatcha avval Dulduliga minib, allaqaerga chiqib ketgan ekan.

Uyga qaytib kelsam, Munisa ov'brnida yotibdi. Qov'btshnim esa, umridan baraka topsin, kechgacha Munisaning yonida paypoq tov'btqib ov'btiribdi.

Munisaning rezandasi, yov'btali ertalabgidan ancha kuchaygan, boshi ov'btday yonib turgan edi. Ovozi xirillab qolibdi. Nafas olayotganida tomog'v'vida bir narsa halaqit berayotganini aytdi. Iyagidan ushlab, og'v'bzini ochtirdim, bov'bynida qov'blimga qattiq narsalar, bezlar urindi. Kov'bzlarini qamashtirganiga qaramay, chiroqni og'v'bziga tutib qaradim. Og'v'bzining ichida, kalta tili atrofida oq shishlar kov'brindi.

Munisa mening tashvishga tushganimdan kulib:

- Yov'btalsam nima bov'btpti, opajon? Zaynilarda ham yov'btalardim-ku, esingizdan chiqdimi? - dedi.

Kichkinam tov'btgv'bri aytdi. Zaynilarda, qahraton sovuqda, qor ichidan topgan kechamizda ham yov'btalmaganmidi? Bolalarda shamollash nima degan narsa? Ov'btib ketadi... Lekin Xayrullobeyni topmaganim xijil qiladi. Hozirgina ov'bnboshi kelib, Xayrullobeyning qov'btshni qishloqda yotib qolganligini aytib ketdi. Xudoyo, u kelguncha kichkinam turib ketsin-da!

* * *

Qusha-da-si, 18 iyul.

Bugun ertalab hisoblab kov'brsam, kichkinamni qora yerga qov'btganimga roppa-rosa yetmish uch kun bov'blibdi.

Bu dahshatli ayriliqqa ham, bu achchiq alamga ham sekin-sekin kov'bnika boshladim. Inson nimalarga chidamaydi!.

Boya qari doktor bilan dengiz bov'btiga aylangani bordik. Qumloqdan mayda toshlar, sadaf qobiqlari yig'v'bib, dengizga ota va sokin suv betida sirgv'bantira boshladim.

Xayrullobey yosh boladay quvondi. Oq kipriklari orasidagi gunohsiz moviy kov'bzlarini kuldirib:

- Oh, yoshlik, - dedi. - Alhamdulillah, bu alamni ham yengdik. Qara, ranging bilan birga kayfing ham kirib kelyapti.

Kuldim.

- Nimaga ajablanasiz? Sizday doktori bov'blgan kishining kayfi ochilsa ne ajab? Bu axir tabiiy narsa-ku, - dedim.

Xayrullobey vazmingina boshini tebratdi:

- Tabiiy narsa emas, kichkina, tabiiy narsa emas! Doktorlik ham insonlar kabi, kitoblar kabi, vafo va sadoqat kabi asossiz, ma'nosiz bir safсата... Mushtumday bolani qutqazib qolishga qurbi yetmagan bunday fanning yuziga tufurganim bov'blsin!

- Nachora, doktorbey, xafa bov'blmang. Xudoning xohishi shu ekan, - dedim.

Doktor alam bilan yuzimga qaradi.

- Bechora kichkinam, bilasanmi, senga nima uchun rahmim keladi? Boshingda og'v'bir qaygv'bu, ov'bzing tasalliga muhtojsan-u, birovning dardini kov'brtib, ov'bz dardingni unutasan-da, boshqalarga taskin bera boshlaysan. Sening bu mazlumliging, boshqalarga rahmdilliging meni yig'v'blatadi, kichkina, - dedi.

Bir oz jim turgandan keyin ov'bzidan shikoyat qila boshladi:

- Men ham ikki chaqaga arzimaydigan bov'blib, bachkanalashib ketyapman... Yo jinni-pinni bov'blib qoldimmi-a? Qani, kichkina, ketdik, yur.

Sarg'v'baygan dalalar bilan yurib uyga qaytdik. U yerlarda ishlayotgan dehqonlarning hammasi doktorni tanir edi. Kattakon gv'bharam yonida ishlayotgan bir qari xotin bilan gaplashdik. Xayrullobey bir necha yil avval uning nevarasini shifolagan ekan, kampir ov'btirib olib rosa duo qildi. Keyin saraton quyoshida kuyib-yonib qov'btsh haydayotgan baquvvat bolani chaqirdi.

- Bu yoqqa kel, Husayn, valine'matingning qov'btlini ov'bt. U bov'blmaganda sen hozir bir hovuch tuproq bov'blib ketarding, - dedi.

Qari doktor Husaynning oftobda kuyib, terlab ketgan yuzini silab turib:

- Men unaqa qov'btlini quruq ov'btirib ketaveradiganlardan emasman, yigit. Undan kov'bra bizni molangga mindirib ov'bynat, -

dedi.

Ikkita kuchli hov'bkiz qov'bhshilgan molaga mindik. Bugv'bdoy dengizining sariq tov'blqinlari ustida besh-ov'bn minutcha gasht qilib aylandik.

* * *

Bugun u voqeani yozsam bov'bladi, yuragim chidash berar deb ov'bylayman.

Daftarimning oxirgi sahifasini yozgan kechamning ertasiga ertalab Munisaning ahvoli ogv'birilashdi. Ovozi butunlay bov'bgv'bilib qoldi. Bechora bolam! Nafas ololmay qiynalar edi. Nima bov'blsa ham boshqa doktor olib kelmasam bov'blmaydi deb endi chorshafimni yopina boshlaganimda, Xayrullobey kirib keldi. U kasalni qarab, qov'brqinchli hech narsa yov'bhqligini aytdi. Lekin qovogv'bi tushib, xayol surib qoldi.

Qovogv'bi tushib ketganligi menga yoqmaganini botinqiramay ov'bziga aytdim. Doktorning jahli chiqdi. Yelkalarini qisib:

- Kov'bp gv'bididi-bidi qilaverma! Ov'bzim charchab ov'blib turibman, tov'brt soatlik yov'bdan keldim-a! Senlarga xizmat etganim yetmay, tagv'bin dilimni siyoh qilishing qoldimi?- dedi.

Xayrullobey ogv'bir kasallarni kov'brganda harvaqt shunaqa asabiylik, qov'bpollik qilardi.

Yuzimga qaramaslikka tirishib:

- Keragi bov'blmasa ham bir-ikkita tanish doktorlarni chaqiraman. Qogv'hoz-qalam olib kel, tez bov'bl, - dedi.

Bugun hamma ishim teskarisidan kelaverdi. Ertalabdan beri maktabdan uch marta xodima chaqirib keldi. Maorif ministrligi kengashining ikkita a'zosi bilan bir inspektor kelibdi. Mendan ba'zi narsalarni surishtirishmoqchi emish. Xodima uchinchi marta kelganda, yoqasidan sudrab kov'bhchaga chiqarib tashlaguday bov'bdim.

Xayrullobey, jahli chiqib, meni jerkib tashladi:

- Sen bu yerda nima qilasan? Bor, ishingni qil. Ov'bzim charchab ov'blay deb ov'btiribman-u yana sening xarxashangni ham kov'btaraymi? Bov'bl tez, chorshafingni yopin, marsh! Bu yerda ivirsib, meni ishdan qoldiryapsan. Xudo ursin, bov'blmasa hozir chiqib ketaman.

Qari doktor ovozi shu qadar qov'brs, ters qilib buyurdiki, bov'bysunmaslikning iloji qolmadi. Churq etolmay qoldim. Pechim ostida yigv'blay-yigv'blay maktabga ketdim.

Maorif ministrligi meni dunyoning barcha nozu ne'matlariga gv'barq qilganda ham bugungi fidokorligim haqini tov'blay olmaydi. Inspektorlar sinfma-sinf yurib bolalarni imtihon qilishar, daftarlarni kov'brmoqchi bov'blishar, kurakda turmaydigan ming turli narsalarni sov'brashardi. Boshimga tushgan falokat ichida nima ov'bylaganimni, javob qilganimni bilmayman. Vaqt choshgohdan oshgan bov'blsa ham ular hamon ketishmas edi.

Oxiri ulardan biri parishonligimni sezib:

- Tobingiz yov'bhqmi, mudira xonim? Yuzingiz iztirobli kov'brinadi, - dedi.

Ortiq ov'bzimni tutolmadim, marhamat tilayotganday bov'bynimni egdim, qov'blarimni qovushtirib:

- Uyda bolam ov'bylyapti, - dedim.

Achinishdi, bema'ni tasallilar berishdi, keyin ketishimga ruxsat etishdi.

Uyim bilan maktab orasi nihoyati besh minutli yov'bl. Lekin hozir u yov'blni yarim soat, balki undan ham uzoqroq muddat bosdim. Ertalabdan beri tezroq uyga qaytsam deb uchib turganimga, qiynalganimga qaramay, endi u yoqqa borishga nima uchundir oyogv'vim tortmas edi. Kov'bhchalarda yolgv'biz gandraklar, devorlarga suyanib qolar, yura-yura charchagan yov'bllovchilarday chashma toshlarga kelib ov'btirardim.

Uyimizning ochiq derazasidan yot erkaklarning boshlari kov'brindi. Eshikni menga ov'bnboshi ochdi. Bir nima sov'brashga botinmay, gapirmasaydi deb kov'bzlarim bilan, parishon ahvolim bilan yolborar edim. Lekin u men kutmagan sov'bzlar bilan qarshi oldi:

- Bola bechora kasal... Inshoolloh, xudo shifosini berar, - dedi.

Birdan shiflar larzaga keldi, zinapoya ustida doktor Xayrullobey kov'brindi, kov'brkragi ochiq, qov'blari shimariqlik edi.

- Kim keldi, ov'bnboshi? - deb ov'bkirdi.

Majolim qurib, zinaga ov'btirib qoldim. Xayrullobey tashqari qorongv'bisida meni kov'brguncha kutib turdi, keyin sarosimali bir tovush bilan:

- Farida, senmisan? Juda soz, qizim, juda soz,- dedi. Keyin sekin yonimga tushdi. Ahvolim hamma narsadan xabardorligimni bildirib turardi. Qov'blarimni ushladi, duduqlanib, tutilib gapira boshladi: - Qizim, tishingni tishingga qov'by, ov'bzingni mahkam tut. Inshoolloh, tuzalib ketadi. Qon quydik, qov'blimizdan nimaiki kelsa qildik. Xudoning dargohi keng. Umid uzib bov'blmaydi.`

- Doktorbey, ruxsat bering, ov'bzini kov'bray, - dedim.

- Hozir emas, Farida, bir ozdan keyin. Endi uxlati. Xudo haqqi, hech narsa bov'blgani yov'bhq. Ov'blay agar, charchab uxlab qoldi. Hovliqmasdan, lekin qattiq turib talab etdim:

- Haqqingiz yov'bhq, doktorbey, albatta kov'brishim kerak! - Ovozimda yigv'bi bor edi, keyin ingrab turib ilova etdim: - Siz ov'bylaganingizdan kov'bra bardamroqman. Ov'bzini urib, dod soladi, deb qov'brqmang!

Xayrullobey bir oz ov'bylandi, keyin boshini silkilib rozi bov'bdidi.

- Xov'bp, qizim. Lekin esingda bov'blsin, behuda ohu vohlar kasalni chov'bhchitadi.

Inson ov'bz uhdasiga biron majburiyat olgandan keyin qanchali alam va hasratga uchramasin, sukut saqlashga, chidashga majbur bov'bladi. Xayrullobeyning yelkasiga boshimni qov'byib uyga kirganimda na kov'bnnglimda hayajon va na kov'bzlarimda bir tomchi yosh bor edi.

Oradan yetmish uch yil qadar uzun yetmish uch kun ov'btgan bov'blsa ham, Munisa yotgan uy hali-hali kov'bz ov'bnngimdan ketmaydi.

Ichkarida kov'bylaklarining yoqalari yechilib, yenglari shimarilgan ikkita yosh doktor bilan bitta kampir bor edi. Daraxtlarning yaproqlari orasidan tushib turgan choshgoh quyoshi uy ichini yorqin hayotga tov'bdirdigan. Tashqarida qushlar, chigirtkalar chirqillashadi. Uzoqdan grammofon ovozi eshutiladi. Uy ichi ivirsigan: kursilarda, raflarda shishalar, paxtalar; yerlarda, devorlarda Munisaning ming turli narsalari. Oynak yonida uning ov'bzi Xayrullobeyning bogv'bidan terib keltirgan bir dasta gul; komod ustida Munisa dengiz bov'byidan yiqqan bir hovuch rangli tosh, sadaf qobiqlari; stullardan birining tagida bir poy tuflisi; devorda B... dagi uyimizda men suv bov'byogv'bi bilan solgan rasmi (boshida dala gullaridan yasalgan chambar, quchoqv'bidan Mazlum bilan tushgan edi), sov'bngra ming turli munchoq, laxtaklar, shisha boldoqlar, kelinchaklar surati solingan otkritkalar -

xullas, bir qiz bola qalbining javharlari, endi bob'ynlarini qisib qolgan gb'aribalari...

"Endi Munisam chorshaf yopinadigan katta qiz bob'lib qoldi", deb ikki haftacha burun nikellangan ajoyib karavot sotib olgan, uni xuddi qov'bgv'birchoqnikiga ov'bxshatib tov'rlar bilan yasatgan edim.

Kichkinam shu ipak kov'brpalar ichida ov'bz'i ham ipakday suzilib, chov'bzilib yotardi. Boshi xuddi uyquda tushib ketganday, bir yonga ogv'bibroq qolibdi. Karavotining oyoq tomonidagi suyanchigv'vida yaqinda sotib olingan tov'bg yashil chorshafning bichiqlari osilib yotibdi. Bosh tomonidagi rafda B... da men sotib olib bergan qov'bgv'birchoq kichkinamning bob'hsalaridan rangi ov'bhchgan yuzi, yirik moviy kov'bz'lari bilan unga qarab turibdi.

Qizginamning yuzida kasallikning na azobi va na qiynogv'bi kov'brinadi. Horgv'binlik uyqusi elitgan ogv'bzining atrofida tiriklikning sov'bhnggi alomatlarini dildirar, kulimsiramoqchiday ochilgan lablari inju tishlarini kov'brsatib turardi. Bu gov'bz'al, ayni zamonda shov'brlik ne'matlar, bir qorongv'bi qishloq maktabida qalbinga jo bob'blgan daqiqalardan to shu bugunga qadar meni baxtiyor qilib kelgan edi.

Qushlar hamon shodlanishadi, grammofon hanuz tinmay chaladi, choshgoh quyoshining daraxt yaproqlarini taragan nurlari bu rangsiz bola yuziga ushlangan kapalak qanotlaridan barmoqlarda qoladigan yiltiroq changga ov'bxshash bir rang beradi, peshonasiga tushgan sariq sochlari bilan ov'bynashadi.

Na faryod kov'btardim, na ustiga ov'bz'imni tashlab yoqamni yuldim! Qov'blarim qari doktorning bob'bynida, boshim uning yelkasida, bu alamli manzarani sehrlanganday tomosha etardim.

Ov'blim bechora bolamga oy yogv'bdusi husni bilan yaqinlashar, unga xos hafiflik bilan peshonasidan, lablaridan ov'bpar edi.

* * *

Doktorlar karavotga yaqin kelishdi. Ulardan biri shoyi kov'brpani ochib tashlab, Munisani yalangv'boch qov'bligga igna keltirganini kov'brdim.

Xayrullobey xiyol ov'bgirilib, gavdasi bilan meni tov'bsib oldi. Yosh doktorlardan biri:

- Odekolon, picha odekolon! - dedi.

Qari doktor boshi bilan rafga imo qildi.

Qushlar hamon tinmas, grammofon esa shov'bx kuylarini qov'bymas edi.

Birdan uy ichini atirgul moyining hidi tutib ketdi. Odekolon topisha olmay, atirgul moyini ishlatishibdi.

Atirgul moyi!.. Kichkinamning qov'blidan tortib olgan edim-a shu shishani!.. Menga baxsh etgan shuncha shodu xurramlik evaziga u yaxshi kov'brgan arzimasi bir narsani qizg'v'banibman, shunday bagv'britoshlik qilibman-a!

Ingrayotgandek alamli tovush bilan:

- Shishani kov'brpaga bob'bhshating, doktorbey. Kichkinam buning hididan xursand bob'bladi, - dedim.

Xayrullobey sochlarimni silardi.

- Yur, Farida, yur bolam, tashqariga chiqaylik, - dedi.

Munisani oxirgi marta ov'bpishni istardim. Lekin yuragim dov bermadi, faqat yalangv'boch qov'blini ushladim. Kichkinam ora-sira qov'blarimni ushlar, hovuchimni agv'bdarib kaftlarimdan ov'bpardi. Men ham shunday qildim. Bechoramning qurishgan, sov'blishgan hovuchlarini ustma-ust ov'bpdim, opasiga qilgan butun yaxshiliklari uchun tashakkur etdim.

Ana shu minutdan sov'bhng Munisani qaytib kov'brmadim. Meni joyimga olib borib yotqizdilar, yolgv'biz qoldirib ketdilar.

Butun vujudim dagv'bdagv'bt titrar, hammayogv'bdimdan ter quyilar edi. Uy ichiga tov'blgan atirgul moyining hidi tov'blqin singari meni bagv'briga olar, nafasimni bob'bgv'bar edi. Ov'bsha on bu hid, bu choshgoh quyoshining nurlari, qushlarning sadolari menga yillar bob'byi davom etayotganday tuyuldi. Keyin sekin-sekin kov'bz'ov'bhngim qoraydi. Kov'bz'larimga Munisa, qor bob'bronlari ichida u yov'bhqolgan qorongv'bi kecha kov'brindi. Kichkinamning eshikni taqillatgan, bob'bronda chirqirab yigv'blagani quloqlarimga kirdi.

Kechaning qaysi soati ekanligini bilmayman. Yorugv'bt nur kov'bz'larimni qamashtirdi. Sochlarimga, peshonamga qov'bl tekkanini sezdim. Kov'bz'larimni ochdim: qari doktor qov'blida shamdon bilan yuzim ustida engashib turar, sov'bhniq moviy kov'bz'larida, oppoq kipriklarida yoshlar titrar edi.

Xuddi tush kov'brayotganday:

- Soat necha? Uzildimi, a? - deb sov'bradim.

Shu sov'bz'lardan keyin sekin-sekin yana Zaynilar kechasining qorongv'bhiligiga chov'bdimdim.

* * *

Kov'bz'larimni ochganimda yotgan yerimni taniy olmadim: boshqa uy, boshqa derazalar... Tirsaklarimga tiranib turmoqchi bob'blim, lekin boshim meniki emasday yana yostiqa tushdi. Shoshib tevaragimga qaradim-u yana doktorning moviy kov'bz'larini kov'brdim...

- Farida, meni taniyapsanmi?

- Nega tanimayin, doktorbey? - dedim.

- Xudoga shukr, xudoga shukr. Endi u kunlarning betini kov'brmaylik...

- Bir nima bob'bdimi, doktorbey?

- Sening yoshingdagi bolalar uchun qov'brqinchi yov'bg. Bir oz uxladim, qizim, bir oz uxladim. Unchalik ahamiyati yov'bg...

- Qancha uxladim?

- Kov'br-u, lekin zarari yov'bg... Ov'bn yetti kuncha...

Ov'bn yetti kun! Shuncha uxlash! Qiziq-ku?.. Yorugv'bt meni bezovta qilgani uchun yana kov'bz'larimni yumib oldim. Bu ov'bn yetti kunlik uyquga boshqa birovning kov'bksidan chiqayotgandek, boshqa birovning lablaridan uchayotgandek gv'balati bir qahqaha bilan kuldim. Keyin yana uxlab qoldim.

* * *

Ogv'bir asabiy tutqaloqni boshdan kechirdim. Doktor Xayrullobey meni ov'bz uyiga olib kelib, ov'bn yetti kun tepamdan jilmay ov'btiribdi. Bu umrimda birinchi marta qattiq ogv'brishim edi. Tamom tuzalib ketishim qirq kundan ortiqroqqa chov'bzildi. Kunlarcha ov'brnimdan turmay yotdim. Kasaldan keyin sochlarim tusha boshladi. Bir kun qaychi sov'brab olib, sochimni qirqib tashladim.

Tuzalish qanday yaxshi narsa! Odam dunyoga yangidan kelganday bo'ldi. Eng ahamiyatsiz narsalarga ham chiroyli qov'ng b'irchoqlarga qaragan yosh bola singari suyunib, yayrab-yashnab qaraydi. Oynakka ov'zini urgan kapalak, oyna chekkasida rang-barang tovlangan quyosh nuri, uzoqdagi podaning ma'rashlari qalbimni lazzat bilan tipirchilatadi. Kasallik sov'nggi uch yil davomida qalbimda yig'bilgan barcha zahru zaqqumlarni olib ketdi. Xotiralarim menga boshqa birovnikiday tuyulardi, chunki ular qalbimda endi na alam va na hayajon uyg'otardi. Dam-badam hayron bo'lib ov'zimdan sov'rayman: "Balki bular bir mahallar ko'brilgan tushning xira xotiralaridir? Yoki bularni biron eski romanda ov'qiganmikanman?"

Ha, bularning hammasini tushda, undagi odamlarni esa ranglari ov'chib, chang bosib yotgan eski suratlarda ko'rgandayman. Doktor Xayrullobey majolsiz yotgan kunlarimda yonimdan bir kun ham jilmay do'bstlarcha parvarish qildi. Goh hikoyalar aytib, goh romanlar ov'qib, meni zeriktirmaslikka, kuldirib ov'tirishga harakat qildi. Bechoraning ov'zi ham rosa charchadi.

- Ishqilib, tuzalib ket... Xudo haqqi, og'rib-netib qolmaganimda ham, azbaroyi maza qilish uchun, ipakli ko'bylak tiktirib, uch oy ko'brpaga kirib yotib olaman. Senga shunaqayam nozlar qilayki... - deyardi.

Ba'zan uxlayotganga ov'xshash toliqib qolaman. Yupqalashgan qovoqlarimdan ov'rtgan quyosh nuri menga pushti tuyuladi. Shunday paytlarda Xayrullobey bosh tomonimdagi kursida kitob ov'qib yo mudrab ov'tirgan bo'ldi. Ana shunday toliqqan damlarimda jonim tanimdan chiqadi-yu, nurday, ovozday fazolarda uchib yurgan bo'lib ko'brinadi. Qaerda, qaysi mamlakatga uchib ketyapman? Ov'zim ham bilmayman. Birdan chuqur chohga qulay boshlayman, ana shunda yuragim orqamga tortadi, seskanib uyg'bonib ketaman. Ko'bzlarimni ochib, uzoq, juda uzoq yerlardan qaytib kelganday bo'blaman. Quloqlarimda nur tezligi bilan manzara tortib ov'rtgan masofalarning shamollari guvillaydi, ko'bzlarimda yetti qavat osmonda ko'brilgan xira, tumanli mamlakatlarning tarqoq, sov'bnik xotiralari p'irpiraydi.

* * *

Ilgari kuni Xayrullobeyga:

- Doktorjonim, endi butunlay tuzalдим. Uni ziyorat qilib kelaylik, - dedim.

Xayrullobey oldin rozi bo'blmadi. Yarim oy, hech bo'blmasa yana bir hafta sabr qilishni iltimos etdi.

Nachora, kasallarning bir sov'zligini, injiqligini qaytarib bo'blmaydi. Qari do'bstimni axiri ko'bdirdim. Bog'bdan ikki quchoq gul, dengiz bo'byidan bir hovuch rang-barang tosh (kichkinam bularni guldand ham yaxshi ko'brardi) yig'bdik.

Munisaginam Ov'brta yer dengizi bo'byidagi tepalikka, ov'zi kabi nozik bir sarv daraxti ostiga qov'byilibdi. Qabri yonida bir necha soat ov'tirdik. Kasal yotganimdan beri doktor ikkalamiz uning to'bg'brisida birinchi marta gaplashdik. Kichkinamning qanday ov'blganini, qanday ko'bmganlarini bilgim keldi. Qancha qistasam ham, Xayrullobey tafsilotini aytib bermadi. Faqat bir narsanigina bila oldim: dafn qilingandan keyin imom Munisaning onasini sov'bragan ekan, tabiiy, hech kim bilmabdi.

Xayrullobey, bu kichkina qizga mening onalik qilib yurganimni eslab, otimni aytibdi. Bolajonimni "Munisa Farida qizi" deb tuproqqa...

* * *

Qusha-da-si, 1 sen-tyabr.

Bugun ertalab Xayrullobey menga:

- Qizim, meni yana qishloqdan chaqirib kelishibdi,- dedi. - Duldul senga omonat. Menga qara, oyog'v'ning yarasini ov'zing bog'bla, u ayiq ov'nboshiga tashlab qov'byma. Nevlay, Duldulning oyog'v'ini ham ov'z'nikiga ov'xshash kestirmoqchimi deyman-da! Hayronman, oyog'v'i hech tuzalmayapti. Yara bog'blashni bilasan, shunday qil: bog'blab bo'blganingdan keyin jonivorni boqqa olib chiqib, besh-ov'bn minut aylantir, havo olsin. Innaykeyin, iloji bo'blsa, bir oz, lekin ko'brp emas, yov'brttir, uqdingmi? Endi yana bitta ish bor: bugun novvoy Xurshid ijara pulini olib keladi. Qaydam, yigirma sakkiz lirami, xullas, keltirgan pulini mening nomimdan olib qolasan. Uchinchi ishga kelsak, hah qurib ketgur, nima edi? Miya ham qolmadi... Ha, esimga tushdi, kutubxonamni pastga tushirtir. Dengiz tarafdagi xonani senga beraman. Chiroyli xona, qish shamoli urmaydi, sovg'otmaysan.

Qanchadan beri aytmog'chi bo'blgan gapimni aytish payti kelgan edi.

- Doktorbey, Dulduldan tashvish qilmang, ijara haqini ham olaman, lekin uchinchisiga hojat bormikan? Juda uzoq mehmoningiz bo'blib qoldim, shunchaligi yetar deyman. Ruxsat bersangiz, men ketsam, - dedim.

Doktorbey qov'blarini beliga tiradi, menga taqlid qilish uchun tovushini ingichkalab:

- Juda uzoq mehmoningiz bo'blib qoldim, shunchaligi yetar deyman. Ruxsat bersangiz, men ketsam! - dedi. Keyin qovog'v'ini osiltirib, mushtini do'blaytirdi: - Nima deding? Ketasanmi? Mana buni ko'brdingmi! Og'v'zingni quloqlaringgacha yirtaman, ana undan keyin chinakamiga to'qiyomatgacha kuladigan bo'blasan!..

- Lekin, doktorbey, mehmon ham izzati bilan-da.

- Juda soz, kichik xonim hazratlari, ketmog'chisiz, lekin qaerga?

Kulimsirab javob qildim:

- Doktorbey, qaerga borishimni ov'zim ham bilgim keladi. Lekin ketish kerak-da. Butun umr sizning oldingizda qololmayman-ku? Shunday emasmi?.. Eng og'v'ir kunlarimda menga yordam qildingiz, buni hech mahal unutmayman, lekin...

- Hoy, zing'v'archa, shumlik qilma! Sen bilan biz "do'bst tutingan ikkita chovush" bo'blib qolganmiz. Bas qil, bemaza gaplarni! Xayrullobey iyagimdan tutdi.

Men esam hamon tiranib turib oldim.

- Doktorbey, qolsam - ov'zimning jonim ham rohat qiladi. Ishoning, men sizning yoningizda ov'zimni juda baxtiyor his qilaman. Lekin qachongacha sizga yuk bo'blaman? Bilaman, siz juda odamparvar, jonkuyarsiz...

Doktorbey kalta sochlarimni to'vzgv'itib hadeb mendan kulardi, keyin yana meni ermak qilish uchun, betlarini bujmaytirdi, lablarini chov'chchaytirdi, tovushini ingichka qilib:

- Odamparvar, jonkuyar!.. - dedi. - Nima, sen bilan tragediya ov'bynayabmizmi, jinni qiz? Tushunmaydigan maxluq ekansan. Odamgarchilik, jonkuyarlik degan narsalarning yetti uxlab tushimga ham kirgan emas, zing'v'archa! Men ov'z kayfim uchun yashadim, senga ham yana shu kayf uchun xizmat qildim. Seni yoqtirmagan bo'blsam, basharangga qararmidim? Ov'zimni minoradan tashlaganimni eshitsang, "jonkuyarlik, fidokorlik qildi", deb yurma, ishonma! "Bu xudbin chol minoradan ov'zini tashlab, qanday maza topdi ekan?" deb hayron ham bo'blma. Molerning bitta qahramoni bor, menga juda yoqadi. Boyoqishni kaltaklashayotganda odamlar yordamga yugurib kelisha, bularni haydab: "Bor, ishlaringni qil! Voy xudo! Voy xudo!"

Bilmaysizlarda, balki tayoqdan huzur qilayotgandirman!" - deydi. Bob ʻldi, bas qilaylik valaqlashni, qizim. Kelgunimcha uying taxt bob ʻlmasa, ahvolingga voy! Bitta tanish qorovul bor, yov ʻgʻʻon, ov ʻlguday tov ʻmtoq, xudo haqqi, ov ʻshani chaqirtirib kelaman-u dod deganingga qov ʻymay nikohingni ov ʻqitaman. Kov ʻrdingmi, qanaqa jazo beraman? Xayrullobey ba'zi mahallardagi singari yana xunuk sov ʻzlar bilan hazillasha boshlaydi, meni tagʻʻin uyaltiradi, deb yonidan qochib ketdim.

* * *

Xayrullobey mening uchun ham ota, ham yaxshigina dov ʻst bob ʻlib qoldi. Uyida ov ʻzimni begonaday sezmayman, men singari qalbi singan, hayoti barbod bob ʻlgan bir qiz qanchalik baxtiyor bob ʻla olsa, men ham shunchalik baxtiyorman. Ov ʻzimga ming turli ish ov ʻylab topaman: qari enagaga yordam, uy yigʻʻishtirish, boqqa, mevalarga, hatto doktorning hisob-kitoblariga qarashish, shunga ov ʻxshagan yana ming xil ish...

Bu yerdan ketib qolsam, nima qilaman? Men axir nogiron qatoridaman. Durust, sogʻʻligʻʻim sekin-sekin yaxshilanib boryapti, lekin befoyda, ichimda allanarsa singanday kov ʻrinadi. Eski sogʻʻligʻʻimni, menga hamma narsani yoqtirib kelgan eski xushchaqchaqligimni endi hech vaqt topolmayman. Kulib turib yigʻʻblayman, yigʻʻblab turib kulaman. Minutim minutimga ov ʻxshamaydi. Masalan, kecha kechqurun kayfim yaxshi edi. Boshimni yostiqa qov ʻyganimda ov ʻzimni juda baxtiyor bildim. Tongotarda, qorongʻʻida esa hech sababsiz yigʻʻblab uygʻʻondim. Menga nima bob ʻldi? Nimaga yigʻʻbladim? Buni ov ʻzim ham bilmayman. Nazarimda, kechasi bu vafosiz dunyoning hamma uylariga birma-bir kirib, qanchalik gv ʻamu gv ʻussa, qanchalik umidsizlik bob ʻlsa, hammasini yigʻʻib kelib qalbinga joylagandayman. Bu sababsiz, nomsiz, tilsiz hasrat ichida titrab: "Onajonim, onajonim!" deb qichqirar, faryod qilib yubormaslik uchun qov ʻllarim bilan ogʻʻʻzimni tov ʻsardim. Birdaniga qov ʻshni xonadan Xayrullobeyning ovozi eshitildi:

- Farida, senmisan? Nima bob ʻldi, qizim?

Qari doktor qov ʻlida shamdon bilan xonamga yugurib kirdi. Nima bob ʻlganini, nimaga yigʻʻblaganimni sov ʻroqlab ov ʻtirishni lozim kov ʻrmay, ahamiyatsiz, balki ma'nosiz shafqat sov ʻzlari bilan tasalli bera boshladi:

- Hechqisi yov ʻq, qizim, hechqisi yov ʻq. Asab tutqalovʻʻi, ov ʻtib ketadi, bolam. Voy, bechora bolam-e!

Kov ʻzlarimdan yoshlar quyilar, ovqat tiqilib qolgan qush bolalari singari ogʻʻʻzimni katta ochib hiqillar, titrar ekanman, qari dov ʻstim derazaga ov ʻgirildi-da, qorongʻʻida uzoqlarga musht dov ʻlaytirib:

- Xudo jazongni bersin! Oyday qizni xarob qilding, - dedi.

Yolgʻʻʻiz qolsam, shunday kasallik, umidsizlik tutqalovʻʻiga qanday bardosh beraman, nima qilaman? Buni qaranglar... Hozir shu aqlga sigʻʻʻadigan narsami? Doktor hech bob ʻlmaganda bir oy, balki bundan ham kov ʻproq yonimdan jilmaydi...

* * *

Ola-jaqoya chor-bogʻʻʻi, 10 sentyabr.

Bir haftadan beri Olajaqoya chorbogʻʻʻidaman. Xayrullobey bundan ov ʻn kun avval:

- Farida, Olajaqoyada bitta chorbogʻʻʻim bor. Ancha vaqtdan beri xabar olganim yov ʻq. Ishchilarni bob ʻsh qoldirib bob ʻlmaydi. Seni ov ʻn-ov ʻn besh kunga olib ketaman. Bahonada havoni ov ʻzgartirasan, bahring ochiladi. Hademay maktablarda ov ʻqishlar boshlanadi, ana undan keyin butun yil qimirlay olmasan, - dedi.

- Doktorbey, bagʻʻʻri keng yerlarni juda yaxshi kov ʻraman, lekin nachora, maktablarning ochilishiga oz qoldi. Hayronman, qanday bob ʻlar ekan? - deb javob berdim.

Doktorbey jahli chiqib yelkasini uchirdi.

- Iya, borasanmi, deb sov ʻraganim yov ʻq-ku sendan! Unday bob ʻlarmikan-bunday bob ʻlarmikan deganing nimasi? Men senga "olib ketaman", dedim. Doktorning ishiga nimaga aralashasan? Raport yozaman-u zov ʻrlab olib ketaveraman, yur bu yoqqa! Tur, bir-ikki qator kiyim-kechagingdan, keyin uch-tov ʻrtta kitoblardan ol.

Xayrullobey menga xuddi maktab bolasiga buyurganday buyurdi. Kasallik irodamni zaiflashtirib qov ʻyibdimi, unga hech bas kelolmayman. Qizigʻʻʻi shuki, bundan zorlanmayman, aksincha, unga itoat qilish ov ʻzimga yoqadi.

Doktorning chorbogʻʻʻi qarovsiz qolgan ekan. Lekin ov ʻzi nihoyatda dilkash joy! Qishda ham bu yerlar bahorga ov ʻxsharmish. Bir ajoyib tepalik borki, tomosha qilgan bilan odam tov ʻymaydi. Bu yer havoning avzoiga: buzuq yo ochiq, erta yo kech ekanligiga qarab tusini ov ʻzgartirib, qizil, pushti, naparmon, oq, hatto qora ranglarda tovlanib turadi. Shuning uchun ham bu yerni "Olajaqoya" deb atashgan.

Chorbogʻʻʻʻ meni kutganimdan ortiq mashgʻʻʻul qildi. Molboqar xotinlar bilan sut sogʻʻʻishdim. Endi men bilan ham dov ʻstlashib qolgan Duldulga minib, atrofdagi chakalakzorlarga boraman. Qisqasi, men orzu qilgan keng bagʻʻʻrli bahavo hayot. Shunday bob ʻlsa ham kov ʻnglim tinch emas. Bir necha kundan keyin maktab ochiladi. Ishimga borishim, binoni supurtirib-sidirishim kerak. Xayrullobeyga esa hech gap uqtirib bob ʻlmaydi. U kechalari menga romanlar ov ʻqitadi.

- Bulardagi qovushmagan safsatalarga chidab bob ʻlmaydi, lekin ular sening ogʻʻʻzingdan boshqacha, yoqimli bob ʻlib chiqadi, - deydi.

Kecha kechasi unga yana kitob ov ʻqib berdim. Ba'zan ochiq sov ʻzlar uchrab qoladi. Ularni ov ʻqishga uyaliq, ov ʻrinlariga darhol boshqa sov ʻz qov ʻyib yoki shunday jummalarni tashlab ketib ov ʻqiyman. Xayrullobey bob ʻlsa shoshib qolganimni sezib, shiftni yiqitgudek qahqaha kov ʻtaradi.

Birdan qorongʻʻida itlar hura boshlashdi. Derazani ochib qaradik. Chorbogʻʻʻʻ eshigidan bitta otliq kirib kelaverdi.

Xayrullobey:

- Kim u? - deb sov ʻradi.

Ov ʻnboshining ovozi eshitildi:

- Menman.

Ov ʻnboshining shunday bemahalda Qushadasidan kelishi bejiz bob ʻlmasa kerak. Doktor:

- Inshoolloh, tinchlikdir. Men pastga tushib bilib chiqay. Kechikib qolsam yotaver, kichkina, - dedi.

Xayrullobey ov ʻnboshining oldida bir soatcha qolib ketdi. Yuqoriga yuzi qizarib, qovoqlari osilib chiqdi.

- Ov ʻnboshi nimaga kelibdi, doktorbey? - dedim.

U jahli chiqib, baqirib berdi:

- Senga borib yot demadimmi? Nima qilasan surishtirib? Voy bu qizlarning miyasizligi-ey! Ov ʻzimga tegishli ish.

Xayrullobeyning tabiatini yaxshi bilib olgan edim. Bunday paytlarda gapini qaytarib bob'lmaydi. Chor-nochor shamdonni olib, xonamga chiqib ketdim.

Ertasiga ertalab uyg'bonsam, Xayrullobey muhim ish bilan shaharga tushib ketibdi. Bugun qaytmasam, tashvish qilmasin, deb tayinlabdi.

Ob'nboshi keltirgan xabar doktorni qattiq bezovta qilgan kov'brinadi.

Choshgoh mahalida doktorning uyini yig'bishtirib turib, karavoti yonida konvert parchasiga kov'bzim tushib qoldi. Oldim.

Kattakon bir idoraning muhri bosilgan bu konvert ustida faqat "Qushadasi maktabi mud" degan sov'bzlargina qolibdi. Harholda, bu xat menga tegishli bob'blishi kerak... Konvert parchasi meni chuqur ob'bylatib qov'bydi. Ajabo, buni kecha ob'nboshi keltirdimikan? Unday bob'blisa nima uchun Xayrullobey mendan yashirdi? Innaykeyin, menga tegishli rasmiy xatni qanday qilib ochadi? Yov'fq, bunday bob'blishi mumkin emas, miyamga boshqa fikr kela boshladi: bu konvert, albatta, kitob orasida Qushadasidan kelgan.

* * *

Qusha-da-si, 25 sen-tyabr.

Hayotni rasvogarchilikdan iborat deganlar naqadar tov'bgv'brri aytishgan!

* * *

Sov'bnnggi voqeani daftarimning sov'bnnggi sahifasiga boricha yozayotibman. Ob'bzimdan na bir e'tiroz sov'bzzi va na bir tomchi kov'bz yoshi qov'bshaman. Men buni istamayman.

Xayrullobey meni chorbogv'bdada ikki kun kutdirdi. Uchinchi kecha tashvishim shu darajaga yetdiki, ertasiga ertalab nima bob'blisa ham arava qov'bshtirib, ob'bzim shaharga tushishga qaror qildim. Lekin ertalab uyg'bonsam, ob'bzzi kelib qolibdi.

Begv'bam, beparvo Xayrullobeyni hech mahal bunchalik parishon, bunchalik charchagan avzoda kov'brmagan edim. Har mahalgiday sochlaringma lablarini tegizdi-da, yuzimga diqqat bilan qarab:

- Eh, xudo jazolarini bersaydi! Tuf!.. - dedi.

Boshimga yangi falokat tushganini payqadim, lekin sov'brashga jur'at etmadim.

Xayrullobey qov'blarini chov'brntaklariga solib olib, ancha ob'bylanib yurdi. Keyin qov'blarini yelkalarimga qov'byib:

- Kichkina, bir nima bilganga ob'bxshaysan, - dedi.

- Yov'fq, doktorbey.

- Bilasan, bob'blimsa indamay ob'btirmas eding. Albatta surishtirarding.

Gv'boyat ogv'brir, jiddiy hayajon bilan:

- Yov'fq, doktorbey, hech narsadan xabarim yov'fq, - dedim. - Faqat ta'bingizning tirriqligini, iztirob chekayotganingizni kov'brir turibman, biron qaygv'bungiz bor. Mening ham homiyim, ham otam bob'blganingiz uchun sizning qaygv'bungiz mening ham qaygv'bum, shunday emasmi? Nima bob'blidi?

- Farida qizim, ob'bzingni yetarli darajada quvvatli sezasanmi?

Maroqim vahmimdan oshib tushdi. Ob'bzimni vazmin kov'brsatishtga kirishib:

- Men dadil qizman, buning isbotini bir necha marta ob'bzingiz ham kov'brgansiz. Aytavering, doktorbey, - dedim.

- Farida, mana bu qalamni qov'blingga ol, aytgan narsalarimni yoz. Tur, qizim, qari dov'bstingga bahuzur ishonaver.

Xayrullobey tov'brxtab-tov'brxtab, ob'bylab-ob'bylab shu satrlarni yozdirdi:

"Qushadasi maorif prezidiumi kengashi oliylariga.

Maorif sohasidagi xizmatimni davom ettirishga salomatligim yov'bl qov'bymagani sababli, Qushadasi qizlar rushdiyasi mudirligidan meni ozod qilishingizni sov'brayman, afandim".

- Endi, qizim, ob'bylanib ob'btirmasdan, bir nima sov'bramasdan qogv'bozga qov'bl qov'byu, menga ber. Qov'blaring titrayapti, Farida. Yuzimga ham qaray olmayapsan. Mayli, qizim, mayli, qaramaganing yaxshi. Chunki pok kov'bzlarining bilan menga qarasang, ob'bzimni yov'brqotib qov'byaman. Yomon hodisa bob'blganini tushunding, shunday emasmi? Endi quloq sol, Farida. Agar ob'bzingni uradigan, hayajonga tushadigan bob'blsang, gapimni shartta kesishga majbur bob'blaman. Sen hamma gapdan xabardor bob'blishing kerak. Farida, hayotga aralashgan shu uch yilning ichida odamlarning qanday maxluq ekanligini bilib oldim, deb ob'bylaysan, shundaymi? Bekor ob'bylabsan, men oltmishga kirib qolibman-u haligacha odam bolasining nimaligiga aqlim yetmaydi. Men dunyoda ming xil pastkashlik, sharmandagarchilikni kov'brdim-u, lekin bundaqangisini qari kallamga hech sigv'bdira olmayman. Bilasan, ikkalamiz dunyoda eng toza, eng halol, qadrdon dov'bstlarmiz, shunday emasmi? Kasal vujudingni oylarcha ob'bz qov'blim bilan parvarish qildim, xuddi ob'bz qizimday parvona bob'blidim. Bilasanmi, bizning tov'bgv'brimizda nimalar ob'bylashyapti, nimalar deyishyapti, Farida? Yov'fq, tasavvur qilolmayman. Men sening oshigv'bing emishman! Yuzingni tov'bsma, yov'fq, boshingni baland kov'brtar. Yuzi qoralargina shunday qilishi mumkin, sen bob'blsang, aksincha, pok qizsan. Biz nima qildikki, bir-birimizdan uyalaylik? Gapimga quloq sol, Farida, quloq sol, oxirigacha eshit. Bu la'nati bob'brhton eng avval maktablaringda tugv'bilibdi. Muallimalaring orqavoratdan bizning tov'bgv'brimizda har xil bob'blmagv'bur narsalar ayta boshlashibdi. Sababi ma'lum: ular turganda sening mudira bob'blishing-da. Men bundan olti oy avval senga bildirmasdan, Izmirda daftardor bob'blib ishlovchi bir dov'bstimga ikki enlik xat yozib, sening martabangni kov'brtarishlarini iltimos qilgan edim. Senga bir xizmat qilib qov'byay devdim-da. Bu harakatning men tomondan bob'blishi shubhalarini orttiribdi

Bu fisqi fasod olovi oylardan beri tutab kelar ekan. Axiri bu narsa maorif kengashmasiga, hatto qaymaqom[4]ning qulogv'bigacha yetib boribdi. Ana shundan ke- yin uzundan-uzoq qogv'bozlar yozishib, tekshira boshlashibdi. Viloyat maorif mudirligida tarjimai holingni tekshirib boqishsa, bir nechta qorongv'bi nuqtalar topilgan emish. Masalan, Istambuldan B...ga kelishing, keyin markaziy rushdiyadan ob'bz ixtiyoring bilan bob'brshab, bir xilvat qishloqqa ketishing - ularda qochib yurmaganmikan degan shubha tugv'bdiradi. Bir necha oydan sov'bnng noma'lum bir yerdan yordam keladi. Maorif maydonida misli kov'brilmagan bir sur'at bilan martabang oshib borgan, ya'ni oddiy qishloq ob'brqituvchiligidan xotin-qizlar bilim yurti ob'brqituvchiligi darajasiga kov'brtarilgansan. Ke- yin u yerdan ham sababsiz bob'brshab ketgansan. Bu safar boshqa viloyatga ketgansan, lekin u yerda ham qov'bnim topolmagansan. Ch... maorif kengashmasidan kelgan javobni ob'brqib chiqdim, ichimga bir chelak zahar quyilganday bob'blidi, Farida! Gov'byo sen u yerda... Yov'fq, yov'fq, aytmayman!.. Tarbiyasi, yuksak ilmi urfon xodimlarining qalamlaridan, ogv'brizlaridan chiqqan narsalarni mening betayin askar ogv'brzim ham aytishga nomus qiladi. Bilasan, men ogv'brzimga kelganini qaytarmayman, eng jirkanch sov'bzlarini ham ogv'brzimda tutib qololmayman. Xullasi, Faridajon, yarali ohuni ov'itlari qanday

ov ʻrab olishsa, sening atrofingni ham shunday ov ʻrab olishgan. Eng mas'um harakating ov ʻzingga qarshi dalilga aylangan, protokollarga, tergov qogʻ ʻozlariga tushgan. Ov ʻquvchi qizlaring kasal boʻlgan paytlarda meni maktabga chaqirganing, kichkinamiz ov ʻlayotganda chidayolmasdan boshingni bir zumgina yelkamga qogʻ ʻyganing, kasal boʻlib qolganingdan keyin tepangda kechirgan soatlarim - bularning hammasi jinoyat emish! Yuzsizligimiz shu darajaga yetgan emishki, bu yerlarning urf-odatini, nomus va iffatini poymol qilibmiz. Atrofimizdagi odamlarni pisand qilmagan emishmiz. Hammaga seni kasal deb e'lon qilib, ov ʻzimiz dalalarda qogʻ ʻltiqlashib yurgan, molaga minib ov ʻynagan emishmiz. Maktabdagi ishingni tashlab qogʻ ʻyib, bogʻ ʻimda ot choptirib yurganmishsan. Bular ham ozlik qilib, endi shahar tashqarisidagi xilvat chorboqqa chiqib ketgan emishmiz

Faridajon, senga bu gaplarni qanday eshitgan boʻlsam, xuddi shunday, boʻhyamasdan aytib berdim. Yolgv ʻhon tasallilar bilan seni yana bir necha vaqtgacha ovuta olardim. Umidlaringni sekin-sekin, birma-bir sindira bilardim. Lekin unday qilmadim. Nima uchun, bilasanmi? Kasbim, yoshim menda bir ishonch hosil qildi: odam zaharni biratov ʻla yutishi kerak, unda yo ov ʻladi, yo qutuladi. Zaharni sirop bilan, bilmayman, yana nima balolar bilan aralastirib qultum-qultum ichishdan yomon narsa yov ʻq. Falokatni jinday-jindaydan aytilish nima-yu, odamni arralab ov ʻldirish nima!

Shunday, Farida, hayotdan qattiq shapati yeding. Yolgv ʻiz boʻlsang, seni bu zarba ov ʻldirardi. Ov ʻylab kov ʻr-a, shuncha odam qushday bir bolaning ustiga tashlansa, nima boʻladi? Shukur qil, tasodif seni chirindi chuquriga tashlangan bir qari chol bilan uchrastirdi. Umrin soati allaqachon ov ʻn birni urib boʻlgan. Mayli, ziyoni yov ʻq. Senga xizmat qilish uchun qolgan umrim ham yetadi. Shunga muyassar boʻlsam, bir tov ʻda ahmoqona gv ʻiybatlar ichida xazon boʻlgan kunlarimga achinmay ov ʻtaman. Qov ʻrqma, Farida, bu ham ov ʻtib ketadi. Yoshsan, umidingni uzma, hali baxtli kunlaring boʻladi, kov ʻrasan. Iste'fongni ov ʻzim eltib bermoqchi edim, aynidim. Seni shu ahvolda yolgv ʻiz tashlab ketib boʻlmaydi. Yosh bolalar hayotida ba'zan ahamiyatsiz narsalar ham ahamiyat kasb etib qoladi. Yur, Farida, ochiq havoga chiqaylik, qov ʻylar, sigirlar oldiga boraylik. Bu hayvonlar kov ʻrgan yaxshiliklarini evazsiz qoldirishmaydi, ishonaver.

Qari doktor iste'fomni konvertga solib, ov ʻnboshiga berdi.

Bu bir parcha qogʻ ʻoz umrimning bir boʻlaginigina emas, kov ʻnglimning sov ʻnggi tasallisini ham olib ketdi. Naqadar alamli, yo rabbiy, naqadar alamli! Nimagaki umid bilan qov ʻl chov ʻzsam, umidim puch chiqadi, nimagaki mehr qov ʻysam ov ʻlib ketadi! Mana, uch yil avval kuz oqshomlarining birida qizlik rov ʻyolarim, bular bilan birga ov ʻz bolalarim haqidagi orzu-umidlarim, keyin esa Munisam ov ʻldi. Bular orqasidan zora yetim kov ʻnglimni ovutishsa, deb umid qilgan ov ʻquvchilarimdan ayrildim. Jov ʻjalarini tahlkada kov ʻrgan ona qush singari meni talpintirgan, titratgan bu narsalar kuz yaproqlari kabi birin-ketin xazon boʻlib, tov ʻzgv ʻib ketyapti. Men hali yigirma uchga tov ʻlganim yov ʻq. Yuzimdan, tanimdan bolalik izlari ketgani yov ʻq, lekin kov ʻnglim ov ʻzim mehr qov ʻygan narsalarimning ov ʻliklari bilan tov ʻldi!

* * *

Xayrullobey uch kungacha yonimdan bir qarich ham jilmadi. Shunchalik katta falokat oldida ov ʻzimni ogv ʻir tutishimga, sukut qilishimga ishona olmas edi. Kechalari yotganimdan sov ʻng eshigimga kelib:

- Farida, bir nima kerak emasmi? Uyqung kelmayotgan boʻlsa, kirayin, - deydi.

Uchinchi kuni ertalab barvaqt turdim. Havo iliq, osmon ochiq, xuddi may kunlari deysiz. Xayrullobeyga ov ʻzim sut sogv ʻib keldim, nonushta tayyorladim.

Qov ʻlimda patnis, chehramda nash'a bilan uyiga kulimsirab kirganimda, doktor meni kov ʻrib suyunib ketdi.

- Ofarin, Farida! Juda xursand boʻldim. Nima qilasan, dunyoning dardini tortmagan endi sen qoluvdingmi? - dedi.

Derazasini ochdim, ivirsib yotgan narsalarini yigv ʻishtirdim. Keyin chorbogv ʻdan, qov ʻylardan, chov ʻponlardan gap ochdim.

Tinmay gapirar, kular, hatto bir mahallardagi, eski maktabimdagi singari ora-sira hushtak ham chalib qov ʻyardim.

Xayrullobey ta'rif qilib boʻlmaydigan darajada suyundi. Uning xursandligini kov ʻrgan sarim kov ʻnglim ochilib bordi.

Nihoyat, kov ʻnglimdagi gapni aytilish payti keldi. Doktorning kursisini derazaga yaqin keltirib qov ʻydim, tizzalarini issiq narsa bilan yopdim, ov ʻzim esa deraza tokchasiga ov ʻtirib oldim.

- Sizga aytadigan gaplarim bor edi, doktorbey, - dedim.

Xayrullobey kov ʻzlarini qov ʻli bilan tov ʻsib:

- Ayta qol, lekin pastga tush. Xudo kov ʻrsatmasin, yiqilib-netib ketma, - dedi.

- Xavotir qilmang, doktorbey, mening yoshlik chogv ʻlarim daraxt shoxlarida ov ʻtgan. Hozir sizni xursand qiladigan bitta gap aytaman. Kov ʻryapsizmi, men qanday ogv ʻirman? Kecha kechasi muhim bir qarorga keldim.

- Nima qilmoqchisan?

- Yashamoqchiman..

- Bu nima deganing?

- Tushunmayapsizmi? Ov ʻzimni ov ʻzim ov ʻldirmayman deganim-da! Chunki bir necha kun avval chindan ham shunday qarorga kelgan edim.

Bu sov ʻzlarni hazillashayotgan bola tili bilan, kulib turib aytdim. Qari doktor vahimaga tushib, ov ʻrnidan sakrab turib ketdi.

- Nima deb laqillayapsan, zingv ʻarcha! Bu nimasi? Agar sening ov ʻrningda men ov ʻtirgan boʻlsam, vahmdan pastga yiqilib chalpak boʻlib ketardim. Bas, tush pastga, xudo xayringni bersin, tusha qol. Yana biron falokat boʻlib-netib qolmasin...

Men kulib yubordim.

- Yashamoqchi boʻlganimni aytdiganimdan keyin ham yiqilib ketishimdan qov ʻrqish gv ʻalati emasmi, a, doktorbey? Nima uchun yashashga qaror qilganimni bilasizmi? Hozir aytib beraman. Anchagina sabablari bor. Avvalo, ov ʻzimni ov ʻldirishga yuragim dov bermaydi. Siz mening hadeb ov ʻlimdan gapirishimga parvo qilmang. Har nima boʻlganda ham ov ʻlishdan juda qov ʻrqaman. Ov ʻlishdan boshqa chora qolmasa ham, baribir, qov ʻrqaman, doktorbey.

Bu sov ʻzni qov ʻllarimni uzatib, boʻynimni egib turib, samimiyat bilan aytdim.

Xayrullobey hayajon bilan qov ʻlimdan ushladi, tortib tushirib bir kichkina kursiga ov ʻtqazdi.

- Hech tushunib boʻlmaydigan maxluqsan-da, Farida! Bir qarasang - mushtumday kichkina bolasan, bir qarasang -

donishmandlarga ov ʻxshaysan, gv ʻalati odatlaring, odam ishona olmaydigan dovyurakliging bor... Juda soz, ayt, Farida, qulogv ʻim senda.

- Siz birdan-bir dov ʻstim, ayni zamonda otamsiz. Xov ʻp, yashayman. Ov ʻzimni ov ʻldira olmasligimni tushunganimdan keyin yashamay nima ilojim bor? Lekin qanday yashayman? Menga yov ʻl kov ʻrsating. Biron ma'qul narsa ov ʻylab topsangiz, qanday

yaxshi boʻlardi!

Xayrullobey qoshlarini chimirib, oʻtylanib qoldi. Bir ozdan keyin:

- Farida, - dedi, - bu narsalarni men ham oʻtlovdim. Faqat oʻtzingga kelguningcha aytish fikrim yovʻoq edi. Modomiki, oʻtzing oʻtzingni tetik seza boshlabsan, xovʻop, qizim, aytсам ayta qolay. Eng avval muallimalik qilishdan butunlay umid uzish kerak. Boʻlib oʻtgan voqea toʻgʻri hisida bugun senga baʼzi tafsilotlarni berishim mumkin. Bundan oʻn kun avval viloyatdan bir inspektor keldi. Morjniki singari ogʻbʻzidan soʻbʻyloq tishlari turtib chiqqan, badbashara bir nusxa! Ana shu nusxa raisligi ostida bir tekshirish komissiyasi tashkil qilishgan ekan. Arizangga binoan boʻbʻshatishdan avval seni tergab koʻbʻrishmoqchi boʻbʻlishibdi. Oʻbʻsha kechasi oʻbʻnboshi keltirgan qogʻbʻoz chaqiriqnoma edi. Oʻbʻyilab koʻbʻr-a, Farida, sen shunday bir hayʻat oldiga qanday qilib borarding? Qabihlarning ogʻbʻzidan chiqqan iflos tuhmatlarga qanday javob qilarding? Bu xabarni eshitib aqlim boshimdan uchdi. Komissiya yigʻbʻilgan xonani koʻbʻz oldimga keltirdim: seni u morj tishli nusxa qarshisida qora chorshafda, sargʻbʻaygan bola chehrasida, boʻbʻyiningni egib turganingni koʻbʻrdim. Seni parchalab tashlash qasdida boʻbʻilgan u nusxa "Boʻbʻri bilan Qoʻbʻzichoq" masalidagi yirtqich singari suvdan bahona izlar, oʻbʻzi singari iflos, sharmanda boʻbʻhtonlarni takrorlardi. Aqlini yeb qoʻbʻygan soldatning sal-pal qoʻbʻpol soʻbʻzlari oldida rangdan rangga kiradigan masʻum yuzing, hurkak ohu koʻbʻzlaring oʻbʻsha morj roʻbʻparasida termilib tursinmi?..

Xayrullobeyning halim, moviy koʻbʻzlarida men hech mahal koʻbʻrmagan gʻbʻazab olovi chaqnadi. U iyagini qaltiratgan, tishlarini gʻbʻijirlatgan bir titroq bilan mushtini silkitib:

- Shu chiroyli ogʻbʻzimni bir ochdim, morjnusxani shunaqayam boplab savaladimki, Farida... Shunda sassiq vujudiga oʻbʻq urishsa, bir tomchi ham qon chiqmas edi. Ilgari kuni eshitdim, meni sudga beribdi. Qani endi sud tezroq boʻbʻla qolsa! U ifloslarning qilmish-qidirmishlarini sudda betlariga solib bir xumordan chiqayki!..

Qari doktor koʻbʻzlaridagi u gʻbʻazab olovi, yuzidagi u dahshat qizilligi yovʻoqolguncha jim turdi. Keyin yana eski iliqlik, mehr bilan menga qarab, ilgarigi halim tovushi bilan gapira boshladi:

- Ikki oʻbʻrtada nima boʻbʻlsa ham senga boʻbʻldi. Kaltak sening boshingda sindi. Meni zoʻbʻrlab isteʻfo yozdirdi, deb keyincha xafa boʻbʻlib yurishingni xohlamayman. Oʻbʻqituvchilik bilan aloqangni butunlay kesishing kerak edi. Olloh bu koʻbʻzlarini, bu lablarni kulish va tevarakdagilarni baxtiyor etish uchun yaratgan. Morjnusxalar oldida titrasin, yigʻbʻlasin deb emas... Farida, senga yana bir narsa aytmoqchiman. Endi sening oldingdagi masʻuliyatim ikki baravar ortdi. Chunki bu falokatning tushishiga men sababchi boʻbʻldim. Shuning uchun buni daf qilish ham mening zimmamga tushadi. Yana qayta aytaman: bir yerga borib ishlash fikrini miyangdan chiqar. Bugungi mushkuldan bir amallab qutulib ketarmiz, lekin ishga kirguday boʻbʻlsang, ertaga boshqa bir bahona bilan yana shovʻbringni quritishadi. Buning ustiga, balki u vaqt men dunyoda boʻbʻlmasman. Qani, kel, ikkalamiz birga oʻbʻylashaylikchi. Istanbulga, qarindoshlaring oldiga qaytishning iloji bormi?

Boshimni solintirdim.

- Yovʻoq, doktorbey, ular men uchun tamom boʻbʻilgan odamlar.

- Boʻbʻlmasa, yana bitta chorasi bor: ajoyib bir yigitga turmushga chiqsang qalay boʻbʻlar ekan?

- Yovʻoq, doktorbey. Dunyodan toq oʻbʻtishga ahd qilganman.

- Erga tegsang baxtli boʻbʻlishingga mening ham uncha ishonchim yovʻoq, Farida. U laʼnati qalbingga shunday kirib olibdiki, chiqarib tashlashning hech iloji yovʻoq.

- Doktorbey, oyoqlaringizni oʻbʻpay, xohlagan narsangizdan gapiring, lekin bu toʻgʻbʻbrida...

- Xovʻop, xovʻop, kichkina, xovʻop.

- Qulluq, doktorbey.

Xayrullobey moʻbʻylovlarining uchini tishlab turib, anchagina oʻbʻylandi.

- Xovʻop, boʻbʻlmasa nima qilamiz? Muhtojlikdan qoʻbʻrqmasang ham boʻbʻladi, buning xavfi yovʻoq. Chunki mana shu kichkina bogʻbʻu chorbogʻbʻhimdan tushib turadigan daromad ikkalamizga ham bahuzur yetadi. Gapning rosti, pullarimni nima qilsam ekan, deb oʻbʻzim ham boshimni qotirib yurardim. Sening baxting yovʻbʻliga sarf qilmasam, nimaga sarf qilaman?

Beradigan javobim uni xafa qilishini bilardim, nachora, aytmasdan ilojim yovʻoq. Tizzalarini silab, qoʻbʻrqi turib:

- Lekin, doktorbey, sizdan pul yordamini qaysi sifatda qabul qilishim kerak? Shundan keyin men nima degan odam boʻbʻlaman? - dedim.

Xayrullobeyning jahli chiqmadi, biroq koʻbʻngli ozor topib, yuzimga oʻbʻpkalanib qaradi.

- Ayb, Farida, ayb! - dedi. - Bir-birimizga shunchalik suyanib qolganimizdan keyin bunday deyish ayb. Lekin, afsuski, sen hech nimani parvo qilmaydigan, mustaqil, erkin koʻbʻrinsang ham, haqiqatda toʻbʻpori, burnidan narisini koʻbʻrmaydigan, shovʻbʻri qurigan qiz ekansan. "Xinali qoʻbʻzi" deb atalganlar toifasidan chiqib qolding... Bunday boʻbʻlmasligi kerak edi, nima qilaylik, boʻbʻlar ish boʻbʻldi. Endi mening gaplarimga diqqat qil, Farida. Qari, samimiy doʻbʻstidan kichkinagina yordam olishni ham oʻbʻziga ep koʻbʻrmaydigan sen singari magʻbʻrur bir qiz ana shuncha gap-soʻbʻzdan, gʻbʻbiyatdan, tuhmatlardan ke- yin qanday qilib yakka oʻbʻzi yashay oladi? Shuning uchun ham boshingni ikkita qilib qoʻbʻysak qalay boʻbʻlar ekan dedim, Farida.

Birovdan yordam olishni xohlamaysan, ishlashni xohlaysan, lekin buning imkoni yovʻoq. Birga turaylik, ajrashmaylik desam, bunga ham koʻbʻnmaysan, shunday emasmi? Ana, boshingni solintirib olding, javob berging yovʻoq-da. Lekin rostini aytganda, mening oʻbʻzim ham buni mushkulni oson qiladigan toʻbʻgʻbʻri yovʻbʻl deb hisoblamayman. Koʻbʻnglimizda bor gaplarni nega endi shartta-shartta ochib aytmaylik? Xabaring yovʻoq, mahalla nomidan shahar boshligʻbʻiga elchilar boribdi. Meni uyimda oila aʼzoyimdan, qarindosh-urugʻbʻlarimdan boʻbʻlmagan bir qiz bilan turadi, bu urf-odatimizga, shariatimizga toʻbʻgʻbʻri kelmaydi, deb shikoyat qilishibdi. Hatto, hatto sening boshqa yurtga yuborilishingni ham talab etishibdi. Hammaning aybini betiga soladigan "koʻbʻrqozi" boʻbʻilganim uchun meni odamlar uncha yoqtirishmaydi. Shu bahonada nima uchun menga ham bitta tayoq tushirib qolishmasin, shunday emasmi? Gapning qisqasi, Faridajon, na men bilan yashashning imkoni bor va na oʻbʻz boshingga yashashning. Nohaq shubhalar bilan hayotingni zaharlashadi. Bu laʼnati dogʻbʻ qalarda boʻbʻlsang ham seni tinch qoʻbʻymaydi. Oʻbʻtmishindagi kichkina qora dogʻbʻ ham har bir muttahamga, har bir firibgarga seni haqorat qilish huquqini beradi. Nima qildik endi, Farida? Nima chora topsak ekan? Seni qanday qilib himoya qilsak ekan?

Oʻbʻlim toʻbʻshagida yotgan kasal mazlumligi bilan yuziga qaradim, qalbimdagi chuqur umidsizlikka qaramay kulimsirab turib:

- Nihoyat, oʻbʻlimni oʻbʻylashga haqqim borligini siz ham tan ola boshladingiz. Mana shu quyoshga, mana shu daraxtlarga, hov anovi uzoqdagi dengizga bir qarang-a, doktorbey. Menchalik joni boʻbʻgʻbʻziga kelmagan bir inson oʻbʻz qalbining rizoligi bilan mana shu ajoyib dunyodan ketgisi keladimi?

Xayrullobey qoʻbʻli bilan ogʻbʻzimni yopdi.

- Bas endi, Farida, bas qil! Umrimda qilmagan noma'qulchiligimni hozir qildirasan. Hali zamon yosh boladay hov'ingrab yig'iblab yuboraman.

Yaproqlari tov'ikilgan yalang'och shoxlar orasida porlab turgan kuz quyoshiga qov'ib chov'ib:

- Men anchagina qarib qolganman. Men ov'iz umrimda odamlarning qayg'ib alamlarini, bechorachilik va muhtojliklarini juda kov'ib kov'ibrganman. Mana shu qov'illarim bilan qancha ochiq qolgan kov'izlarni yopganman. Lekin men oldimda ov'iblish majburiyatida shu qadar xotirjamlik bilan sov'izlayotgan mana shu chiroyli qiz yuzidan, kulish bahonasini qidirayotganday titrayotgan yaramas lablaridan ham zov'irroq fojiani kov'ibrmaganman!

Xayrullobey tizzalari ustidagi yopiqni irg'ib tashlab, xona ichida anchagina ov'ib surib yurdi. Keyin oldimda tov'ibxtab:

- U holda oxirgi chorani qov'ibllaymiz, - dedi. - Seni shariatlariga muvofiq shart bilan uyimda olib qolaman, shu tariqa himoya qilaman. Tayyor bo'v'ib, Farida. Kelasi payshanbada...

* * *

Bir haftadan beri Qushadasidaman. Ertaga kelinchak bo'v'iblamen. Xayrullobey ham ov'ibzining xususiy ishi, ham uyga ba'zi yangi buyumlar olish niyati bilan ilgari kuni Izmirga tushib ketdi. Bugun kechqurun kelar ekan, telegramma oldim.

Yangi buyumlarning hojati yov'ibqligini aytib edim. Gv'ibalati dalillar keltirib, qarshi chiqdi:

- Yov'ibq, nishonli xonim, bu qarib qolganligimni pesh qilish bo'v'ibladi. Ha, taqdir oramizga ov'ibttiz besh-qirq yilni suqib qov'ibiyib, katta xato qilgan, lekin buning ahamiyati yov'ibq. Asl yoshlik - kov'ibngil yoshligidir. Sen menga qarama. Men yigirma yoshli yigitlardan ham bardamman. Innaykeyin, seni yasangan-tusangan kelinchak holingda ham kov'ibrgim keladi. Men beva erkak hisoblanaman, shuning uchun orzum ichimda ketmasin. Senga Izmirdan alomat kelinlik sarpolari olib kelaman.

Men rov'ibparamga qarab, indamay turdim. Xayrullobey sov'ibzini davom ettirdi:

- Innaykeyin, senga kov'ibrmana sovg'ib'asi beraman, shunaqayam alomat sovg'ib'ha bo'v'ibladiki! Qani top-chi: baldoq, uzuk, marjon, inju, qaysi biri? Yov'ibq, topolmaysan, bularning hech bittasi emas. Boshingni qotirma, topolmaysan. Men senga bitta yetimxona sovg'ib'ha qilaman!

Ajablanib yuziga qaradim. U xursand bo'v'iblib kular edi.

- Kov'ibrdingmi, senga yoqadigan narsani topganimni, - dedi. - Olajaqoyadagi chorbog'v'ibimizni ov'ibttiz-qirq kishilik yetimxonaga aylantiraman. Tevarak-atrofdagi yetim-esirlarni tov'ibplaymiz. Men doktorlik qilaman, sen bo'v'iblsang muallimalik, ham onalik qilasan.

* * *

Bu satrlarni tuzala boshlagan kunlarimda yotgan xonam derazasi oldida yozmoqdaman. Bog'v'ibda shoxlardan sira tinmay quruq xazon yomg'v'ibri yog'v'ib hayotir.

Daraxtlarning shoxlarini yalang'ochlab tov'ibkilayotgan bu xazonlardan ba'zilarini shamol derazadan uchirib kiradi, daftarimning sarg'v'ib haygan sahifalariga sochib ketadi.

Qari dov'ibstimning sov'ibniq moviy kov'ibzlaridagi shafqat, marhamat, pok va gv'ibharazsiz otalik muhabbati kov'ibnglimda sov'ibnggi yashil yaproq kabi yashar edi. Unga er deb qarashga majbur bo'v'iblgan kunimdan beri bu sov'ibnggi yaproq ham sarg'v'ib'aya boshladi. Hayot shunday bo'v'iblgandan keyin qov'iblimizdan nima ham kelardi? Bunga ham bo'v'ibyin egishim kerak. Chumoli oyog'v'ib'i singari ingichka yozuvlar bilan tov'iblgan xotira daftarimning oxirgi sahifasiga keldim. Qanday mungli tasodif! Sarguzashlarim bilan birga daftarim ham tugayotir. Yangi hayotim uchun yangi daftar tutishning hojati yov'ibq, aytar narsalarimni aytib bo'v'ibldim... Axir ertaga boshqa haqqim bormi, qanday jasorat qilaman? Indinga ertalab bironing xonasida uyg'v'ib'onadigan yosh juvonning hayoti qisman shov'ibxlik, qisman kov'ibz yoshlaridan iborat bo'v'iblgan Choliqushi bilan qanday aloqasi bo'v'iblsin? Choliqushi bugun ov'ibzining kov'ibz yoshlari bilan ivitgan daftar sahifalariga tov'ibkilgan kuz yaproqlari orasiga abadiy kov'ibmiladi.

Ayriqliqning bu sov'ibnggi soatida haqiqatni yashirib ov'ibtirishning nima keragi bor? Sen ov'ibqimaydigan bu daftarimni faqat sen uchun yozganman, Komron! Ha, nimaiki degan bo'v'iblsam, nimaiki yozgan bo'v'iblsam, hammasi sen uchun edi. Yanglishganimni, nihoyatda katta xatoga yov'ib'ib qov'ib'yanimni mana bugun bo'v'ib'ynimga olaman. Men hech bir narsaga qaramay, sen bilan baxtiyor bo'v'ib'la olardim. Ha, hech nimaga qaramay sevilardim, sevilganimdan ham bexabar emas edim, lekin bu meni qanoatlantirmadi. Xohlardimki, meni kov'ib'p, yana ham kov'ib'p sevsinlar, men sevgan darajada bo'v'ib'lmasa ham (chunki buning imkoni yov'ib'q), loaqal shunga yaqin bir sevgi bilan sevsinlar. Shunchalik sevilishga mening haqqim bormidi? Yov'ib'qdir, deb ov'ib'ylayman, Komron. Men kichkina, johil qizman. Sevishning, ov'ib'zini sevdirishning usuli bor, shunday emasmi, Komron? Holbuki, men bu narsani hech, hecham bilmas edim...

Sening "sariq guling" kim bilsin, qanday jozibali xotin edi ekan! Bu sov'ib'zlarini senga ta'na qilish uchun aytayotganim yov'ib'q, Komron. Ishon, agar u seni baxtiyor qilgan bo'v'ib'lsa, xayolimda u bilan yarashishga tayyorman. Kim bilsin, u senga qanday chiroyli sov'ib'zlar aytgan, qanday chiroyli xatlar yozgan ekan? Men esam, balki sening bolalaringga, bolalarimizga yaxshigina ona bo'v'ib'la olardim. Faqat shugina.

Komron, men seni qanchalik sevganimni sendan ayrilganimdan keyingina bildim. Hayotda orttirgan tajribalarim, boshqalarni sevgani uchun deya kov'ib'rma, zinhor unday emas! Men buni kov'ib'nglimning ichidagi umidsiz xayolingni seva-seva bildim. Zaynilar qabristonining qorong'v'ib'iligida, shamol ertalabgacha ov'ib'kirib chiqqan uzun kechalarda, qishloq aravalarining qov'ib'ngv'ib'hiroqlari ingichka ovoz bilan jiringlab turgan keng dalalarda, tolzorning xushbov'v'ib' lox hidlari bilan tov'ib'lgan iliq yov'ib'llarida ham hammavaqt sening yoningda bo'v'ib'ldim, xayoling bag'v'ib'rida yashadim.

Ertaga meni qayliq qiladigan boyoqish chol meni oq gul kabi mas'um bir qiz deb hisoblaydi, o, qanday yanglishadi!

Sevgi savdosi bironta beva qalbini, vujudini meniki qadar yakson, xokisor qilmagandir, deb ov'ib'ylayman.

Komron, bir-birimizdan asli bugun ayrilamiz. Bugun bo'v'ib'lib ov'ib'tgan narsalarga qarama, sen hammavaqt bir oz meniki eding, men esam butun qalbm bilan seniki...

(Fa-ri-da-ning daf-ta-ri shu yer-da tu-gay-di.)

Beshinchi qism

I

- Komron deyman, sen bilan hamroh bo'v'ib'lish, xudo haqqi, azobda qolish degan sov'ib'z ekan. Shu ikki soat ichida yuzta narsani

sov ʻragandirman, nuqul "ha" yo "yov ʻq" degan javobdan boshqa narsa ololmayman! Mundogʻ ʻ ov ʻzingni yigʻ ʻishtirib ol, ov ʻgʻ ʻlim!

Komron buzuq yov ʻllarda tebranib borayotgan aravaning bir chekkasida oqshom shamoliga qarshi yoqasini kov ʻtarib qov ʻyib, Marmar dengiziga ov ʻychanlik bilan tikilib borardi. Kov ʻzlarini dengizdan zov ʻrgʻ ʻa uzib, kulimsiradi.

- Ikki soat ichida ikki yuz savolga ikki yuzta javob berish, nazarimda, oz narsa bov ʻlmasa kerak, pochcha, agar ular qisqagina "ha", "yov ʻq" qabilida bov ʻlganda ham.

- Durust-u, lekin ov ʻylab javob berayotganing yov ʻqda, ov ʻgʻ ʻlim! Hammasi parishonxotirlik bilan bov ʻlyapti.

- Nima ham derdik, pochcha, sizlarning kurortlaringizda kasallarni shifolashning shunaqa ajoyib usuli bor ekan! Qaydam, meni bekordan-bekorga ov ʻylatib charchatishdan biron maqsadingiz bormi?

- Voy nonkov ʻr-ey, senga hech yoqib bov ʻlmas ekan-da! Ha, chindan ham seni ov ʻylashga majbur qilmoqchiman; lekin maqsadim seni charchatish emas, boshqa ov ʻylaringga halaqit berish edi, rostini aytsam, hafsalam pir bov ʻldi. Seni qimirlatishning iloji yov ʻq kov ʻrinadi. Rost-da, mana, uch kun bov ʻldi, bir bahona bilan seni qishloq tov ʻyiga olib bordim.

Turli-tuman odamlarni kov ʻrding, dovul, surnay chalganlarini eshitding, ov ʻyinga tushgan yigitlarni, kurashgan polvonlarni kov ʻrding. Men rosa maza qildim, sen bov ʻlsang bez bov ʻlib ov ʻtirding! Yov ʻq dema! Kov ʻzim bor, aqlim, farosatim bor!

- Sizga qanday tushuntirsam ekan, pochcha! Men aslida boshqacha yaratilgan bov ʻlsam kerak...

- Yov ʻq, ov ʻgʻ ʻlim, sen ov ʻzingga durust qaramaysan. Loaqal mendan ibrat ol: oltmishni urib qov ʻyibman-u, kundan-kunga yasharib boryapman.

- Hazir bov ʻling. Oysha xolam bilib qolmasin.

- Bilsa bilaversin, menga nima! Bu yerga kelganimda qariroq kov ʻrinmasmidim?

Komron kulimsiradi.

- Mening Taqirdogʻ ʻiga kelganimga ov ʻn yil bov ʻldi. Hali-hali esimda. Shunaqa avgust kechalaridan biri edi...

Azizbey qov ʻllarini bir-biriga urdi.

- Qara-ya, yo olloh, umr qanday tez ov ʻtadi-ya! Yashavor-e! Mana endi ov ʻgʻ ʻling tov ʻrtga kirib qoldi. Farida bilan ham besh yilcha unashganча yurding. Eh, Komron, Farida bechoraga shunchalik jabr qilganingni hali-hali aqlimga sigʻ ʻdirolmayman!

Choliqushining bulbulday ovozini, gulday yuzini eslasam, yuragim achishib ketadi. Oradan ov ʻn yil ov ʻtib ketibdiyamki, uyimiz orqasidagi boqqa qarashga yuragim dov bermaydi-ya. Ha, jon berayotganingda sening bu gumrohligingni kechirmayman, Komron!

- Pochcha, ov ʻzingiz bahrini ochgani olib ketayotgan bir kasalga shunday sov ʻzlarni aytib bov ʻladimi?

- Tov ʻgʻ ʻbriku-ya, lekin sendagi dardning bu narsalarga hech aloqasi yov ʻq-da. Yaxshi kov ʻrgan xotiningga uylanding-u, aqalli bir yil ham baxting ochilib umr qilolmading. Munavvar betob bov ʻlib yotib qoldi. Uch yil umringni kasal boqish bilan ov ʻtkazding. Shifo istab qaerlarga olib bormading. Shahzoda oroli qolmadi, Shveysariya qolmadi... Taqdirga chora yov ʻq ekan!

Ov ʻtgan qish xotining ov ʻldi, ov ʻzing-chi, boshingni kov ʻtarolmay qolding. Ov ʻzingni mundogʻ ʻ qov ʻlga ololmaysan. Xuddi kasal odamga ov ʻxshaysan. Bu narsalarning Faridaga nima aloqasi bor? Sen-ku boshqa birovni yaxshi kov ʻrding...

Komron yana boyagiday achchiq bir kulimsish bilan javob qildi:

- Yov ʻq, pochcha, hech kim menga ishonmaydi, siz ham, albatta, ishonmaysiz; devonalik deb hisoblaysiz. Hayotimda ba'zi sarguzashtlar, hatto ancha jiddiy sarguzashtlar ham bov ʻldi. Lekin sizga ishontirib aytamanki, men dunyoda hech bir narsani, hech bir kimsani Faridachalik sevgan emasman.

Azizbey gʻ ʻjiniib gapirdi:

- Yomon savdo, yomon ishq!

- Ishonmaysiz demadimmi, pochcha! Shunaqa, hech kim ishonmaydi. Mujgon ov ʻshandan beri men bilan urish, Faridaning ismini ogʻ ʻzimga ham oldirmaydi. Qoshlarini chimirib: "Yov ʻq, Komron, undan ogʻ ʻz ochishga haqqing yov ʻq!" - deydi. Onam ham shunday, xolam ham, boshqalar ham shunday. Bu yerda Farida tov ʻgʻ ʻrisida faqat Narmin bilangina gaplasha olaman. Mana endi Narmin ov ʻt yettiga chiqdi, holbuki, Farida kelganda faqat yettida edi. Faridani es-es biladi. "Meni argʻ ʻimchoqda uchirgan qizil kov ʻylakli opam" deb eslaydi. Shunday kunlar bov ʻladiki, Narminni qizil kov ʻylakli opasi haqida gapirtirish uchun ozmuncha ter tov ʻkmayman.

- Qiziq odamsan-da, Komron! Yaxshi, unisi-chi?

- Unisi kasal xotin edi. Meni deb ov ʻlib ketishi mumkin edi. Faridadan butun umidim uzilgandan ke- yin unga shafqat yuzasidan bir odamgarchilik qildim, xolos, bov ʻlgani shu.

- Tushunib bov ʻlmaydigan narsalar. Chalkash odamsan, Komron!

- Rosti shu, pochcha. Nima xohlaganimni, nima qilganimni hech mahal ov ʻzim ham bilgan emasman. Bilgan, ishongan bir narsam bov ʻlsa, u ham Faridaga bov ʻlgan muhabbatimdir. Bu qizning qalbidamda qoldirgan shunday xotiralari borki, bir umr unuta olmayman. Menga shunday tuyuladi: ov ʻlayotganimda ham esimga olib, yigʻ ʻlab turib ov ʻlaman. Sizga bir dalil keltiray, pochcha. Doktorlar "Havoni ov ʻzgartirishingiz kerak", deyishganda, eng avval ov ʻylagan joyim Taqirdogʻ ʻ bov ʻldi. Siz, Komron mening taklifim bilan keldi, deb ov ʻylarsiz? Yo qishloq tov ʻylarida bahrini ochish uchun shu yerda bir oydan beri turibdi, deb ov ʻylayotgandirsiz? Xafa bov ʻlmang. Lekin men bu yerga yoshlik orzu-umidlarimning siniq zarralarini terгани kelganman, bov ʻlgani shu.

- Xov ʻp, nodonlik-ku qilibsən, xov ʻsh, buni tuzatishning iloji yov ʻqmidi?

- Men xato qildim, pochcha, juda yomon xato qildim. Farida biznikidan shunday bir gʻ ʻazab va alam bilan ketib qolgan ediki, izini topganimdan keyin rov ʻpara kelishdan hayiqdim. Uning faqat qalbigina emas, izzat-nafsi ham yaralangan edi. Yot-begona yurtlarga yolgʻ ʻz ketish uchun, kim biladi, qanchalar yuragi ezilgan ekan. Oradan loaqal olti oy ov ʻtmay turib men bilan kov ʻrishsa, jahli chiqishi, yana battar gʻ ʻazabga kelishi, bundan ham yomonroq jinniliklar qilishi mumkin edi. Bahorni kutaverib jonimda jon qolmadi. Choliqushini ishlab turgan qishloq maktabidan tutib kelish uchun yov ʻl taraddusini kov ʻra boshlagan edim. Aksiga olib birdan kasal bov ʻlib qoldim. Rosa uch oy ov ʻrnimdan turolmay yotdim. Orqasidan qidirib B...ga borganimda esa ish qov ʻldan ketgan edi. Faridaning bir kasalmand bastakorga kov ʻngil berganligini, vafosiz boshini shalola bov ʻyida sevgilisining tizzalariga qov ʻyib, kov ʻzlariga tikilib turib tanbur chaldirganini aytishdi. Ov ʻzingiz ov ʻylab kov ʻring, pochcha, necha-necha yillardan beri bu boshni, bu kov ʻzlarni "meniki, faqat menikigina" deb intizor bov ʻlganimdan sov ʻng mana shunday...

Komron davom etmadi. Marmardan esayotgan salqin oqshom shamolidan qochayotgandek, bov ʻynini paltosining yoqasi ichiga

33 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

yana ham kov' b'proq tortib, uzoq-uzoqlarda qizarib kov' b'ringan baliqchi gulxanlariga qarab qoldi.

Azizbeyning ham kayfi buzildi.

- Komron, ov' b'g' b'lim, ikkinchi xatoni ov' b'sha yerda qilib qov' b'ymadingmikan, deb qov' b'rqaman. Choliqushi koshkiydi shunday qiladigan, ov' b'z-ov' b'zini osongina yupata oladigan qiz bo' b'lsa. Unda baxtli bo' b'lardi-ku. Lekin men hech ishonmayman.

Komron yana achchiqqina kulimsirab, boshini tebratdi.

- E, pochcha, xov' b'p deyavering. Faridaning baxti ochilib ketganiga ikki yil bo' b'libdi, ov' b'z kov' b'zi bilan kov' b'rgan odamlardan eshitdim. Eri bir badavlat qari doktor emish. Bitta oshnam bor, xov' b'jalik inspektori bo' b'lib ishlaydi. Buning xotini esa Faridaning eski dugonalaridan. Ana shu xotin Faridani ov' b'tgan yili Qushadasida kov' b'ribdi. Choliqushi burungiday hadeb kular, valaqlar, hazilkashlik qilib yurar emish. Shahardan uch-tov' b'rt soatlik masofadagi bir chorbog' b' b' da yigirma chog' b' b'lik bolani tarbiya qilayotganini, juda baxtiyor ekanligini aytibdi. Eridan yarim soat ayrilgudek bo' b'lsa chiday olmas emish. Dugonasi Istambuldan, qarindoshlaridan sov' b'z ochgan ekan, Farida darrov sov' b'zini kesib: "Men u shaharni ham, u yerdagi odamlarni ham esga olishni xohlamay-man!" - debdi. Faridaga nisbatan kamchiliklarim, insofsizliklarim kov' b'p, pochcha, bilaman. Lekin siz ham insof qiling, uning ham meni shunchalik tez unutib yuborishi tov' b'g' b'rimi? Darvoqe, bu bekorchi sov' b'zlarga nima hojat? Bas qilaylik. Men aravadan tushib piyoda bormasam bo' b'lmaydi. Yomon yov' b'l ekan, tebrataverib jonimni oldi. Oq yov' b'l!

- Voy bu xizmatchilar-ey, hamisha dod-voy solishgani solishgan-a! Bu yov' b'llarni ov' b'zim soldirganman, anchagina yil bo' b'lib qoldi. Ov' b'zim ish boshida turib, oftobda rosa kuyganman. Yolg' b' hon aytma, Komron, holingni yov' b'l quritgani yov' b'q. Yetti yil avval meni mutasarriflikdan bo' b' b'shatishib xov' b'p yaxshi ish qilishibdi-da. Tusha qol, ov' b'g' b'lim, faqat kech qolma, chunki qarilik xolangni ham, meni ham barbod qilgan. Kech qolsang, xolang tashvishdan, men ochlikdan jinni bo' b'lamiz.

* * *

Komron yana ov' b'sha kov' b'prik oldida aravadan tushdi. Ov' b'n yil avval, yana shunday avgust oqshomlarining birida mana shu kov' b'prikka kelib, chirik taxta ustida oyoqlarini solintirib ov' b'tirgan edi.

Taqirdog' b' b' da yigirma besh kundan beri turgan bo' b'lsa, har oqshom shu yerga kelar, kech kirib qosh qoraygandan keyin sekin-asta uyga qaytar, yov' b'l bo' b' b'yi ov' b'ylanib borardi.

Eri Anatoliyaga komandirovka qilingandan beri bolalari bilan Taqirdog' b' b' giga kelib ov' b'tirgan Mujgon bir kuni kechqurun Komrondan:

- Juda charchagan kov' b'rinasan, uzoqqa bordingmi? - deb sov' b'radi.

Komron alam bilan kulimsirab javob qildi:

- Topding, Mujgon, juda uzoqqa bordim - ov' b'n yillik uzoq ov' b'tmishga...

U yana bir nimalar demoqchi bo' b'ldi-yu, lekin Mujgon hech nima tushunmagandek lablarini burib:

- Shundaymi? - dedi-da, bo' b'lasiga orqasini ov' b'girib oldi.

Mujgon necha yillardan beri Komron bilan urishib, xotinlar qalbidagina bo' b'ladigan qattiq g' b' hazab bilan arazlab yurardi. Uning yonida Faridadan aslo og' b' b'iz ochmasdi.

Komron bog' b' oralab sekin-sekin yurib kelayotganda anchagina qorong' b' b' tushib qolgan bo' b'lsa ham, hali rov' b'paradagi tog' b'lardan shafaq ketmagan edi. Yaproqlarning chetlari sov' b'lisha boshlagan kechki binafshaga ov' b'xshash tun boshlanmoqda edi.

Yigit bog' b' orasidagi sov' b'qmoqlardan birining yonida tov' b'xtab, yonar qov' b'ng' b' b'izlarning yulduzchalari ora-sira chaqna b' turgan yashil qorong' b' b'likka uzoq tikilib qoldi. Ov' b'sha kechqurun Farida shu sov' b'qmoqdan yugurib chiqib kelgan edi.

Choliqushi egnida kaltagina matroscha kov' b'hylak, boshida tevaragidan sochlari chiqib turgan shapka bor edi. U poshnasiz botinkalarining uchi bilan toshlarni tepib oldinda yugurib borganini Komron hozir ham kov' b'z ov' b'ngida kov' b'rganday edi.

Vaqt etagini tutqazmay chopadi. Komron uydagilarning tashvishlarini bilgani holda ketishni istamay, eski bir rov' b'yoning izlarini axtarayotgandek, yov' b'llarda kechikadi.

Uzoqda, kov' b'cha eshigi oldida oq kov' b'hylakli bir xotin qorasi kov' b'rindi. Mujgon kov' b'pincha kechki paytlar kichik ov' b'g' b'ilchasi bilan kov' b'chaga chiqar, uni qov' b'ltiqlaridan ushlab yurishga ov' b'rgatar edi.

Mujgon bo' b'lasini uzoqdan kov' b'rib, qov' b'llarini silkita boshladi.

- Komron, muncha imillamasang? Qayoqlarda qolib ketding?

- Ov' b'zim, Mujgon... Havo yaxshi...

Bu safar Mujgonning yonida ov' b'g' b'ilchasi yov' b'q edi. Lekin ahvolida bir shoshqinlik, doimiy sokin yuzida hayajon kov' b'rinaradi.

- Mujgon, senga nima bo' b'ldi?

Juvon bir narsalar aytgisi kelar, lekin sov' b'z topolmay qiynalar edi.

Ular eshik tepasidagi chiroqdan kov' b'kimtir nur tushib turgan hovliga kirishdi. Mujgon ov' b'zini bir odim chetga oldi-da, eshik bilan ichkari devor ov' b'rtasidagi burchakka imo qilib:

- Qara-chi, Komron, bugun kim kelibdi! - dedi.

Komron ajablanib qaradi-yu, ichkari eshigi tepasidagi chiroqdan tushib turgan moviy yorug' b' b' da, yaqinginasida Faridaning chaqnagan kov' b'zlarini kov' b'rdi. Ichida moviy ov' b't porlagan bu kov' b'zlar kular, bir oz sov' b'lg' b' b'in, bir oz ozg' b' b'in yuzi kular, olti yildan beri sog' b' b'inib-sarg' b' b'ayib, kov' b'zlarini yumib turib xayolida qidirgan kezlari kov' b'rgandagiday yaqinginasida, qalbining ichida kulardi. Komron gandraklab ketdi, kov' b'rayotgan shirin tushining tarqalishidan qov' b'rqan kishidek bir zumgina kov' b'zlarini yumdi, suyanib oladigan biron narsa bormikan, deb tevaragiga javdirab qaradi. Bir-birlariga aytgulik sov' b'z topolmay titrab turishar, lablari bir-birlariga kulishga harakat qilsa ham, kov' b'zlarida yosh parda tortib borardi. Mujgon bu daqiqaning og' b'irligini sezdi shekilli, Faridaning qov' b'lidan ushlab Komronning oldiga olib keldi. Keyin hazil-mutoyiba qilib:

- Xolavachchalar ham bir-birlariga aka-uka bo' b'ladladi,- dedi. - Faridaning akasi yov' b'qligi uchun sen bunga aka hisoblanasan.

Komron, singling bilan kov' b'rish, "xush kelibsan" de.

Komron hanuz og' b' b'iz ocholmay turardi. Mujgonning taklifidan sov' b'ng boshini asta egib, Faridaning sochlariga lablarini tegizdi-yu, qulog' b' b'iga shivirlaganday nihoyatda past tovush bilan:

- Sizni yana kov' b'rganim uchun qanchalar suyunganimni ifoda etishga sov' b'z topolmayman, Farida xonim, - dedi.

Bu sov' b'z Faridaga dalda berdi.

- Tashakkur, Komronbey, men ham juda xursand bo' b'ldim...

Choliqushining burungiday sof, jarangdor ovozida mung bor edi. Billur yorilganda shunday ovozi beradi.

- Qachon keldingiz? - deb so'v E'radi Komron.

- Bugun, choshgohda. Lekin Istambulga kelganimga o'v E'n kun bo'v E'ldi. Uyg'a borsam hech kim yo'v E'q ekan. Xolalarimni, hammangizni juda ko'v E'rgim keluvdi. Balki sizlarning ichingizda ham meni ko'v E'rgisi kelganlar bordir deb o'v E'yladim.

Innaykeyin, sayohatga o'v E'rganib qolgan kishilar uchun Taqirdog'v E'biga kelish nima degan narsa, shunday emasmi, Komronbey? Mujgon yana gapga aralashdi.

- Voy tavba-ey, xonim, bey degan takallufning nima keragi bor-a! Aka-uka o'v E'rnidagi odamsizlar, deb aytdim-ku boya. Shuning uchun Komronni aka desang ham bo'v E'laveradi, Farida.

Ikkalasi ham yerga qaradi. Farida botinqiramay:

- Rostdan ham seni aka desam bo'v E'laveradimi, Komron? - deb so'v E'radi.

Javob kutib Komronga qaramas, yonar qo'v E'ng'v E'bizlar qaynashgan qorong'v E'biliklarda ko'v E'zlari bilan bir narsalar qidirar edi.

Komron tushkun bir tovush bilan javob berdi:

- Ko'v E'ng'ling nima istasa, shunday bo'v E'lsin, Farida..

Endi o'v E'zlarini birmuncha bosib olib, sekin-sekin gaplasha boshlashdi. Farida sayohatini qisqagina qilib so'v E'zlab berdi:

- Istambulda ba'zi ishlarim bor edi. Innaykeyin, boya aytdim, sizlarni juda ko'v E'rgim keluvdi. Doktor pochchang ikki oyga ijizat berdi. Xolalarimni, hammangizni sog'v E'bu salomat ko'v E'rib, boshim osmonga yetdi. Lekin sening boshingga yomon qayg'v E'bu tushibdi, Komron. Istambulda eshitib juda qattiq xafa bo'v E'ldim. Rafiqangdan shuncha tez judo bo'v E'lganing judayam yomon bo'v E'libdi. Lekin o'v E'rg'v E'ling bor ekan. Xudo onasining umrini ham qo'v E'shib Najdadga bersin! O'v E'rg'v E'ling biram shirinki, Komron! Menga juda yoqdi. O'v E'rg'v E'ling bilan darrov apoq-chapoq bo'v E'lib ketdik. Shu damgacha quchog'v E'imdan tushmay o'v E'tirdi. O, men bolalarni bir zumda elaktirib olaman..

Farida so'v E'zlagan sari sekin-sekin ochilib, so'v E'zlari, qiliqlari bir mahalgi shov E'x qizning qaqajonligiga aylanib bordi.

Uning ovozi eshitish, kulimsiragan lablarini, olaqorong'v E'bilikda porlagan shahlo ko'v E'zlarini ko'v E'rib turish qanchalar baxt ediki! Yigit hech narsani o'v E'ylamas, hatto u boshqa bironing xotini ekanligini, bu baxtning bir oy yo bir yarim oydan so'v E'ng yana tushga aylanishini xayoliga ham keltirmas edi. Faqat u o'v E'zining kelganligini ichkaridagilar bilib qolishmasaydi deb qo'v E'rqardi. Axiyri qo'v E'rqani bo'v E'ldi. Ularning eshik yonida gaplashib turganlarini Narmin ko'v E'rib qoldi. Bu yosh qiz, Komronning kelganligini hammaga chinqirib jar solgandan so'v E'ng, yonlariga yugurib kelib, Faridani quchoqladi.

- Sizni esimdan chiqarmaganimga Komron akam ham guvoh, Farida opa! Komron aka bilan nuqul qizil ko'v E'ylakli opam to'v E'g'v E'risidagina gaplashardik, a, Komron aka? - dedi Narmin.

II

O'v E'sha oqshom kechki ovqat to'v E'yi ziyofatiga aylandi. Azizbey dasturxon ustida yosh bolalarday shov E'xlik qilardi.

- Voy Choliqushi-ey, meni yomon dardga soldingda,- dedi Azizbey. - Oting qulog'v E'imga chalinsa, yig'v E'lab yuborishimga oz qolardi. Qara, seni shuncha yaxshi ko'v E'rar ekanman!

Oradan ko'v E'p yillar o'v E'tganda, endi hech vaqt ko'v E'rolmaymiz, deb umidlari uzilgan bir kunda uyasiga qaytgan Choliqushi u yerga shunchaki bir xursandchilik emas, balki eski kunlarning harorat va muhabbat to'v E'la parchasini ham birga olib kelganday edi. Butun yuzlar kular, butun qalblarda ochiq derazalardan kechalari uyga kirib, chiroq atrofida aylangan parvonalar, kapalaklarga o'v E'xshash bir narsalar titrardi. Ovqat oxirida esa u yoq-bu yoqdan gaplashib o'v E'tirgan Basima xonim birdan yig'v E'blay boshladi. Keyin darhol ko'v E'zlarini artib:

- Faridaning onasini, Guzidani eslab ko'v E'nglim buzilib ketdi, - dedi.

Farida Komronning o'v E'rg'v E'lini tizzasiga o'v E'tqazib olib, uzum yegizayotgan edi, xolasining so'v E'zidan so'v E'ng boshini solintirib, yuzini kichkintoyning qo'v E'ng'v E'hiroq, yumshoq sochlari ichiga yashirdi. Bir ozdan so'v E'ng boyagi chaqchaqlik yana boshlandi.

Bir mahal Basima xonim eri bilan Trapezunda turuvchi Najmiyadan gap ochib qoldi.

- U bechora ham qayg'v E'uda. O'v E'tgan yil bitta qizi differitdan o'v E'lib qoldi, - dedi.

Farida chuqur xov E'rsinib:

- Bu alamning nimaligini men ham bilaman, xola. Mening bolam ham shu kasal bilan ketdi, - dedi.

Dasturxon atrofidagilar bir-birlariga ajablanib qarashib olishdi. Oysha xola esa:

- A-a, bolang bormidi? Biz bilmabmiz ham, - dedi.

Farida qayg'v E'urib boshini tebratdi.

- Ko'v E'rsangiz suqingiz kelardi, biram chiroyli qiz ediki! Bolam bechorani qutqazib qololmadim.

- Nechaga kirgan edi, Farida? - deb Oysha xolasi yana so'v E'radi.

Farida achinib lablarini burdi, keyin soddadillik bilan:

- O'v E'n uchga to'v E'luvdi. Unga atab chodra tikuvdim, qaynana bo'v E'laman deb umid qilib yurardim, - dedi.

O'v E'tirganlar qah-qah urib kulib yuborishdi. Azizbey esa:

- Voy Choliqushi-ey, yuzga kirsang ham jinniligingni, hazilkashligingni qo'v E'yimas ekansan-da! - dedi.

Faridaning o'v E'n uch yashar qizim bor edi, degani hammani kuldirgan bo'v E'lsa ham, o'v E'zining ko'v E'zlariga yosh chiqardi. U Najdadni yana ham qattiqroq ko'v E'ksiga bosib, Munisaning tarixini aytib berdi. Ovozi so'v E'zlagan sari mungga, alamga to'v E'lib bordi.

III

Shu kecha juda uzoq o'v E'tirishdi. Azizbey gohi-gohida:

- Farida, yo'v E'lda charchab kelgansan, yot endi, qizim,- deb qo'v E'yar edi.

Farida esa allaqachon uxlab qolgan Najdadni bag'v E'riga bosib hadeb kular:

- Mayli, pochcha, sizlar bilan o'v E'tirsam, yaxshiroq dam olaman, meni yolg'v E'bizlik charchatgan, - deyardi.

U porillab turgan shahlo ko'v E'zlarini, xushbichim, chiroyli lablarini kulimsiratib uzoq gaplashib o'v E'tirdi. Unda eski Choliqushi uyg'v E'ongan edi. Hamma qiziqib quloq solayotganini ko'v E'rgandan so'v E'ng so'v E'zlarini buzib-cho'v E'zib aytar, faqat arzanda bolalargina biladigan shirin nozlik qiliqlar bilan lablarini burar, tilini cho'v E'chchaytirib chiqarar, betlarining chuqurchalarini ko'v E'rsatib tinmay gapirar edi. Quvonchidan mast bo'v E'lib o'v E'tirgan qari pochchasi shu darajaga yetdiki, eski hazilkashligini

qilishdan o'zbini tutib qololmadi. Farida kichkinaligida uning ustki labini barmoqlari bilan qisib turib "Voy yaramas Choliqushi-ey! Giloslarimni o'zga o'zirlab olibsan, ber bu yoqqa!" deyar, ushlab olgan labining uchidan o'zib olardi.

Azizbey atrofda ko'z tarilgan qahqahalar ichida "Voy, unday qilmang, pochcha!" deb qichqirgan Faridani iyagidan ushlab turib, eski hazilini takrorladi, keyin Faridaning yuziga tikilib turib:

- Menda nima gunoh, Choliqushi? Hamma ayb o'zgingda. Uyli-joyli, salobatli xotinsan-u, hali tabiatning, yuzing yosh bolanikiga o'zshaydi. Kim sening yuzingni juvon yuzi deydi? - dedi.

Komronning yuzi op-oqarib ketdi. Choliqushi boshqa bironiki ekanligini u birinchi marta his etdi.

Shu kechadan keyingi ikki kun ichida Komron Faridani juda oz ko'zirdi. Choliqushi o'z yil avval Taqirdog'ida bir necha tengqur qizlar bilan do'z tutingan edi. Endi ular uy-joyli, salobatli xonimlar bo'zilib qolishgan. Ana shu do'ztlari Faridani holi-joniga qo'z yishmas, yov'zqlab kelib bir necha soatlab o'z tirishgani ham yetmay, qaytishlarida Choliqushini ham sudrab uyma-uy, bog'zma-bog'z olib yurishardi.

Mujgon Komronning ichidan ezilayotganini ko'zrib quvonar, ko'zhlari kulib tursa ham, shikoyatlanib gapirardi:

- Obbo, Faridani hech bizga to'z yidirishmas ekan-da. Aslida-ku shunday yurgani yaxshi-ya, nimaga desang, bahri ochiladi, yoziladi.

Komron shu ikki kun ichida Faridani bir marta ovqat mahalida, ikkinchi marta ko'z chadan chodraga o'z ranib kirib kelayotganida ko'z rdi.

Nihoyat, uchinchi kechaning tongi ham keldi. Komron odatiga qarshi bugun juda erta turgan edi. Tong endi-endi yorisha boshlagan, hali hamma uyquda yotgan payt edi. Komron hujrasining derazalaridan birini ochayotganda, birdan ko'z hlari bog'zda yurgan Faridani ko'z rib qoldi. Derazaning ochilganini u ham sezgan edi. Birdan boshini ko'z tardi-da, yangi chiqib kelayotgan quyoshga qarshi qo'z lini soyabon qilib turib:

- Uyg'z bondingizmi, Komronbey? - dedi. - O, odatlaringiz o'z zgarib ketibdi. Burunlari sizni uyg'z otish uchun derazangizdan yozda hovuch-hovuch toshlar, qishda esa qorlar otish kerak bo'z lar edi. Siz ham jindek anatoliyalik bo'z lib qolibsiz. Men Anatoliyada shu mahal uyg'z onsam "Tanbal, odam ham oftob chiqqandan keyin turadimi!" deb uyaltirishardi.

Eski o'z yinqaroq, hushchaqchaq Choliqushini eslatayotgan bu ko'z hlarni sob'zylaguvchining ovozi qalbga sarinlik va musaffolik bag'z bishlovchi tiniq oqar suv ohangi bor edi.

Komron yuragi betlamaygina sob'z radi:

- Men ham chiqaymi, Farida?

Farida qo'z lini hamon peshonasida quyoshga soyabon qilib turib, eski vaqtlardagidek yashiriqcha mazax qildi:

- Zax havoning nozik vujudingizga ozor yetkazishidan qo'z r qmasangiz, yomon bo'z lmas edi. Sizni anatoliyachasiga mehmon qilardim.

Farida Komronni kattakon yong'z boq daraxtining tagiga olib borib, kecha kechqurun esdan chiqib qoldirilgan bir stulga o'z tqazdi.

- Endi meni bir zumgina kutasiz, Komronbey.

- Takallufni qo'z yamiz degan edik shekilli?

- Bir ozgina sabr qilasiz, vaqti bilan-da. Birdaniga hurmatsizlik qilolmayman, yuragim dov bermaydi.

Komron kuldi.

- Lekin bu yana ham zo'z rroq hurmatsizlik, Farida! Menga "B Komronbey!" deb muomala qilsang, meni masxara qilayotganday tuyulasan. Yov'z q, ruxsat bermayman bu xilda muomalangga!

Farida ham kulardi:

- To'z zga b'ri, haqqingiz bor, haqqing bor, unday demaslikka tirishaman. Endi menga ruxsat, senga sut qaynatib kelay.

- Farida, qo'z y, iltimos qilaman!

- Bekor o'z rjarlik qilasan! Anatoliyalik xotinning o'z z maylicha ish ko'z rishiga, xizmat qilishiga yov'z l qo'z yilishi - uning uchun ko'z rsatilgan eng katta hurmat bo'z ladi. - U bir oz hazil-mutoyiba, bir oz qayg'z huli ohangda sob'z zini davom qildi: - Axir ko'z ngil ovlash uchun uy ishini qilishdan boshqa hech qanday jozibamiz yov'z q-ku!..

Farida ketdi. Uning hozirgina o'z r nidan turib, bog'z da qo'z hlida mis qumg'z hon bilan quruq chov'z r yig'z ib yurgan qorovul bilan gaplashgani eshilib turardi.

Axiyri u ichidan bug'z b chiqib turgan bir kosa qaynoq sut ko'z r tarib keldi.

- Sutdan ko'z nglim to'z l madi, Komron. Lekin uch kundan sob'z ng, ha, bugun qaysi kun? Bo'z ldi, payshanba kuni ertalab seni ziyofatga chaqiraman. Shu qo'z y sutini ichasan-u, lekin ko'z rasan, butunlay boshqa, alomat narsa bo'z ladi. Bu mening kattakon sirim, qandayligini bilging kelmaydimi? Qiziqmaysanmi? Voy o'z lay, odam ham shunchalik hissiz bo'z ladam! Xov'z r, hozirning o'z zidayoq aytib bera qolay. Qo'z yni uch kun nok bilan boqaman. Nazarimda, sovqotayotganga o'z zshaysan, havo bir oz salqin. Nima, meni Basima xolam: "Tentak qiz, o'z z b'limni kasal qilib qo'z yibdi!" deb qarq'z hasinmi? To'z r xta, men sovvuqqa, zaxga o'z r ganib qolganman, ro'z m'limni beray, o'z r ranib ol.

Farida to'z z b'lnog'z b'ch bilan bo'z y niga to'z z b' nab olgan qizil yung sharfini chiqardi-da, ertalabki zax havodan ozor tortayotgandek, sekingina titray boshlagan Komronning yelkalari bilan ko'z r kragini o'z r ab qo'z ydi.

Komronning ko'z hlari oldida o'z n yil avvalgi boshqa bir oqshom gavdalandi. Qo'z z tog'z bidagi chorbog'z nning tashqari eshigidan bir necha odim narida... yana shunday yelkalariga kichkina ko'z rkrang paltosini tashlagan kalta etakli, qora fartug'z b'li mo'z b' jazgina maktab qizini, uning ko'z k siyoh bilan bo'z yagan barmoqchalarini ko'z rdi. O'z hshanda katta odamlarday: "Endi seni asrash mening burchimdir" degan edi. O'z hsha ovoz hozir yana Komronning quloqlariga eshitildi.

- Komron, xuddi qarilarga o'z zshaysan-a! Qo'z b'lingdan suting to'z b'kilib, tizzalaringni kuydirsaydi. Nega bunaqa o'z ychansan?

- Hech, esimga bir narsa tushdi-da...

Farida esiga tushgan narsasini aytdirgisi kelmayotganday sob'z zini bo'z ldi.

- Men ham shunday. Yelkangda ro'z m'ol ko'z r ib "Komron xonim" deganim esimga tushdi.

* * *

Farida ishini bitirgach, Komronning ro'z r parasiga, past kursichaga kelib o'z r tirdi. Qalin, pishiq bursa ipagidan choqlari keng yengli qilib tikilgan viloyat bichimidagi ko'z ylagi bo'z y niga, ko'z r kragiga mahkam yopishib turardi. Tirsaklarini tizzalariga qo'z ydi, iyagini qo'z llariga tiradi, betlarini hovuchlari ichiga olib, gapira boshladi.

Komron uning yuzini shu qadar musaffo yorug' b'da, shu qadar yaqindan birinchi marta ko'brmoqda edi. Chehrasi bir oz ozgan, so'bligan edi. Bu ozg'blinlik ko'bzlarini yana ham kattaroq qilib, tevaraklaridagi bilinar-bilinmas ko'bkalar ularni yana ham qoraroq qilib ko'brsatardi. Besh yil avvalgi Choliqushining uchqunlar porillab turgan shahlo ko'bzlariga endi olov yaqinida qovjiragan gullar shov'brri tushgan edi. Ammo bu ko'bzlar yana burungiday kuladi, yana burungiday mas'um bir dadillik bilan hayiqmay qaraydi. Lekin Komronga u ko'bzlarining burungi chuqurligini, tubini ko'bra olmayotganday tuyulardi. Sochlari ham viloyatlardagi singari farqi o'brtadan qov'byilib, ikkita yov'bgv'bon-yov'bgv'bon qilib o'brilgan edi. O'brilganda ham shunday tortib o'brilgan ediki, peshonasi bilan chakkalarining terisi xiyol chov'bzilib, qalam qoshlarining uchlari bir oz yuqoriga ko'brtarilibdi, yana ham tiniq, nafis ko'bringan terisida ko'bkimtir ingichka tomirlari bo'brtib chiqibdi. So'bzlaridan ziyoda ovozigga mahliyo bo'blib o'brtirgan Komron uning yuzini tomosha qilib turib bir narsaga diqqat qildi: Faridaning rangi oilaviy hayot kechirayotgan yosh, baxtli juvonning rangiga o'brxshamasdi. Bu yuzda uzilmasdan so'blishga mahkum bo'blgan gullarda, shuningdek, ishq-muhabbat lazzatini totmay qarib o'brtadigan qizlarda ko'brilgan bezgak qizilligiga o'brxshash yashirin bir otash, kasallarga xos bir tiniqlik bor edi. Tong quyoshi bu yuzni shu qadar nozik, ma'noli qilib ko'brsatardiki, yigit hushidan ketguday bo'blib havaslanar, yig'blagisi kelib o'brtirardi. Iztirob qiz yuzini shu qadar chiroyli qilib yuborishi mumkinligini Komron hech mahal aqliga keltirmagan edi. Faridaning lablaridan tabassum arimas edi. Eski ohangiga bir yeridan nozikkina darz ketgan billurning mungli, shikoyatli jarangi qov'bshilgan ovozi bilan bolalik chov'blarining xotiralaridan gapirardi...

Komron yuragini changallab turib, keyingi hayoti qanday o'brtganligini so'bradi. Farida birdan jiddiylashib, boshini chayqadi. - Esimdan chiqdi, Komron. O'brn besh yoshimgacha, shu yerga kelgan vaqtlarimgacha bo'blib o'brtgan narsalar esimda, qolganlarini esa tuman bosdi, ko'brmayman. Xotiralarini bosib qolgan tumandan gapirayotganda, ko'bzlarini ham tuman bosib borar, boshini bir yonga egib, uzoq-uzoqlarga tikilib o'brtirardi.

* * *

Farida eng eski bolalik xotiralaridan so'brng, nihoyat keyingi o'brn besh yil izlaridan bahs eta boshladi. U Hoji xalfaning ajoyibligini, Zaynilar oqsoqolining o'brgitlarini, mudir Rajab afandining alomatligini hikoya qilib turganda, kuluvchi ko'bzlariga, jonli harakatlariga ba'zan bir sababsiz horg'blinlik chov'brkar, shunda ovozidagi siniq billurning sezilar-sezilmas jarangi yana ham kuchayar, yaralangan qalb fig'boni kabi titrardi. Farida daryo bo'byidan so'bz ochganda, Komron ko'bzlarini yumdi-yu: "Farida tanbur chalayotgan sevgilisining tizzasiga bosh qov'byib, uning ko'bzlariga tikilgan o'brsha sharshara bo'byi bo'blmasin tag'blin!" deb o'bryladi. Choliqushi hayotiga oid bir qancha mayda-chuyda va ahamiyatsiz narsalarni aytib bergandan so'brng, birdan esiga tushganday: - Komron, senga hali pochchangning suratini ko'brsatganim yov'brq, a? - dedi. U bo'bynidagi tilla zanjirda osig'blin kichkina oltin medalonni olib, Komronga uzatdi. Yigit sarosimaga tushganini, titray boshlaganini sezdirmaslikka tirishib, suratni oldi. Farida u bilan birga suratni tomosha qilish uchun boshini engashtirdi, yuzi Komron yuziga yaqinlashdi. - Uning yuziga qara, Komron. Naqadar olijanob, naqadar issiq, a? Yigit esa ko'bz qiri bilan Faridaga sezdirmaygina qarab turardi. Farida qattiq o'brygga botgani va suratga butun borlig'bi bilan tikilib qolgani uchun uning qarab turganini sezmedi. Komronning hayotida bu eng achchiq, eng iztirobli isyon minuti bo'blgan bo'blsa kerak. Demak, Faridaning nozli, yoqimli va pok go'bzalligi mana shu oq soch, dag'bal yuzli so'bloqmon cholga nasib bo'blibdi-da? Komronning ko'bz o'brngiga dahshatli bir manzara keldi. Farida uyalganidan lavlagiday qizarib ketgan yuzida javdirab turgan shahlo ko'bzlaridan duv-duv yoshlar to'brkib, bolalarniki singari mas'um lablarida yolborayotganga o'brxshash bir titroq bilan chol qov'blarida o'bzini urib tipirchilayotganday ko'brindi. Choliqushi uning yuziga qaramagan bo'blsa ham, lekin xayolidan o'brtgan o'brylarni sezganday bir seskandi-yu, medalonni sekin olib ko'brksiga qov'bydi. Keyin: - UZR endi, men boray, Komron. Uyda mehmonlar bo'blsa kerak, - dedi.

IV

Choliqushining uyasiga qaytganiga o'brn kunga yaqinlashib qolgan bo'blsa ham Azizbey pochchasi har kuni kechqurun: - Payqayapsizlarmi, bolalar? Uyimizga fayz kirib qoldi. Choliqushi bu safar qaldirg'bochga o'brxshash qanotlarida bahor keltirdi. Attang, bahorning yana bir kuni o'brtib ketdi-da, - deyishini qov'bymas edi. Farida bo'blsa kulib: - Hechqisi yov'brq, pochcha, bir necha yildan keyin yana ruxsat olib kelaman. Xafa bo'blmang, hali oldimizda ancha kun bor, halitdan o'brzimizni dili siyoh qilish juda ham zarurmi? - deyardi. Choliqushi tamomila eski Choliqushiga aylangan edi. O'brtkinchi bo'bronda sovrilgandan so'brng yana quyoshga yetgan toza gul singari kun sayin ochilib borardi. Choliqushi yana uydagi bolalarga onaboshi bo'blib oldi. Mujgonning uch yashar qizidan va undan xiyol katta Najdaddan boshlab to o'brn yetti yoshli Narmingacha katta-kichik bolalarning hammasi uning pinjiga kirib oldi. Bular ertadan-kechgacha Choliqushidan bir odim ham qolmay chorbog'bni to'brs-to'brpolonga, qiy-chuvga, o'byin-kulgilarga to'blg'bzazishardi. Gohi mahallar ularning to'brpoloni shu darajaga yetardiki, kattalar tanbeh qilishga majbur bo'blardilar. Lekin kattalarni suyuntiradigan boshqa tomon ham bor edi. Komron bilan Farida har nima bo'blganda ham eski nishonlilar, unashilgan kishilar edi, shuning uchun so'brnggi besh yil ichida bitib ketganday ko'bringan eski yaraning yana ochilishidan qov'brqardilar. Faridaning yosh bolalarcha shov'bxligi, uni faqat uzoqdan tomosha qilishdan boshqasini xohlamaganday ko'bringan Komronning halim, sokin baxtiyorligi uydagilarni tashvishdan qutqara boshlagan edi. Shunday bo'blsa ham ular Komron bilan Faridada eski vaqtlardagi "aka" va "singil" hislarini yana ehtiyoti shartdan kuchaytirishga harakat qildilar. Uxlab qolgan kasalning uyida uni uyg'botib qov'byishdan qov'brqib, qanchalik shivirlab gapirilsa, ular oldida ham ehtiyotsiz bir so'bz bilan u alamli o'brtmishni uyg'botib yuborishdan shunday qov'brqar edilar. Ba'zan Azizbey Faridadan: - Munchalik shoshilmay, ko'brproq tursang bo'blmaydimi? - deb so'brardi.

Choliqushi esa ketish soʻbzini eshitib, har doim mashqi tushar:

- Iloji yov ʻda, pochcha. Har nima boʻlganda ham Choliqushi boshqa uyaning onasi, uning yov ʻliga koʻzlari toʻrt boʻlib turganlar ham bor, - deyar edi.

* * *

Komronga qattiq tegayotgan bir narsa boʻlsa, u ham Farida bilan Najdad oʻrtasidagi ahillik edi. Komron bolaning Choliqushi qoʻllarida uxlashini, ana shundan ke-yingina ularning ayrilishini kutishga majbur boʻlardi.

Komron bir kuni Faridaning bola bilan janjal qilayotganini eshitib qoldi. Choliqushi boʻlgʻilib:

- Qani, Najdad, ayt-chi, yana bir marta "amma" de-chi, amma, amma... - deyardi.

Lekin Najdad unga boʻhsunmas, oʻjarlik bilan sariq boshini silkitib:

- Oyi, oyi, oyi, - deyardi.

Komron hayqibroq:

- Qoʻy, Farida, oyi desa deyersin, nima ziyoni bor? - dedi. - Kim biladi, balki shunday deyishga ehtiyoj sezayotgandir.

Farida hech nima demadi. Faqat egilib, bolaning boshini silay boshladi.

V

Boshqa bir kuni ertalab Komron yopiq derazaga mayda toshlar kelib urilganini eshitib uygʻondi. Faqat Faridagina shu taxlit uygʻotishini u bilardi. Choliqushi yana katta yongʻoq tagida nonushta qilishga chaqirib kelgan edi. Dasturxonida dastlabki kunlari vaʻda qilgandek, juda ham yoqimli nok hidi anqib turgan ajoyib sut, buning yonida qishloqlarda yopiladigan mayda kulchalar, muraboga oʻxshash pushtirang bir nima solingan likopcha bor edi.

Farida kulchalarga murabbo surtib Komronga uzatdi-da:

- Mana, totib koʻr, keyin mening qanchalik pazanda ekanimni bilasan, - dedi. - Bu nonlarning otini bilmayman, lekin murabboning oti "gulbashakar".

Farida ishini bitirgandan soʻng yana oʻsha past kursichaga, Komronning oyoqlari ostiginasiga oʻtirdi.

- Endi ayt-chi, Komron, gulbashakar yoqdimi?

Yigit kulib javob qildi:

- Yoqdi.

- Yaxshi koʻrib qoldingmi?

- Yaxshi koʻrib qoldim.

- Yana bir marta ayt.

- Yaxshi koʻrib qoldim.

- Unaqa emas, Komron, "men gulbashakarni yaxshi koʻraman", de.

Komron bu bolalarcha nozga tushunmay kuldi-da:

- Ha, men gulbashakarni yaxshi koʻraman, - deb takrorladi.

Faridaning yuzi loladay qizardi, koʻzlari parpirab yondi, uyalganidan kipriklari pirpiradi, yalinayotgan yosh boladek boʻynini egib, iltimos qildi.

- Komron, yana bir marta: "Men gulbashakarni juda yaxshi koʻraman", degin.

Yigit, xohlagani berilmaganda yigʻlab yuborgan yosh bolaniki singari uning burilib, titray boshlagan lablariga taajjublanib qarab turdi, keyin sababini oʻzi ham bilmagan ichki bir hayajon bilan titrab:

- Gulbashakarni juda yaxshi koʻraman, sen xohlaganingcha yaxshi koʻraman, - dedi.

Farida yosh bola sevinchi bilan chapak chalib yubordi. Lablari kulib tursa ham, koʻzlariga yosh keldi. Ahamiyatsiz narsa uchun yigʻlayotgan boshqa birovni uyat qilayotgandek oʻz-oʻzidan kulib: "Pazandaligingni maqtangani uchun shunchalik suyunishing qanchalik esi pastlik-a, qanchalik esi pastlik-a!" - deb kular, masxara qilar, barmoqlari bilan koʻzlarini quritishga urinar edi. Lekin yoshlari insofga kelmas, hadeb quyilar, yana quyilardi. Boʻlgʻib tovuş bilan birdan faryod koʻtardi-yu, yuzini qoʻllari bilan bекitib, yigʻlay-yigʻlay uyga qochib ketdi.

* * *

Bir kuni kechqurun Komron pochchasi bilan bozordan qaytib kelayotgan edi. Bolalar ularni uzoqdan koʻrishdi-yu, odatlarini qilib, darvoza oldiga tizilishdi. Bolalar ulardan meva, qand-qurs, shokolad kutardilar.

Komron ularga tegishlarini ulashib turganda, oyoqlari ostiga bir siqim mayda tosh kelib tushganini sezdi. Bolalardan boʻshab, darhol tevaragiga javdirab qaradi. Nariroqda kattakon bir kashtan daraxti orqasida Choliqushi Komronga qoʻli bilan bir nimalar ishora qilib turardi.

- Ma'nosiga tushunsangiz kerak, Komronbey? Biz ham bormiz, - dedi.

Farida kesatganda yoki shovʻxlik qilgisi kelganda hamisha boʻlasini "siz"lay boshlardi. Hozir ham kulib turib sizlashda davom etdi:

- Meni barvaqt iste'foga chiqarib yuboribsiz. Qani mening tegishim? Eski qilmishlaringiz unutilgan deb oʻylayotgandirsiz, afandim? Yo hozir sukut haqini berasiz, yo boʻlmasa oʻsha eski gilos voqeasi bugun kechqurun dasturxon ustida jonlanganini koʻrasiz.

Farida bundan oʻn yil avval mana shu darvoza oldida qilgandek, hozir ham tilini tishlari orasida qisib, uning pushti uchini chiqarib turib kula boshladi.

Komron paltosining choʻntagidan bitta quticha chiqardi, keyin kulib turib:

- Ataganim bor edi, Farida, bu koʻp yaxshi boʻldi, - dedi. - Men ham bugun ichiga rom solingan bir quti shokoladli konfet olgan edim, xilvat qilib oʻzim yemoqchi edim, nachora, modomiki, shunday xavfga uhradik, nima ham deyar edik...

Farida yosh boladek suyunib ketdi.

- Voy, qanday yaxshi-ya, qanday yaxshi-ya!

- Lekin bitta shartim bor, Choliqushi, konfetlarni yana oʻzim ogʻzingga solib qoʻyaman.

- Qanday qilib?

- Hov bir vaqtlardagidek-da. Oʻn ikki-oʻn uch yoshingda qanday qilardik.

Komron shu soʻbzarlarni ayta turib, Faridaga bitta konfet uzatgan edi, u bir necha sekund ikkilangandan soʻng sekin boshini choʻzib, xiyol titray boshlagan lablarini ochdi. Lekin Komron har qancha qistasa ham, Choliqushi qolgan konfetlarni bu xilda olishga koʻnmadi.

- Menga ber, ovqatdan soʻng Najdad bilan yeymiz,- dedi.

- Farida, yur, ana shu devorgacha boraylik. Qara, dengiz naqadar chiroyli boʻlpti. Bir oz gaplashamiz, tomosha qilamiz.

- Xobʻp. Oldin shu qutichani ichkariga tashlab chiqay. Bir zungina kutib tur.

Komron uning bilagidan ushladi. Bu unga birinchi marta jasorat qilib, qoʻl tegizishi edi.

- Yobʻq, Farida, senga ishonib boʻlmaydi. Bir zungina kutib tur, kelaman deysan-u, kelmayсан. Yoki kelsang ham, kim biladi, qachon va qanday kelasan. Shunaqa, senga ishonchim qolmagan, Farida, - dedi.

Choliqushi hech nima demadi, faqat boshini egib, u bilan yonma-yon yurib ketdi.

Komronning shu oqshom mashqi past edi. Oʻzini bosolmay, kalta-kulta, kelishmagan soʻzlar bilan nuqul zorlanardi. Pastda oqshom gʻhira-shirasi quyuqlashib borar edi. Komron uchib ketayotgan bir gala qushni koʻrsatib:

- Farida, yaqinda sen ham shu qushlar singari uchib ketasan, a? - dedi.

- ...

- Menga qara, xolalaringni, boʻllalaringni, eski doʻstlaringni, bolalik chogʻlaring oʻtgan yerlarni tashlab ketganingda nahotki yuraging achishmasa?

- ...

- Uyangda boshqalarni baxtiyor qilib, oʻzing ham baxtiyor boʻlib yashar ekansan, sen qaqsatib ketayotgan boshqa bir uyaning xarob va parishon ahvoli nahotki seni dilgir qilmasa?

Farida javob bermas, hatto eshitmas ham edi. U kaltagina qalamcha bilan qutiga bir nimalar yozish, bir nimalar chizish bilan ovora edi.

Komron nafsini ogʻrib:

- Javob berging yobʻq, a, Farida? - dedi.

Choliqushi unga oʻychan holatda qaradi.

- Kechir, Komron. Es-hushim boshqa yerda edi. Nima deganingni eshitmadim. Bir zamonlar bitta ashula eshitgan edim, soʻzi esimdanda chiqib ketuvdi, hayronman, hozir birdan esimga tushib qoldi. Yana unutib qoʻyma- yin deb yozib oldim. Xohlasang, mana, oʻchi. Sovqotib qoldim, kechir, men kirib ketaman.

Komron qutichaning osti tomoniga Faridaning shikasta qalami bilan yozilgan shu toʻrt satrni koʻrdi:

Bagʻrim oʻti, och-tir-ma, me-ning ogʻzim-ni zinhor,

Zo-lim, me-ni soʻylat-ma-ki, qal-bim-da ne-lar bor.

Bil-may-man-mi, qil-mi-sh-la-ring, ay-la-ma in-kor,

Zo-lim, me-ni soʻylat-ma-ki, qal-bim-da ne-lar bor!

VI

Bu voqeadan toʻrt kun oʻtdi. Shu davr ichida Farida Komronidan oʻzini olib qochib yurdi. Komronning u bilan yolgʻiz qolish niyatidagi bahonalari, turli hiylayu nayranglarini puchga chiqarib bordi. Boshqalar oldida gaplashish toʻgʻri kelgan paytlarda esa yuziga qaramas, koʻzlarini toʻqnash-tirmas edi.

Toʻrtinchi kuni kechki payt uydagilarning hammasi mayda bolalarni olib mehmonga ketishdi. Endi ular xufton namozidagina qaytib kelishlari mumkin edi.

Tashqarida qattiq shamol esib, toʻzu tuproqni osmonga sovurganiga qaramay, Komron uydan chiqib aylangani ketdi.

Uzoq tepalarda shamol guvillar, koʻrinmas yomgʻir savalayotgandek, daraxtlar silkinib shovillar, uzoq-uzoqlarga choʻzilib ketgan yobʻllarda toʻz-tuproq quyunlari quturardi.

Shamol Komronning yuziga changlarni keltirib urar, koʻzlariga kirar, u har qadamda bir toʻxtab, shamolga orqasini oʻgirib turishga majbur boʻlardi. U yaydoq tepa labida soʻppayib turgan kattakon qoyani koʻrdi. Tosh yonida bitgan ingichka, jonsiz bir daraxt shamolda yalangʻoch shoxlari bilan tinmay larzanglardi. Komron yobʻlini oʻsha yoqqa burdi. Toshning bir burchiga, shamol panasiga kelib oʻtirdi.

Shuncha guldurosiga, toʻs-toʻpolonga qaramay, hammayoq unga sahro kabi boʻm-boʻsh koʻbrindi... Komronga tabiat hech mahal shu bugungiday ruhsiz, uning butun husni-chiroyi hech vaqt luzumsiz, hayoti bunchalik umidsiz koʻrinmagan edi! Birdan yobʻlining uzoq-uzoqlarida, uning dengizdan chiqib kelayotgandek tuyulgan suvga yaqin bir nuqtasida inson qorasi koʻbrindi. U kiyimlarining rangidan xotin kishi edi. Komron sababini oʻzi ham bilmay, pastga tushib qoʻraga qarab yurib ketdi. Bir oz borgandan soʻng Narminning och pushti rangli chorshafini tanidi. Yosh qiz ham uni koʻrgan boʻlsa kerak, uzoqdan shamsiyasini silkita boshladi.

Komron "Nega Narmin boshqalardan ayrildi, nega yolgʻiz kelyapti?" deb hayron boʻldi-yu, qadamini tezlashtirdi.

Yosh qiz shamolga qarshi engashib, bir qoʻli bilan etaklarini, ikkinchi qoʻli bilan esa chorshafining yirtqich qush qanotlari singari lapanglab, yuqori koʻtarilgan pelerinasini ushlab kelardi.

Qiz yuzini koʻrmas Komronning yuragi qinidan chiqib ketayozdi; Narminning chorshafini yopinib, Farida kelardi!

Ikkalasi bir-biriga yaqinlashgan paytda birdan shamol Faridaning qoʻlidagi shamsiyani uchirib ketdi. Choliqushi voylab shamsiyasini ushlamoqchi boʻlgan edi, shamol bir quturdi-yu, etaklarini koʻtarib, pelerinasini uchirdi, sochlarini toʻz-gʻitib yubordi. Komron vaqtida yetib keldi: shamsiyani bir buta tagida ushlab oldi. Ke- yin Faridaning yoniga chopib kelib, uni paltosining etagi bilan shamoldan toʻsdi, chorshafini yopinib olishiga yordam berdi.

- Yaxshiyamki, vaqtida kelib qolding, Komron, - dedi Choliqushi. - Oz boʻlmasa shamol meni chinakam choliqushilari singari uchirib ketardi!

Farida yana bir nima demoqchi boʻldi-yu, lekin shamol quturib, boshini egishga, koʻzlari bilan ogʻzini yumishga majbur qildi.

Ular sekin-sekin yurib ketishdi. Komron uni yobʻli boʻyi paltosining bagʻri bilan shamoldan toʻsib bordi.

Farida endi soʻzlay oladigan ahvolga kelgan edi. Lekin u, nima uchundir, gapirishdan koʻra koʻproq kular edi. Baayni kulgi shamoliga yobʻliqqanday oʻzini tutolmay nuqul xaxolardi. Kulgidan boʻgʻilib, nafasi tiqilib turib, kulgining sababini

anglata boshladi:

- Bilasanmi, nimaga kulyapman, Komron? Mehmondorchilikda o'btiruvdik, birdan bozorga borishim zarurligi esimga tushib qoldi. Egnimda yildirim bor edi, bu ahvolda, albatta, bozorga borolmasdim. Bechora Narmin bitta yaxshilik qilib yubordi. Bozorga uning chorshafini yopinib bordim. Betim yopiqlik, bozordan chiqib kelayotsam, bir ofitser orqamdan ergashib kelaverdi. Bir mahal yetib kelib: "Narmin xonim, sizmisiz? Naqadar kutilmagan baxt-a!" desa bob Ebladimi? Boyoqish Narmin menga yaxshilik qilaman deb, o'bzini sharmanda qilib qov'bygani menga shunaqayam qiziq tuyuldiki, men piqillab kulib yubordim. Bechora ofitser yanglishganini tushunib, qochvordi... Qochmay nima ham qilsin: Narmin o'bnida kap-katta xotinni kov'Ebradi-yu...

Komron kulimsirab turib eshitdi. Farida davom etdi:

- Lekin bechora qizning sirini senga aytib, kov'Epy yomon ish qildim. Tiyilib o'blmagan tilim qov'bymadi-da... Jon Komron, xudo haqqi, birovga ogv'bzingdan chiqarma, xov'Epmi? Balki kelajakda, kim bilsin, Narmin unga kov'Engil qov'Eyib qolar...

Ogv'bzingdan chiqarmasang, ularga qiladigan yaxshiliging shu bob'Ebladi...

- Va'da beraman, Farida. Lekin Narmin hali juda ham yosh-ku...

Farida:

- Ehtimol. Lekin bunaqa yoshlarning qalbi kov'Ebringaniday bob'Elib chiqavermaydi, - dedi.

Uning sov'Ezlarida zaif bir gina bor edi.

Shu sov'Ezlardan keyin anchagacha jim borishdi. Hamon yonma-yon ketishardi. Shamol asta-sekin susayib, ularning qadamlari ham sekinlashib bordi. Bechoralar yov'Elning tugashidan qov'Ebrqar edilar.

Komron ichida ezilib o'bylardi: "Boyagina tabiat menga ma'nosiz, o'bzim esam keraksiz bir narsa bob'Elib kov'Ebringan edi... Endi esa pushtirang qizaloq chorshafi ichida titrayotganday kov'Ebringan nozik, kichik, chiroyli narsani shamoldan bir ozgina himoya qilish menga qanchalik baxt keltirdi. Hamma vaqt shunday bob'Elishi mumkin edi. Men bu kichkina, kov'Ehlikkina vujudni xohlasam baxtiyor qila olar, o'bzim ham baxtiyor bob'Ela olardim... Afsus!"

Farida xayolga chov'Ebmib, qadamlarini asta-asta sekinlashtirib borardi. U birdan yana gapira boshladi, gapirganda ham hozirgi suhbatlariga hech aloqasi bob'Elmagan narsalar tov'Egv'Erisida gapirardi:

- Har nima bob'Elganda ham, bu kichkina sayohat bahrimni ancha ochdi. Bir-ikki yil gashtini surib yuraman... Keyin, xolalarimni, hammangizni sogv'Ebinsam, tagv'Ebin kelaman... Ana shunday qilib, yillar o'btadi, sekin-sekin sochlarim oqara boshlaydi, seniki ham shunday bob'Ebladi, albatta. Bir-birimizni kov'Ebrganimizda yana xursand bob'Elamiz, ayrilganimizda esa achinishimiz balki ozayib borar... Kim biladi, bir kun emas-bir kun butunlay qaytib ham kelarman, shunday emasmi? Hayot bu, har narsa bob'Elishi mumkin... Ana shunda sen mening chinakam akam bob'Elib qolasan... Qarilar birin-ketin ketishgan sari biz ham bir-birimizning qadrimizga kov'Ebroq yetadigan bob'Elamiz. Mayda, ahamiyatsiz kamchiliklarimizga ortiqcha parvo qilmaymiz. Shunday qilib, umrimizning sov'Enggi damlarini yoshlik chov'Eblarimiz o'btgan yerlarda...

Ovozining billuridagi kov'Ebrinmas darz jarangi kuchayib, sov'Ezlariga yashirin huzun va alam ohangi berib borardi...

Yov'Elda bolasi bilan ketayotgan bir tilanchi xotinga duch kelishdi. Yalang oyoq bola Faridaning atrofida parvona bob'Eblar, ozgv'Ebin qov'Ellari bilan uning etaklarini silardi.

Komron xotinga xayr berdi. Farida esa kichkina yetimchalarni suyib-siypashga o'brganib qolgani uchun gadoy bolaning boshini silashdan jirkanmadi.

Ular yana yurib ketishganda, tilanchi xotin orqalaridan duo qilib qoldi:

- Xudoyim bir-biringizdan ayirmasin. Xudoyim shu chiroyli qizni senga ehson qilsin!

Yoshlar ixtiyorsiz tov'Extab qoldilar. Komronning qalbidagi alamli o'btmish kov'Ez o'bnigida aks etdi.

- Farida, eshitdingmi nima deganini? - deb sov'Ebradi u.

Bu savolga Faridaning kov'Ezlaridan yumalagan bir juft yirik tomchi javob bob'Eldi. Endi ular bir-birlariga yaqin kelishga botinishmay, ayri-ayri yurib ketishdi.

* * *

Ular chorboqqa oqshom olaqorongv'Ebisida yetib kelishdi. Shamol tinib, havo ochilib ketgan edi. Daraxtlar esa uzoq kurashdan charchab, mudrab qolgandek kov'Ebrinardi. Qoyalarda xuddi ichidan sizib chiqayotganday nozik sadaf shu'la goh porillab kov'Ebrinadi, goh uchib qoladi.

- Hozir vaqt erta, Farida. Hali ular shahardan qaytib kelishgani ham yov'Ebq. O'bnsha qoya tomonga borib, aylanib kelsak, nima deysan?

Farida boshini solintirib, majolsizlik bilan:

- Menga ruxsat ber, Komron. Borib yechinmasam bob'Eblmaydi, shamol boshimni ogv'Ebrtib yubordi, - deb uzr sov'Ebradi.

Haligina Faridaning jonli, o'byninqi vujudi atrofida xuddi jonli narsaday uchib, kov'Eksini, tizzalarini ehtiros bilan quchib turgan pushtirang chorshaf endi jonsiz lattaday yelkalarida solinib turardi.

Farida qimirlashga madori qolmagandek, darvoza yonidagi toshga sekin o'btirdi-da, qumga shamsiyasi bilan umidsizligi qadar chuqur, hayoti kabi shikasta chiziqlar chiza boshladi. Bir ozdan sov'Eng Komron ham yoniga o'btirdi, yelkasini Faridaning yelkasiga tegizib, qov'Elni sekin o'bz qov'Ebliga oldi. Qiz bir seskandi-yu, qayoqqa qochsam ekan degandek, atrofiga javdirab qaradi. Komron uning chuqur-chuqur xov'Ersinganini, hozirgina yovvoyilarcha chaqnagan kov'Ezlariga bir dam mov'Eminlik, itoatkorlik malohati chov'Ekkani kov'Ebrdi. Farida muzlagan, titragan qov'Elni eski nishonlisining qov'Ellariga taslim qildi. Ikkalasi ham kov'Ezlarini yumdi. Komronning yopiq qovoqlari ichida mayda uchqunlar jivirlashar, u: "Mana, qov'Elimda Faridaning qov'Eli titrab turibdi. Demak, odam bolasi rov'Eyobga chiqmaydi degan tushlar ham amalga oshar ekan-da!" deb o'bylardi. U axiyri kov'Ezlarini ochdi.

Farida yigv'Eblay-yigv'Eblay uxlab qolgan yosh bola singari ahyon-ahyonda xov'Ersinib qov'Eyar, hamon ogv'Ebrlashib borayotgan boshini uning yelkasiga qov'Eyib o'btirardi. Faridaning holida, qov'Ellarini topshirishida mazlum kishi taslimligi bor edi.

Komron har qimirlaganda uning o'bziga yana ham yaqinroq suqulganini, qov'Elni yana ham qattiqroq siqayotganini sezib turdi. Birdan yigit lablari past, nihoyatda past tovush bilan:

- Men gulbashakarni yaxshi kov'Ebraman, - deb shivirladi.

Eshikning gv'Ebitillab ochilishi yoshlarni shirin uyqudan uygv'Ebotib yubordi. Farida o'bnq ovozini eshitgan qush chaqqonligi bilan o'bnridan sakrab turdi. Oldinda Narmin kirdi. Choliqushi hayajonli sevinch bilan uning bob'Eyniga osildi. Yosh qizni mahkam-

mahkam quchoqlar, sochlaridan, koʻbzlaridan choʻbʻlp-choʻbʻlp oʻbʻpard. Hech kim bu sevinch sababini bilmas edi. Choliqushining bir zungina avvalgi horgʻbʻinligidan asar ham qolmagan edi. Kichkintoylarni qoʻbʻliga olib, boshidan yuqoriga irgʻbʻitar, ularni chinqirtirardi. Hamma ichkariga qarab yurganda, Farida oʻbʻzini orqada olib qolib, ichkarigi eshik panasida Komronni kutib turdi. Uni koʻbʻrgach, past tovush bilan:
- Mersi, Komron, - dedi.

VII

Ertasiga Farida yana oʻbʻzi yolgʻbʻiz shaharga tushib, tush mahalida horib-tolib keldi. Charchab, oʻbʻzi zoʻbʻrgʻbʻa turganiga qaramay, bolalarni yana toʻbʻpladi-yu, hovlida baland argʻbʻimchoq qildi.

Komron Azizbeyning qari, ezma bir mehmonidan zoʻbʻrgʻbʻa qutulib, hovliga chiqqanda Farida Najdad bilan argʻbʻimchoq uchayotgan edi. Choliqushi kuchining boricha argʻbʻimchoqni uchirar, Najdad esa mushuk bolasidek boʻbʻyniga osilib chinqirardi.

Komron oʻbʻn yil avvalgidek, Oysha xolasining:

- Farida, qizim, jinnilik qilma, bolani yiqitasan! - deb qichqirganini eshitdi.

Choliqushi quloq osmadi, aksincha, butun qalbi bilan quvonib qichqirdi:

- Voy xola-ey, nimaga qoʻbʻrgʻasiz? Najdadning asl egasi zorlanmayapti-yu! Shundaymi, Komron?

Farida bolalarning eng kattasi, ayni zamonda eng qoʻbʻrgʻogʻbʻi boʻbʻlgan Narminni chinqirtirib, jonini olgandan soʻbʻng oʻbʻzi ham argʻbʻimchoqdan tushdi. Sochlari terlab, qizarib ketgan peshonasiga, yuziga yopishib qolgan edi. U qoʻbʻliga yopishgan arqon iplarini tushirish uchun hovuchlarini bir-biriga ishqab turib:

- Nazarimda, hamma uchib boʻbʻldi shekilli, - degan edi, Komron yuragi betlamaygina:

- Meni esdan chiqarding, Farida, - dedi.

Choliqushi beholgina jilmaydi. "Yovʻbʻq" deyishga koʻbʻngli boʻbʻlmas, "xovʻbʻp" deyishga esa botina olmas edi. Ana shundan keyin bir arqonga, bir daraxt shoxiga qarab olib:

- Hayronman, qanday boʻbʻlar ekan, - dedi. - Arqon ikkalamizni koʻbʻtara olmas deyman, a, Mujgon?

Mujgon arqonni ushladi, keyin Komronning koʻbʻzlariga sekin tikilib:

- Gap arqonda emas... Farida juda charchagan. Ahvoliga qara, Komron. Charchab zoʻbʻrgʻbʻa turgan xotinni yana beshbattar charchatish gunoh boʻbʻlar deb oʻbʻylayman, - dedi.

Farida avval "Hechqisi yovʻbʻq, nima boʻbʻlardir" deb turgan boʻbʻlsa ham, keyin Mujgonning soʻbʻzlari va koʻbʻzlaridagi maʼnoni tushundi-yu, gunoh qilib qoʻbʻygan yosh bola singari izza boʻbʻlib, qoʻbʻrqi boshini solitirdi. Soʻbʻngra past tovush bilan:

- Ha, juda charchaganman, tobim ham joyida emas, - dedi.

Chindan ham ahvoli kasal kishinikiga oʻbʻxshardi, haligina koʻbʻzlarida chaqnaq turgan shoʻbʻxlik oʻbʻtlari ham soʻbʻngan edi.

Mujgon haligacha koʻbʻzlarini Komrondan olmagan edi, u past ovoz bilan:

- Men oʻbʻylaganimdan ham battarroq bagʻbʻring tosh ekan, Komron! - dedi.

Komron ham Faridaga eshittirmaslik uchun past tovush bilan:

- Nega endi? - deb soʻbʻradi.

Mujgon uni xilvatga sudrab ketdi.

- Bechoraning ahvolini koʻbʻrmayapsanmi? Baxtini qora, qalbini yara qilganing ham yetmadimi?

- Mujgon!..

- Uni shuncha yildan beri birontamiz yovʻbʻqlamadik. Sogʻbʻinib-sargʻbʻ hayganiga chidamay, ozorlarini, alam va qaygʻbʻularini unutilib qaytib keldi. Kelgan kunlari juda yaxshi edi. Sen boʻbʻlsang, qalbida anchagina bitib qolgan yarasini yana ochib yubording... - Mujgonning koʻbʻzlariga yosh keldi. - Ertaga joʻbʻnaydi, lekin bechoraning qanchalik azob, qanchalik iztirob ichida joʻbʻnashini men yaxshi bilaman... Shunday, Komron, Farida ertaga ketadi! Hammayogʻbʻini tayyorlab qoʻbʻydi. Men ham bundan bexabar edim. Farida bu safar menga na qalbini ochdi va na hayotiga doir biron narsa aytdi. Tuyqusdan joʻbʻnayotganligini aytdi. Imonim komil, bu gapi yolgʻbʻhon. Aslida, Farida sendan qochib ketyapti, axir qachongacha azob tortadi? Men bu gaplarni senga shunchaki aytayotganim yovʻbʻq, Komron. Men bu ayriliqning Farida uchun juda ham ogʻbʻir boʻbʻlishidan qoʻbʻrgʻaman. Farida bardam, odamning aqli ishonmaydigan darajada bardam, lekin har holda xotin kishi. Sen uni juvonmarg qilgan kishisan, shuning uchun undan qarzdorsan! Endi har nima boʻbʻlsa ham shu ayriliq soatlarida oʻbʻzingni bardam, ogʻbʻir tut, Faridaga ham iloji boricha kuch ber, quvvat ber.

Komron bu soʻbʻzlarni eshitib, yashil koʻbʻzlarigacha oqarib ketdi.

- Faqat Faridaning xazon boʻbʻlgan hayotini gapirasan, xovʻbʻsh, meniki-chi? - dedi.

- Seniki oʻbʻzingning xohishing bilan boʻbʻldi.

- Bunchalik bagʻbʻritosh boʻbʻlma, Mujgon!

- Tushungin axir, iloji boʻbʻlganda edi, men bunday tisarilib turmas edim. Nima qilaylik, qoʻbʻlimizdan hech narsa kelmaydi. Axir Farida boshqa odamning xotini, bechoraning boshi bogʻbʻliq. Koʻbʻrib turibman, sen ham juda baxtsizsan. Ilgarigiday sendan xafa emasman. Lekin, nima qilaylik, nochormiz...

Faridaning ertaga ketishi hammaning qulogʻbʻiga yetgan boʻbʻlsa ham, uydagilarning hech bittasi bundan ogʻbʻiz ochmadi.

Kechki ovqat chuqur jimlik ichida oʻbʻtdi. Shu oqshom Azizbey yana ham qarib ketganday ezgin koʻbʻrinardi. U Faridani yoniga oʻbʻtqazib olib, tez-tez yelkalarini silaydi, iyagidan ushlab yuzini oʻbʻziga oʻbʻgiradi, koʻbʻzlariga tikilib:

- Oh, Choliqushi! Qariganimda meni xarob qilding-da, - deyar edi.

Shu kecha hamma oʻbʻz xonasiga barvaqt kirib ketdi.

VIII

Vaqt yarim kechadan oshgan. Chorbogʻbʻ dong qotib uxlamogʻda. Mujgon xonasidan chiqdi. Boshiga yupqa roʻbʻmol tashlab olgan, bir qoʻbʻlida shamdon. Goh oyoqlarining uchini bosib, goh toʻbʻxtab, Komron yotgan xonaning eshigiga keldi. Ichkarida na sharpa va na chiroq. Juvon eshikni sekin taqillatdi, keyin juda past tovush bilan shipshidi:

- Komron, uxlayapsanmi?

Eshik darhol ochildi. Komron yechinmagan edi. Sham yorugʻ bida yuzi yana ham sovʻlbgʻ in, yana ham horgʻ in kovʻbrindi. Bu xira yorugʻ b kovʻbzlarini qamashtirayotganday, kipriklarini pipirata boshladi.

- Hali ham yotganing yovʻbqmi, Komron?

- Kovʻbrib turibsan-ku.

- Nega chirogʻ bingni ovʻbchirding?

- Shu kecha chiroq kovʻbzlarimni achishtiryapti.

- Qorongʻ bida nima qilyapsan?

Komron achchiqqina kuldi.

- Hech, umidsizlik, baxtsizlik zahrini yutib ovʻbtiribman. Xovʻbsh, ovʻbzing nega bemahal kelding? Nima ishing bor?

Mujgon hayajonini zovʻbrgʻ ba bosib:

- Bitta gʻbalati xabar olib keldim. Hovriqma, Komron, ovʻbzingni bos, aytib beraman, - dedi.

Mujgon ichkariga kirdi, shamni stolga qovʻbyib, eshikni sekin yopdi, keyin gapini nimadan boshlashini bilmayotganday bir oz ikkilanib turgach, yurak dukurini bosishga harakat qilib, vazmin tovush bilan:

- Hovriqma, ovʻbzingni bos, Komron, - dedi. - Yomon xabar olib kelganim yovʻbq, aksincha, yaxshi xabar. Lekin hayajoning shunday balandki...

Juvon uni bosishga harakat qila turib, ovʻbzi hovriqar, kovʻbzlariga yosh chiqib, ovozi titrar edi.

- Komron, bir oz avval Farida mening hujramga kirdi. Rangida qon qolmapti, ahvoli allaqanday. "Mujgon, men shu mahalgacha qalbimni faqat sengagina ochib kelganman, - dedi. - Dunyoda sendan yaqinroq hech kimim yovʻbq. Senga aytadigan yana bitta sirim bor, buni ertaga men ketgunimcha saqlaysan, keyin aytishing mumkin. Bilaman, qovʻbqqisdan kelib qolganimni kovʻbrib, hammanglar hayron bovʻbdinglar. Sizlarni shunchalik sogʻbndimki, ortiq chidayolmadim, deb aytdim, tovʻbgʻ bri aytdim. Lekin asosiy sabab bunda emas. Men bu yerga dunyoda eng yaxshi kovʻbrgan kishim uch oy avval ovʻbim tovʻbshagida yotganda unga bergan va'damni bajarish uchun kelganman. Mujgon, sizlarga yolgʻbon aytishga majbur bovʻbdim. Men tulman, erim uch oy avval rak kasalidan vafot etdi".

Farida shu sovʻbzlarini aytib turib, boshini yelkamga qovʻbydi, hovʻbng-hovʻbng yigʻbladi. Kovʻbz yoshlarini tovʻbxata olmay, hiqillab, nafasi tiqilib turib gapirdi: "Doktorim jon beradigan kuni meni oldiga chaqirib: "Farida, endi muhtojlik chekmaysan, bunisidan qovʻbrqmayman, chunki hamma narsam senga qoladi. Senday sodda, ogʻbʻir bir xotinning umriga bahuzur yetib ortadi. Lekin meni boshqa narsa tashvishga soladi, Farida. Har qancha boy-badavlat bovʻblganda ham, kimsasiz xotinning yolgʻbiz yashashi qi- yin bovʻbladi. Innaykeyin, pul boshqa-yu, shafqat boshqa. Farida, meni govʻbrimda tinch yotsin desang, va'da ber: ovʻblganimdan keyin Istambulga, qarindosh-urugʻblaring oldiga borasan. Basharti, ular oldida butunlay qolging kelmaganda ham, harholda, ikki-uch oy borib tur. Dunyo bevafo. Balki bir kun emas-bir kun yana ovʻbshalarga ishing tushar. Balki borib-borib qalbingda oila shafqatiga ehtiyoj tugʻbilar. Qisqasi, Faridaginam, oilang bilan yarashishingdan kovʻbnglim tovʻbq bovʻblsa, ovʻblganimda kovʻbzim ochiq ketmaydi, govʻbrimda ham tinch yotaman", - dedi.

Men uning bu sovʻbnggi orzusini yeriga yetkazish tovʻbgʻ bʻrisida yigʻblab turib va'da berdim. Lekin doktorimning bu bilan kovʻbngli tovʻblmadi. U eski nishonlim bilan ham yarashishimni istadi, axir bir kun Komron akang bovʻbʻlib qolar-ku, dedi. Ovʻbz qovʻbʻling bilan Komronga topshirgin, deb menga muhrlangan, bitta paket ham berdi. "Buning ichida bitta eski kovʻbngil kitobi bor, meni bir mahallar juda qaygʻbuga solgan kitob. Eski nishonling ham buni albatta ovʻbqishini xohlayman. Buni qanday holda bovʻblsa, shunday topshirishga qasamyod qil", - dedi.

Haqiqat shunday, Mujgon. Endi hamma gapni bilding. Boyoqish doktorim juda pok, halol odam edi. U oilam bilan yarashishimni hayotimdagi yolgʻbizlikdan, yetimlikdan qutulishimning birdan-bir yovʻbli deb bilardi. Bechora, bu narsa men uchun naqadar alamli, naqadar ogʻbʻir bovʻblishini xayoliga ham keltirmagan. Shunday qilib, doktorimni Munisaning yoniga qovʻbydim-u, Istambulga qarab jobʻbnadim. U yerda eshitgan narsalarim doktorimning vasiyatini yeriga yetkazishim mushkul bovʻblishini kovʻbʻrsatdi. Komronning xotini vafot qilganini faqat ovʻbsha yerda eshitdim. Keyin men tovʻbgʻ bʻrimda har xil bovʻblmagʻbur gaplar tarqalganini bildim. Komronning xotini tirik bovʻblganda ham boshqa gap edi. Menga eri yaqinda ovʻblgan tul xotin, deb qarashar, oilasida bir necha kun turib ketishga kelgan, deb ovʻbʻylashardi. Mana endi hammangiz, Komron ham, sen ham - meni hammadan kovʻbʻproq tushunding. Sen men tovʻbgʻ bʻrimda qanday yomon narsalar ovʻbʻylashing mumkin edi. "Yillaracha yolgʻbiz, sarson bovʻbʻlib yurdi, somondek sargʻbʻhaydi, boshidan ne-ne savdolarni kechirdi, mana endi, kim biladi, qanday tuban niyat bilan ovʻbzini bir qari cholga sotdi... Eski nishonlisining boshi ochiqligini eshitib, yana ovʻbsha tuban niyat bilan darrov oramizdagi, besh yil ilgari ovʻbzi nohaq haqoratlar, la'natlar bilan tashlab ketgan oilasiga, nishonlisi oldiga qaytib keldi", deyishlaringiz mumkin edi. Oralaringizda shunday deb ovʻbʻylamaydigan darajada marhamatli, rahm-shafqatli kishilar bovʻblsa, ular oldida ham ichimdan ezilib ovʻblardim.

Mujgon hamon kuchayib borgan hayajon va alam bilan sovʻbzlardi.

- Oh, Komron! Farida bu sovʻbzlarini qanday alam bilan ovʻbzini urib, kovʻbz yoshlarini tovʻbkib turib aytganini kovʻbʻrsayding!

Mana, shu oxirgi sovʻbzlarini ovʻbla-ovʻblguncha esimdan chiqarmayman: "Oila ovʻbchogʻbʻimdan qanday dogʻbu hasratda ketganimni, hayotimning qanchalik alam va kovʻbz yoshlari bilan tovʻbʻliq bovʻblganini, qaysi bagʻbʻritosh sabablar meni er qilishga majbur etganini sovʻbz bilan aytib berishning imkoni yovʻbq. Yoshi yigirma beshga yetgan, umrining besh yilidan bir qismini mojarolar ichida, bir qismini erining uyida kechirgan xotinning yuziga, badaniga erkak labi tegmagan bokira qiz ekani aytilsa, albatta, hamma kuladi, hamma uni hayosiz, yolgʻbonchi deydi, shunday emasmi, Mujgon? Buning aksini isbot qilib bovʻblmaydi, iloji yovʻbq. Boshqa aytadigan gapim yovʻbq. Doktor Komronga tayinlangan paketda nima bor ekan, bilmayman. Ehtimol, ichida kutilmagan biron narsa bordir. Menga qanchalik ogʻbʻir iztirobli bovʻblsa ham, rahmatlining sovʻbnggi orzusini yeriga yetkazdim. Lekin paketni ovʻbz qovʻbʻlim bilan topshirishga qurbim yetmaydi. Buni ertaga kemaga ovʻbtirganimdan sovʻbng, oramizdagi hamma narsa bitgandan sovʻbng Komronga berib qovʻbyarsan", - dedi.

Mujgon jimidi. Hayotning eng achchiq va alamli damlarida ham ovʻbzini tetik, bosiq ushlaydigan bu juvon hozir yosh boladek yigʻblar edi. U Komronga qaltiroq qovʻbʻllarini chovʻbzib:

- Uni yolgʻbiz qovʻbyib yubormaylik, Komron, - dedi.- Kerak bovʻblsa, zovʻbʻrlik bilan olib qolaylik. Ovʻbtgan ishga salavot, nima bovʻblgan bovʻblsa bovʻbʻldi, endi bir-biringizdan ayrilmasligingiz kerak! Kovʻbrib turibman, ortiq chidolmaysizlar.

Komronning vujudi muzlab borardi. Eng ahamiyatsiz bir tushdan, eng zaif bir xotiradan oylaracha kasal bovʻbʻlib, kichikkina umid bilan yashab kelgan bir xayolparast uchun bu umid, bu baxt haddidan ziyod edi. Uzun muddatli hushsizlikdan keyin ovʻbziga

kelgan ogʻ bir kasal singari Komron ham hech nimaga tushunmay qorongʻ bida koʻ bʻzlarini javdiratib tevarakka qarar, nuqul kipriklarini pipirartardi.

Mujgon roʻ bʻmoli ichidan qizil muhr bosilgan bir paketni chiqardi.

- Faridaga bergan va'damga qaramay, buni senga hozir topshiryapman, - dedi.

Juvon roʻ bʻmolini tuzatib, uydan chiqmoqchi boʻ bʻlgan edi, Komron ushlab qoldi:

- Mujgon, sendan bitta iltimosim bor. Bizning savdoimizni hammadan koʻ bʻra sen koʻ bʻproq bilasan. Paketni birga ochib, ichidagi narsani birga oʻ bʻqiylik.

Mujgon stol ustidagi chiroqni yoqquncha, Komron paketni ochdi. Ichida bitta xatu yana bitta kattakon konvert chiqdi.

Yovʻ bʻgʻ bʻon, yirik harflar bilan yozilgan maktub Komronga xitob qilar edi:

"Ovʻ bʻgʻ bʻlim, Komronbey!

Sizga bu maktubni yozgan odam umrining bir ozini kitoblarga, bir qismini esa hayot deb atalgan chigal mushtlashish yaradorlariga bagʻ bʻishlagan tarki dunyo bir cholki, xati qovʻ bʻlingizga yetmasdan ancha burun olamdan oʻ bʻtgan boʻ bʻladi. U cholning butun borligʻ bʻi bilan yaxshi koʻ bʻrgan bir bechoraga oxirgi marta yaxshilik qilib ketish tilagi bu maktubni sizga oʻ bʻlim toʻ bʻshagida yotgan joyida yozishga majbur qildi. Quloq soling.

Bir kun uzoq qishloqdagi vayrona maktabda yogʻ bʻdu kabi toza, umid kabi govʻ bʻzal bir istabullik qizni uchratdim. Qorongʻ bʻi qish kechasida, qor elab yogʻ bʻib turgan bir paytda uyingizning derazasini ochsangiz-u, qorongʻ bʻilikdan bulbul nagʻ bʻmasini eshitsangiz, shunda qanday boʻ bʻlasiz? Men ham oʻ bʻshanda shunday boʻ bʻldim. Bu mas'um nozik kibor qizni, tabiatning bu govʻ bʻzal va nodir xilqatini qaysi la'nati tole va tasodif bu qorongʻ bʻi qishloq xarobasiga keltirib tashladi? Qalbi yigʻ bʻlaydi-yu, koʻ bʻzlari bilan lablari kuladi, fidokorlik haqidagi hangomalar bilan meni aldaydi. Men esam "Oh, bechora qiz! Men seni Istambulda tashlab ketgan nodon, johil yoringmidimki, bu gaplaringga ishonsam!" deb oʻ bʻyladim. Uyquga qonmay uygʻ bʻongan yosh bolani singari xumorli koʻ bʻzlari, qaerga qadam tashlashini bilmagan kishiniki singari ahvoli, xayoliy lablarining boʻ bʻsasi bilan titrayotgandek koʻ bʻringan dudoqlari, xayoliy quchoqda talpinayotganga oʻ bʻxshagan atvori, harakatlari menga butun sirni ayon qildi.

Eski zamon dostonlarida Laylisini qidirib, saholarda sargardon boʻ bʻlgan Majnunni goho shukuh va mamnuniyat bilan eslab qovʻ bʻyardim. Faridani koʻ bʻrgan kunimdan boshlab u dostonni esdan chiqardim. Endi yangi zamonning mozorlar bilan toʻ bʻliq qorongʻ bʻi qishloqlarida ilojsiz ish roʻ bʻyolarini axtargan bu oydin koʻ bʻzli, ipakday mayin, mas'um, olijanob "Layli"sini tez-tez eslaydigan boʻ bʻldim. Ikki yildan keyin tagʻ bʻin uchrashdik. Hamon eski dardi boshida, qalbini ichdan kemirmoqda edi. Eh, attang, dastlab koʻ bʻrgan kunim nega uni otimga oʻ bʻngarib, zovʻ bʻrlab boʻ bʻlsa ham Istanbulga, oilasiga eltib tashlamadim! Gʻ bʻhaflatda qoldim, gʻ bʻhaflatda!

Farida bilan ikkinchi marta uchrashganimizda, fursat qovʻ bʻldan ketgan edi. Siz uylanib olgan edingiz. Faridani hali yosh, esidan chiqarib yuboradi, deb oʻ bʻylagan edim. U kasal yotgan paytda ittifoqo qovʻ bʻlimga daftari tushib qoldi, qarasam, eh-ha, qalbining yarasi tuzaladigan yaralardan emas. Daftarga butun hayotini yozibdi. Ana shundan keyin butun umidim uzildi, holbuki, uni oʻ bʻz bolamday davolamoqchi edim. Ammo bunga ham odamlarning fisqu fasodlari, tuhmat va gʻ bʻhiyatlarini imkon bermadi. Ana shundan keyin menda yaxshiroq odam topib, Faridani oʻ bʻshanga berish fikri tugʻ bʻildi. Lekin bu ham xavfli edi. Eri har qancha odamoxun boʻ bʻlganda ham, Faridadan muhabbat talab qilishi turgan gap edi. Garchi qizginam muhabbat uchun tugʻ bʻilgan, muhabbat yovʻ bʻlida sargʻ bʻaygan boʻ bʻlsa hamki, begona ishq unga govʻ bʻr azobidan battar boʻ bʻlishi aniq edi. Mana shu xavfdan qovʻ bʻrqib, chor-nochor oʻ bʻz nikohimga oldim. Shu tariqa uni oʻ bʻlgunimcha himoya qilishim mumkin edi. Oʻ bʻlganimdan keyin esa besh-oʻ bʻn qurushlik davlatim, uch-toʻ bʻrt yerdagi mulkim uni muhtoj qilib qovʻ bʻymas edi. Shubhali qiz boʻ bʻlib yashashdan koʻ bʻra tul boʻ bʻlib xotirjam yashash uning uchun ham oʻ bʻngʻ bʻay boʻ bʻlardi. Shunisi ham borki, axir bir kun murodi hosil boʻ bʻlishiga imonim ham komil edi. Hayotda nimalar roʻ bʻy bermaydi!

Nihoyat, xotiningizning vafoti menga yangi umid bagʻ bʻishladi. Sizning toʻ bʻgʻ bʻringizda hammavaqt Istambuldan xat-xabar olib turardim. Xotiningizning vafoti sizni qaygʻ bʻurtirgan boʻ bʻlishi mumkin, biroq meni ham qaygʻ bʻurtirdi desam tilyogʻ bʻlamalik qilgan boʻ bʻlaman. Faridani bu xovʻ bʻjakovʻ bʻrsinga qilingan yolgʻ bʻondakam nikohdan boʻ bʻshatib, siz bilan topishtirish uchun oʻ bʻngʻ bʻay payt poylab yurardim. Bilmayman, odamlar bu harakatimga qanday qarashar ekan? Lekin men odamlarning gʻ bʻhiyatlariga, men toʻ bʻgʻ bʻrimda aytgan yo oʻ bʻylagan narsalariga allaqachon tuflagan odamman.

Qarorimni amalga oshiraman, deb turganimda birdan kasalim zovʻ bʻriqib ketdi. Ana shundan keyin masalaning uch-toʻ bʻrt oy ichida oʻ bʻz-oʻ bʻzidan hal boʻ bʻlishiga aqlim yetdi. Qaydam, tafsilotga hojat bormikan? Endi muddaoga oʻ bʻtaylik, Faridani bir bahona bilan Istanbulga yuboraman. Xatimni oʻ bʻz qovʻ bʻli bilan topshirishiga shubham yovʻ bʻq. Men uning tabiatini yaxshi bilib oldim, alomat qiz. Ehtimol, injiqlik va yo e'tiroz qilar, lekin sen boʻ bʻsh kelma, xazon boʻ bʻlmasin desang, javob berma! Zarur boʻ bʻlsa, xotin-qizlarni olib qochadigan togʻ bʻliklar singari yovvoyi va qovʻ bʻpol boʻ bʻl. Quchoq bʻingda jon bersa, bilginki, quvonchdan, baxtiyorligidan jon beradi.

Shuni ham eslatib oʻ bʻtayki, bu ishda seni zarracha ham oʻ bʻylaganim yovʻ bʻq. Koʻ bʻnglimnig roziligiga qarasam, senga nainki Farida kabi nodira qizni, hatto uyimdagi mushukni ham bermas edim. Nachora, bu telba qizlarga hech aql oʻ bʻrgatib boʻ bʻlmas ekan. Senga oʻ bʻxshash quruq, qalbsiz odamlarning nimasini yaxshi koʻ bʻrisharkin, hayronman...

Marhum Xay-rul-lo.

Eslatma. Paketda Faridaning daftari bor. Oʻ bʻtgan yil Olajaqoyaga koʻ bʻchib borganimizda, ichiga shu daftar solingan sandiqchasini bekitib qovʻ bʻyib, izvoshchilar oʻ bʻgʻ bʻirlab ketishibdi, deb aytgan edim. Farida churq etmagan boʻ bʻlsa ham, lekin juda qattiq ezilganini koʻ bʻrdim. Bu daftarining axir bir kun kerak boʻ bʻlib qolishi mumkinligini oʻ bʻylab, juda toʻ bʻgʻ bʻri ish qilgan ekanman!"

IX

Mujgon bilan Komron Choliqushining koʻ bʻk muqovali qalin daftarini tushirishganda, deraza orqasi yorishib, daraxtlarda qushlar chirqillasha boshlagan edi.

Komron horgʻ bʻinlik va iztirob ogʻ bʻirlashtirgan boshini daftarning sargʻ bʻaygan sahifasiga qovʻ bʻydi-da, koʻ bʻp yerlari koʻ bʻz yoshlari bilan yuvilgan bu aziz satrlarni qayta-qayta oʻ bʻpdi.

Daftarni yopib, bir yoqqa qovʻ bʻyishmoqchi boʻ bʻlib turishganda, Mujgonning koʻ bʻzlari daftar muqovasiga tushdi. U koʻ bʻk muqovani chiroqqa yaqin keltirib qaradi.

- Daftar tugamabdi, Komron. Muqovasida ham yozuvlar bor. Lekin daftar koʻ bʻk boʻ bʻlgani uchun siyoh yaxshi koʻ bʻrinmayapti,

- dedi.

Ular chiroqni koʻrib tarishdi, boshlarini daftar ustida bir-birlariga yaqinlashtirib, shu satrlarni qiyinchilik bilan oʻqib oʻqishdi.

"Kecha daftarimni abadiy yopgan edim. Nikoh kechasining sabohida nainki xotira yozish, hatto eski yuzimni koʻrib oʻqish uchun oynaga qarashga, eski tovushimni eshitish uchun unimni chiqarishga ham jur'at qila olmas edim. Faqat...

Shunday qilib, kecha men kelinchak boʻldim. Selga uchragan xazon kabi oʻz zimni oqimga taslim etdim. Kim nima desa qildim, hech narsani qaytarmadim. Shunchalikki, doktor Izmirdan keltirgan uzun etakli oq koʻylakni kiydirishlariga, sochlarimning bir yogʻibiga bir tutam kumush ip ilashtirishlariga ham qarshilik qilmadim. Faqat oro berish uchun meni katta tosh oynakka olib kelishganda, hech kimsaga sezdirmasdan koʻzlarimni yumib oldim. Boʻlibgani shu. Butun isyonim faqat shundagina iborat boʻldi.

Meni koʻrgan bir qancha yotu begona keldi. Bular orasida ilgari men bilan ishlashgan muallimlar ham bor edi. Aytgan soʻzlari qulogʻimga kirmas, hammasiga ham bir xilda ayanch tabassum bilan javob qilishdan oʻzgasiga kuchim yetmas edi. Bir kampir yuzimni koʻrib:

- Choli tushmagurning xohishlari tole bor ekan-da. Turnaning naq koʻzidan uribdi-ya! - dedi.

Xayrullobey uyga kechki ovqat mahalida yetib keldi. Semiz gavdasini korset siqib turgan smoking kiyib olgan edi. Qizil galstugi bir yoqqa juda gʻajalati boʻlib qiyshayib ketibdi. Yuragim ezilib, xafa boʻlib turganimga qaramay, kulib yuborishdan oʻz zimni tutib qololmadim. Boyoqishni kulgi qilib qoʻyishga haqqim yovʻqligini oʻylab, qizil galstugini chiqarib olib oʻrniga boshqasini, yarashadiganini bogʻlab qoʻydim.

Xayrullobey kulib turib:

- Barakallo, qizim, sen ajoyib uy bekasi boʻlasan. Koʻrdingmi, yosh qizga uylanishning fazilatlarini? - dedi.

Mehmonlar tarqalishdi. Biz yemakxona derazasi yonida roʻbaroʻb oʻtirardik. Xayrullobey:

- Kichkinam, nega kechikib qolganligimni bilasanmi? - deb soʻradi. - Munisaning mozarini ziyorat qilib keldim. Qabriga bir dasta gul va sening kelinchaklik iplaringdan bir siqim qoʻyib keldim. Boyaqish sening oldingda gapirishga tortinardi, lekin yolgʻiz qolganimizda nuqul: "Opajonim kelinchak boʻlib, sochlariga kumush ip taqqanda, men ham taqmoqchiydim", deyardi. Rahmatlining sariq sochlariga ipni oʻz zim taqardim, afsuski boʻlmadi.

Doktor shu soʻzlarni aytib turganda, oʻz zimni tutolmay yuzimni derazaga oʻsgirdim-u, mana shu alamli kuz oqshomining koʻzga koʻrinmas tumani singari kipriklarimda qurib qolayotgan yoshlar bilan toʻlib-toʻlib yigʻibladim.

Kechaning ilk soatlarini har kungiday pastda, ovqatxonada oʻtkazdik. Xayrullobey koʻzoynaklarini taqib olib, burchakda allaqanday kitob oʻqib oʻtirdi.

- Kelinoyim, yangi kuyovning kitob oʻqib oʻtirishi yarashmaydi, lekin meni aybga buyurmaysan-da. Qovʻrqama, kechalar uzun, yosh kelinchakka ishq dostonlari oʻqishga ham vaqt topiladi, - dedi.

Chekkalarini tikib oʻtirgan roʻmolim ustiga boshimni yana ham koʻproq solintirdim. Eh, bu qari doktor! Uni qanchalar sevardim, mana endi qanchalar nafratlanaman undan! Demak, alamdand, qaygʻu-gʻamdan behol boʻlib boshimni yelkasiga qovʻrgan kezlrimda, u... Demak, oq kipriklar ostida yashiringan bu gunohsiz moviy koʻzlar menga xotin deb, boʻljak qayliq, deb qarab kelgan ekan-da!..

Soat oʻn birga jom urguncha shu xil achchiq alamli oʻylar bilan band boʻldim. Nihoyat, doktor kitobini stolga qoʻyib, kerishdi, esnadi, keyin:

- Hoy, kelinoyim, yotish kerak, yur, - deb oʻrnidan turdi.

Qovʻllarimdan ignam, yamab oʻtirgan narsam tushib ketdi. Oʻrnimdan turib stoldagi shamdonni oldim-da, darpardani yopish bahonasi bilan deraza yoniga bordim. Kecha zulmatiga uzoq tikilib turdim. Hozir sen chiq-u, qorongʻi yovʻllarga tushib qoch, degan oʻy keldi miyamga. Lekin doktor:

- Kelinoyim, juda uzoq oʻylanib qolding? Boʻldi, chiq tepaga. Oʻnboshiga tayinlaydigan ishlarim bor, men ham orqangdan chiqaman, - deb qoldi.

Doktorning qari enagasi bilan bir qovʻshni xotin menga kelinlik libosini kiydirishdi. Keyin qovʻlimga yana shamdonni tutqazishib, meni kuyovimning hujrasiga olib kirishdi. Xayrullobey pastdan chiqmagan ekan. Men javon yoniga kelib toʻxtadim, koʻkragimni sovuqdan saqlayotganday, qovʻllarimni qovushtirib oldim. Shu qadar titrardimki, qovʻlimdagi shamdon tinmay tebranar, goho sochlarimning uchini kuydirardi.

Nihoyat, zinada, keyin dahlizda oyoq tovushi eshitildi. Xayrullobey ashulani mingʻillab, yovʻl-yovʻlakay smokingini yechib kirdi. Kirdi-yu, meni koʻrib hang-mang boʻlib qoldi.

- Hoy qiz, hali yotganing yovʻqmi? - dedi.

Javob bergani ogʻz zimni ochgan edim, tishlarim takillab yovʻl qovʻymadi.

Doktor yonimga kelib, yuzimga ajablanib qaradi.

- Hoy qiz, nima boʻldi? Hujramda nima qilib yuribsan?

Birdan hujrani guldiros qahqaha larzaga keltirdi.

- Voy shovʻrim, hali sen...

Doktor qahqahadan boʻlgʻilib, soʻzini tugatolmadi. Keyin shapaloqlarini tizzalariga shapillatib urdi-yu, barmoqlari bilan ogʻz zimni yopib turib:

- Demak, sen bu yerga... Voy, sharmanda! Chindan ham eru xotin boʻldik, deb oʻylabsan-da! Tuf, uyatsiz, beor!- dedi. - Xudo jazongni bersin!.. Otang tengi bir odamni...

Qahqaha zoʻbridan devorlar qimirlab, shift boshimga agʻdarilgandek boʻldi.

- Voy, qora yurakli hayosiz-e! Qiz boshing bilan mening hujramga tungi koʻylakda kirishga uyalmadingmi?

Oʻsha paytdagi ahvolimni koʻrishni istardim, kim bilsin, qanday rangga kirib, qanday rangdan chiqdim ekan.

- Doktorbey, xudo haqi, bilganim yovʻq, oʻzlari shunday deyishdi-da...

- Xovʻp, ular-ku shunday nomaʻqul oʻylashibdi, sen-chi?! Dunyoda har narsa boʻlishi mumkin, bunga aqlim yetadi, lekin shu yoshimda hurmatimga, iffatimga bir yuzsiz qizning hujum qilishi mumkinligini hech aqlimga keltirmagan edim.

Voy xudo, bu qanday qiynoq azobi! Yer yorilmadi-yu, yerga kirib ketmadim. Lablarimni qonatar darajada tishlar edim.

Qimirladim deguncha, u yolgʻibondan loʻlilik qilar, derazaning oldiga kelib koʻylagining yoqasidan boʻynini chovʻzib, qichqirardi:

- Hoy, qiz, yaqin kelma, qovʻrqaman! Hozir derazani ochaman-u dod solaman! "Xaloyiq, qutqazinglar!" deyman! Shu yoshimda

menga...

Gapining oxirini eshitmay, hujradan qochib chiqib ketdim. Lekin bilmayman, menga nima bo'ldi, yana qaytib kirdim.

Qalbmning hamisha itoat qilishga majbur etuvchi amri bilan:

- Ota! Otajon! - deb faryod qildim, yig'iblab turib o'z zimni quchoq'biga otdim.

U ham quchoq'biga oldi, qalbdan chiqqan ayni faryod bilan:

- Qizim! Bolam! - deb peshonamdan o'tirdi.

Otalik bo'lsasining lazzatini, titrab turgan u lablarni o'z g'ulnimcha esimdand chiqarmayman!

* * *

O'z hujramga kirdim. U yerda ham yig'iblar, ham kular edim. Shu qadar shovqin ko'tardimki, doktor o'z hujrasidan devorimni dukullatib:

- Hoy qiz, uyni yiqitasan, bu qanaqa shovqin! - dedi. - G'oyibatchi qo'vshnilar mendan ko'tirishadi. Kelinchakni ertalabgacha baqirtirib chiqdi deyishadi-ya!

Lekin doktorning o'zi ham mendan kam shovqin ko'tarmas, hujrasida aylanib yurib, nuqul:

- Bu oxir zamon qizlaridan nomusimizni, iffatimizni o'zing asra, o'zingga omonat, e xudo! - deb baqirishini qo'ymas edi.

Shu kecha u o'z hujrasida, men ham o'z hujramda o'z martacha uyg'ongandirmiz. Devorni dupurlatishib, xov'roz singari chaqirishar, qush singari sayrashar, baqa singari qurullashar, bir-birimizga tinchlik bermay g'udurlashardik.

* * *

Kelinchaklik kechamning butun hikoyasi ana shundan iborat.

Boyoqish doktorim, shu qadar pok vijdonli, toza qalbli odam ediki, xov'jakov'rsinga uylanayotganimizni bundoq shipshitib ham qo'ymabdi. Men esam, voy xudo, uning oldida yengiltak nozanin ekanman! Olijanob do'vstligimizda u erkakligini unutgan bo'lsa ham, men xotin kishiligimni unutmabman.

Erkaklarning ko'pchiligi juda yomon, bag'britosh bo'ldi, bunisi haqiqat. Xotinlarning esa hammasi yaxshi, bag'beri yumshoq bo'ldi, bunisi ham haqiqat. Lekin erkaklar orasida yaxshi niyatli, toza yuraklilari bor, juda oz bo'lsa hamki, harholda bor. Bunday erkaklardagi qalb pokligini xotinlardan topib bo'lmaydi".

X

Farida o'sha kecha tongotar paytidagina uyquga toldi. Kechqurungidan yana ham horg'bin, yana ham ezgin bir holda uyg'onganda, quyosh ancha ko'tarilib, soat o'z birdan oshgan edi. Maktabga kech qolgan bolalar singari shoshib-pishib o'zrnidan turdi.

- Yashavor, Mujgon! Yov'lgaga chiqadigan kunimda barvaqtroq uyg'otib qo'vsang nima qilardi?

Mujgon har kungi sovuqqonligi bilan:

- Bir necha marta uyingga kirdim, qarasam, shirin uxlab yotibsan, ko'zim qiymadi. Qov'rqma, hali uncha kech emas.

Innaykeyin, kemandi bo'lishi ham dargumon emish. Dengiz quturib yotibdi, - dedi.

- Nima bo'lsa ham albatta ketishim kerak.

- Men ham otamga aytdim, sening g'amingni yeb, limanga tushib ketdi. Tayyor bo'lib tursin, kema kelsa yo izvosh yuboraman, yo bo'lmasa o'zim kelib olib ketaman, dedi..

Farida job'nash kunini bunday bo'lar, deb o'ylamagan edi. Mujgonning bolalar bilan ovora bo'lganini, xolalarining har kungiday bemalol gaplashib, kulishib o'tirishganini ko'rdi. Ularning beparvoligi Faridani o'ksitdi. Komron ham ko'trinmaydi.

Mujgon pinhona qilib, Faridaning qulog'biga shipshidi:

- Farida, senga bitta yaxshilik qildim: Komronni uydan xoliroqqa chiqarib yubordim. Seni xayrlashishda azob chekmasin, deb o'zini chetroqda olib turishga rozi bo'ldi.

- Endi kelmaydimi?

- Limanga xayrlashgani kelsa ajab emas. Qalay, yaxshi qilibmanmi?

Faridaning ko'zlariga mung chov'kdi, lablari titray boshladi. Chakkasida og'v'riq turdi. Og'v'riyotgan yerini barmog'bi bilan bosib:

- Ha, ha, rahmat, juda yaxshi qilibsan, - dedi.

Farida bir qator quruq, ma'nosiz so'zlar bilan Mujgonga javob berayotganda, bolalik chog'blarining sevgili do'vsti bilan birga ko'nglida abadiy o'lganini, endi hech mahal u bilan yarashmasligini his etardi.

Tushki ovqatga endi o'tirishganda, qov'shni bog'blarning biridan mehmondorchilikka chaqirib kelishdi. Baladiya idorasining raisi shahardagi qishloq uylariga, bola-chaqasini ko'chirib ketish oldidan bog'v' qov'shnilariga, shuningdek, Farida bilan xayrlashish sharafiga ziyofat bermoqchi bo'libdi.

- Ie, qanday bo'ldi? Hozir meni olib ketgani odam keladi-ku? - dedi Farida.

Xolalari:

- Uyat bo'ldi, Farida, borish kerak, orasi besh minutlik yov'bl. Alohida tayyorlanib o'tirishning keragi yov'q, chorshafingni yopinasan-u, boraverasan, - deyishdi.

Boya unga kasal mushukchalik ham qarashmagan xolalarining hozir onalarcha g'amxov'rlilik qilishayotganiga ajablanib, Farida yuzini yerga qaratib oldi.

- Xov'p, boraman, - dedi.

* * *

Soat uchga yaqinlashib borardi. Farida ayvonda yaproqlari sarg'v'aygan chirmov orasidan yov'lgaga qarab turardi. Birdan:

- Mujgon, bitta izvosh kelyapti! Menga bo'lsa kerak, - deb yubordi.

Xuddi shu payt uzoqdan, dengiz bo'yidagi daraxtlar orasidan kema ham ko'trinib qoldi.

Farida o'pkasi tomog'biga tiqilib:

- Kelyapti! - deb qichqirib yubordi.

Bogʻboda gʻboʻvur boshlandi. Xizmatkor xotinlar chorshaflarini keltirgani yugurishdi.

Farida xolalariga:

- Men oldin ketaveray, sizlar orqadan borarsizlar,- dedi.

Mujgon ikkalasi bogʻb orasidagi sobʻqmoq bilan chopib ketdi. Goh chetanlardan oshib, goh polizlardan yurib borishdi. Bogʻb eshigiga yetishganda, qari oshpaz xotin roʻbparalaridan chiqib qoldi. Kampir:

- Sizlarga ketayotuvdim, kichik xonimlar, - dedi.- Beylar izvosh olib kelishdi, sizni kutib turishibdi.

Azizbey bilan Komron ularni ikkinchi qavat dahlizida kutib olishdi. Azizbey qovʻbli bilan uyga ishora qilib:

- Ikki bemaʼrid mehmon keldi, shovqin qilmanglar, - dedi. Keyin Faridani boshidan-oyogʻbigacha suzib chiqdi. - Bu nimasi, kichik xonim, qora terga tushib ketibsan?!

Azizbey kulimsirab, Faridaga yaqin keldi, iyagidan ushlab kovʻbzlariga tikildi.

- Kema kelishga keldi-yu, lekin senga foydasi yovʻbq. Ering javob bermayapti, - dedi.

Farida bir qadam orqaga tashlandi, hayratidan kovʻbzlarini olaydi.

- Pochcha, nima deyaapsiz!

Azizbey barmogʻbi bilan Komronga ishora qildi.

- Mana ering, qizim, mening daxlim yovʻbq, - dedi.

Farida voylab yuzini tovʻbsdi. Yiqilib ketishi mumkin edi, biroq allakimning qovʻbli bilagidan ushlab qoldi. Farida kovʻbzlarini ochib qaradi: oldida Komron turardi.

Azizbey shodiyona bir qahqaha bilan:

- Ey, xayriyat, axiri qafasga tushdingmi, Choliqushi? Qani, tipirchilab boq-chi, bir kovʻbʻray, qani, tipirchilab boq-chi! Qani, kovʻbʻraylik-chi, foydasi bormikan?- dedi.

Farida yuzini tovʻbsishga harakat qilsa ham, bilagini Komrondan qutqazolmas, boshini berkitishga urinsa ham, Komronning kovʻbksi va yelkasidan boshqa yerni topolmas edi.

Azizbey yana boyagi qahqaha bilan:

- Atrofingdagi senga tuzoq qurishdi, Choliqushi, - dedi. - Siringni mana shu xoin Mujgon fosh qilib qovʻbydi. Xudo rahmat qilgur doktoring Komronga daftaringni yuborgan ekan, daftarni olib, tovʻbgʻbʻri qozining oldiga bordim. Ovʻbzing yozgan baʼzi narsalarning joylarini kovʻbʻrsatdim. Qozi aqlli odam ekan, darrov nikohingga fatvo berdi; tushundingmi, Choliqushi? Mana endi Komron sening ering, endi u hech qachon seni tashlab ketmaydi.

Farida shu qadar qizarib ketdiki, yuzining rangi moviy kovʻbzlariga ham urib, kovʻbz qorachiqlarida ovʻbtlar chaqnadi.

- Bas, Choliqushi, kovʻbʻp noz qilaverma! Kovʻbʻrib turibmiz, suyunganingdan shunday qilyapsan. Menga qara, "Pochcha, chakki qilmadingiz, kovʻbʻnglimdagi bovʻbldi", de. Qani, takrorla!

Azizbey uni zovʻbʻrlab takror ettirdi. Keyin hujra eshigini ochib, gʻbʻolibona bir qahqaha bilan:

- Shariat yovʻbʻli bilan vakil otaman, afandim, - dedi. - Choliqushi, e kechirasizlar, Farida xonim nomidan mana shu Komronbeyni kuyovlikka qabul qildim. Fotiha qiling, biz ominni bu yerda turib aytamiz, - dedi. Keyin Faridaga ovʻbgirilib hazillashdi: - Endi nima deysan, Choliqushi? Mushtumdek bolasan-u, necha yildan beri jonimizni olib kelasan! Endi xovʻbʻp boplab qovʻbʻlga tushirdimmi?

Bogʻbdan bolalarning chugʻbʻuri eshilib turardi.

Azizbey:

- Endi tabriklar, qovʻbʻl ovʻbʻpishlar boshlanadi, - dedi. - Yovʻbʻq, yaxshisi, buni kechga qoldiraylik. Ovʻbz qovʻbʻlim bilan qovʻbʻling ovʻbʻrgulsin tovʻbʻy ziyofati tayyorlayman. Qani, ovʻbgʻbʻlim! Bizning vaqir-vuqurimizdan sizlarga foyda yovʻbʻq. Bir-biringizga aytadigan gaplaringiz bordir. Ovʻbgʻbʻlim, anovi orqa yovʻbʻlni kovʻbʻrdingmi? Barakallo, ana shu tor zina bilan xotiningni olib qoch. Uzoqqa, xohlagan yeringga bor. Keyin birga qaytib kelarsizlar.

Komron Faridani qovʻbʻlidan tortib, zina tomonga ketayotganda, Mujgon orqalaridan yetib keldi. Dugonalar yigʻbʻlab turib ovʻbʻpishdilar.

Azizbey kovʻbzlarida paydo bovʻbʻlgan yoshlarini bildirmaslik uchun burnini guvullatib qoqdi-da, notiq singari qovʻbʻlini siltab turib:

- Hoy, gilosimni ovʻbgʻbʻirlagan Choliqushi! Uni boshqaga ovʻbgʻbʻirlatsang bormi, naq mendan baloga qolasan-a! Qani, hozir qaytarib ber, shu bilan hisob-kitobimizni tugataylik, - dedi. U haligacha qovʻbʻlini Komrondan bovʻbʻshata olmagan Faridani baland kovʻbʻtarib ovʻbʻpgandan sovʻbʻng yana yigit quchoqʻbiga otdi. - Bugun kechasi dengiz povʻbʻrtanasiga yovʻbʻliqarding, biz seni qutqarib qoldik. Lekin yoningdagi "sariq povʻbʻrtana", nazarimda, yana ham xavfliroq kovʻbʻrinadi. Xudo panohida asrasin seni, Choliqushi!

Ikki baxtiyor tor zinadan yumalanib ketar darajada pastga uchib tushdi. Komron qovʻbʻlini Faridaning belidan ovʻbʻtkazib olib, uni mahkam qisar, changalidagi nozik barmoqlarni ogʻbʻritib ezardi.

Zinapoyalarning birida Faridaning etagi ilashib qoldi. Hansirashib bir nafasgina tovʻbʻxtashdi. Choliqushi etagini bovʻbʻshatish bilan ovʻra ekan, Komron hayajon ichida nafasi tiqilib:

- Farida, meniki ekanligingga hech ishonolmayapman! Meniki ekanligingga qalbimni ishontirish uchun, vazningni sinab kovʻbʻrishim kerak, - dedi.

Komron uni yosh boladay azot kovʻbʻtarib oldi. Farida ovʻbzini qutqazish uchun tipirchilar, nafasi bovʻbgʻbʻlib hansirardi.

Chorshafidan tovʻbzib chiqqan sochlari Komronning yuziga urilar, quchoqda talpinishi yigit kuchiga kuch berar, harorati qonini qizdirardi. Komron uni pastgacha kovʻbʻtarib tushdi. Qiz esa jarga qulayotgan kishi singari nafasini ichiga olib, kovʻbzlarini yumib oldi. U goh kular, goh yigʻbʻlardi.

Farida tashqari eshigiga yetganda yalina boshladi:

- Ahvolimga qara, Komron! Shu ahvolda qanday tashqariga chiqamiz? Ruxsat ber, yuqoriga chiqib, bir zumda kiyinib tushay.

Komron bovʻbʻshatmadi.

- Iloji yovʻbʻq, Farida. Bir marta bovʻbʻldi-bovʻbʻldi. Endi zovʻbʻrgʻbʻa qovʻbʻlga kiritganimda yana bovʻbʻshataymi, yovʻbʻq, - dedi kulib.

Faridaning qarshilik qilishga ortiq madori qolmadi shekilli, boshini Komronning kovʻbʻksiga qovʻbʻyib, uyala-uyala:

- Ovʻbʻshanda ketib qolganimga ovʻbzimni ham pushaymon bovʻbʻlmagan deysanmi? - dedi.

Komron uning yuzini kovʻbʻrmasdi. Faqat betlarini, lablarini silab-siyagan, suyib ardoqlagan barmoqlarga issiq kovʻbz yoshlari

tomayotganini his etardi.

* * *

Ular yovʻbda ham quchoqlashib ketishdi. Rovʻbparada kelayotgan ikkita baliqchini kovʻbrishgandan keyingina ayrilishdi. Hanuz gaplashmay borardilar. Yonma-yon yurish baxti ularni mast qilgan edi.

Ana bogʻb yovʻbli! Komron ovʻbn yil avval Faridani shu yerda birinchi marta kovʻbrgan edi. Komron qizning yelkasidan sekin ushlab:

- Bu yer esingdan chiqib ketgandir, Farida?- dedi.

Qiz uzoqlarga chovʻbzilib ketgan yovʻblga qarab kulimsiradi.

- Bu qarashingda ma'no bor, demak, esingda?

Farida sekin xovʻbsindi. Keyin, bir eski xulyoga kulimsirayotganday, chuqur horgʻbhinlik va ovʻbhychanlik bilan Komronga qaradi.

- Ovʻbsha mahal biram suyungan edimki!.. Ajabo, buni esdan chiqarib bovʻbladimi? - dedi.

Yigit, qiz boshini teskari ovʻbgririb olmasin, kovʻbzilari kovʻbzlarimdan ayrilmasin, deb Faridani iyagidan ushladi, ogʻbhir, sokin bir tovush bilan:

- Farida, - dedi, - bizning butun sarguzashtlarimiz mana shu yerdan boshlangan. Bilaman, azizim, sening bu kovʻbzlaring shunchalar jafo, shunchalar sargardonliklarni kovʻbrdiki, gaplarimga, dardlarimga, albatta, tushunadi. Senga kovʻbngil bergan vaqtlarimda kulishdan, ermak qilishdan boshqa narsani bilmaydigan gvʻbofil, shovʻbx qizcha, nurday, ovozday qovʻblga kirmaydigan Choliqushi eding. Senga chuqur muhabbatim bor edi. Har kuni ertalab uygʻbonganimda muhabbatim qalbimda yana ham ulgvʻbayganini sezardim. Bundan ham uyalar, ham qovʻbrqar edim. Gohi mahallar menga shunday qarar, shunday sovʻbzlar aytardingki, yuragim shirin umidlilar bilan talpina boshlardi. Lekin sen darrov ovʻbzgarib olarding. Hamisha kulib, mazax qilib turgan bola kovʻbzlaringda goho nozik, hassos qiz qalbi aks etardi-yu, yana darhol yovʻbq bovʻbblib ketardi. Ana shunday hollarda "Yovʻbq, bu qiz meni tushunmaydi, axiyri meni xazon qiladi!" deb ovʻblyardim. Hayotingni, kovʻbnglingni shunchalik toza vafo bilan menga bagʻbbishlashingni umid qilgan edim. Sen, balki meni kovʻbrganingda ovʻbchgan rangingni, titray boshlagan shu chiroyli lablariningni yashirish uchungina mendan qochib yurgandirsan? Men esam buni Choliqushining yengiltakligi deb ich-etimni yeb yurardim. Menga qara, Farida, bunchalik toza vafoni, bunchalik ajoyib qalbni kichkina Choliqushining bagʻbbriga qanday qilib sigʻbbdirding?

Komron bir zungina tovʻbxtadi. Oppoq, nafis chakkalarida mayda terlar paydo bovʻbldi. U boshini solintirib, yana ham past tovush bilan sovʻbzini davom qildi:

- Dardim shu bilan cheklanmadi, Farida. Seni hatto ovʻbzimdan, hayotimning turli soatlarini bir-biridan kunlardim. Dunyoda vaqtning ovʻbtishi bilan bovʻbshashmaydigan, kuchini yovʻbqotmaydigan hech qanday his yovʻbq. "Bordi-yu, bir kun kelib Faridani bunchalik sevmay qolsam, bu shirin hislardan judo bovʻbhsam-a!.." deb qovʻbrqardim. Shunday paytlarda yonib tugalishidan qovʻbrqib, chiroqlarni qanday ovʻbchirib qovʻbyishsa, men ham shunday qilar, ya'ni xayolingni kovʻbzlarimdan uzoqlashtirishga tirishardim. Farida, togʻblarda bir ovʻbt ovʻbsadi, otini bilmayman. Odam uni qancha kovʻbp hidlasa, bora-bora hidini payqamaydigan bovʻbblib qoladi. Bu ajoyib hiddan mahrum bovʻblgisi kelmagan kishi uni ma'lum muddatgacha ovʻbzidan uzoqlashtiradi. Davosi shu. Goho yana ovʻbsha ajoyib hidni qovʻbmsab, har qanday hidni, masalan, yaramas "Sariq gul" hidini ham dimogʻbiga keltiradi. Ana shu ovʻbt ovʻbz hidlari tufayli bemahal xazon bovʻbladi: odamlar uzib olishib qovʻbllarida sovʻbldirishadi, eza-eza ovʻbldirishadi. Farida, dogʻbu hasratda qoraygan kovʻbzlaring, alam va uqubatdan sargʻbaygan govʻbzal yuzing bilan seni qovʻbllarda ezilgan sari hidi ortgan ovʻbsha xushbovʻby gullarga ovʻbxshataman. Gaplarimga tushunyapsanmi, azizim? Evoh, kovʻbzlaring ortiq kulmayapti. Demak, mening bema'niday kovʻbringan bu sovʻbzlarimni ermak qilyapsan. Farida uyqu elitgan yosh bola singari kovʻbzlarini yumib oldi. Kiprikklarida yoshlar jilvalanar edi. Bu hayajonli kechinmalar uning madorini quritdi, tizzalari ovʻbz-ovʻbzidan bukila boshladi, u butun ogʻbhiriligini Komronning qovʻbllariga tashladi.

Xuddi tushdagiday, yolgvʻbiz lablarining harakati bilan shivirladi,

- Kovʻbrib turibsan, Choliqushi abadiy ovʻbldi.

Komron boshini yana ham yaqinlashtirib, ayni ohangda shivirladi:

- Hechqisi yovʻbq, "Choliqushi"ga bovʻblgan butun muhabbatimni boshqasiga, "Gulbashakar"ga berdim...

Komron qovʻbllarida hamon ogʻbhirilashib borayotgan bu majolsiz vujudning birdan jonlanganini, hayot zavqi bilan talpinganini sezdi.

- Yovʻbq, unday dema, jon Komron!

Farida hanuz Komronning kovʻbsida yotgan boshini xiyol orqaga tashlab, yuzini unga qaratdi. Kesik, bovʻbgbhiq nafas titratayotgan bovʻbynining tomirlari kovʻbkarib borar, yuzi yonib, kovʻbzlarida qizil uchqunlar ovʻbynardi.

Komron yana boyagi sovʻbzini takror aytdi:

- Gulbashakar, mening, faqat meninggina Gulbashakarim!

Farida butun vujudi bilan qaltirab oyoqlarining uchiga turdi, yigitning yelkalaridan mahkam quchoqladi, tomirlaridagi hamma qoni lablariga yigʻbbilganday edi, u bovʻbynini chovʻbzdi...

* * *

Bir minutchadan keyin tin olishdi: Farida uzoq chanqoqdan sovʻbng tiniq buloqda miriqib suv ichgan qush singari jonlangan edi. U yer tepinib tipirchilar, shovqin solar, Komronga kovʻbsatmaslik uchun hadeb yuzini u yoq-bu yoqqa tebratar:

- Qanday uyat ish bovʻbldi, voy xudo! Sen sabab bovʻblding, xudo haqqi, sen sabab bovʻblding!.. - deb chirqirardi.

Yonlaridagi daraxt shoxida bir choliqushi tinmay sayrar edi.

AvvalgiIII-V- qismlarB Keyingi

This is not registered version of TotalDocConverter

Б† Beyo'g'li - Istambulning bir rayoni.

Б† Nishonli - unashilgan kishi.

Б† Katta xalfa - xizmatkor xotinlar boshlig'i, oqsoch.

Б† Diyorbakir - Turkiya shaharlaridan biri. Musul, Bag'hdod va Karbalo - Iroq shaharlari; birinchi jahon urushigacha Iroq Usmonli imperiyasida edi.